

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Gerster Kálmán (1850–1927) munkássága

PAPP GÁBOR GYÖRGY

2007

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

PAPP GÁBOR GYÖRGY

GERSTER KÁLMÁN (1850-1927) MUNKÁSSÁGA

Művészettörténet és Művelődéstudományok Doktori Iskola, Dr. Kelényi György, a
Doktori Iskola vezetője

Művészettörténet Program, Dr. Kelényi György, a program vezetője

A bizottság tagjai és tud. fokozatuk:

A bizottság elnöke: Dr. Kelényi György Dsc., egyetemi tanár

Hivatalosan felkért bírálók: Dr. Halmos Károly PhD., egyetemi adjunktus
Dr. Bibó István PhD.

A bizottság titkára: Dr. Szőke Annamária PhD., egyetemi docens

A bizottság további tagjai: Dr. Ferkai András, egyetemi tanár

Dr. Ágoston Julianna PhD., egyetemi docens,
Dr. Prokopp Mária, egyetemi tanár (póttagok)

Témavezető: Dr. Komárik Dénes Dsc.

Budapest, 2007

Tartalomjegyzék

Bevezetés	1
I. Gerster Kálmán életpályája	6
<i>Az előzmények, a család</i>	6
<i>Gerster Kálmán ifjúkora</i>	7
<i>Az oktatás struktúrája bécsi Képzőművészeti Akadémián</i>	8
<i>Gerster Kálmán és Theophil Hansen további magyarországi tanítványai</i>	10
<i>Theophil Hansen irodájában</i>	11
<i>További ösztöndíjak</i>	13
<i>A pesti Mérnöki Hivatalnál</i>	14
<i>Önálló építész</i>	14
<i>A megrendelők köre</i>	15
<i>Szakmai kapcsolatok</i>	17
<i>Szakmai közélet</i>	19
II. Gerster Kálmán épületei/épülettervei épülettípusok szerint	
KÖZIGAZGATÁSI ÉPÜLETEK	21
<i>Budapest, Országháza tervpályázat (1882)</i>	21
<i>Veszprémi megyeháza terve (1884)</i>	25
<i>Debrecen, városháza bővítésének terve (1894)</i>	25
<i>Budapest, Földtani Intézet épületének pályaterve (1896)</i>	27
<i>Gyulafehérvár, törvényszéki palota és fogház (1904)</i>	30
<i>Szentés, városháza terve (1907)</i>	31
<i>Balassagyarmati törvényszék épületének terve (1908)</i>	31
EGÉSZSÉGÜGYI INTÉZMÉNYEK	33
<i>Debrecen, Közkórház (tervek: 1885-1890, épült: 1891-1893)</i>	33
<i>Budapest, Vaskovits-féle vizgyógyintézet (felépült: 1883)</i>	36
<i>Budapest, Klotild szeretetház (1903-1905)</i>	38
<i>Budapest, Artézi / Városligeti (ma Széchenyi) fürdő (1905-1909/1913 [Gerster Kálmán – Dvorák Ede])</i>	39
<i>Budapest, Pajor szanatórium terve (1907-1908)</i>	40
<i>Temesvár, városi fürdő (1911)</i>	41
LAKÓÉPÜLETEK	42
<i>Városi lakóházak és bérházak</i>	43
- <i>Budapest, Hugmayer János Károly lakóháza (1883 k.)</i>	43
- <i>Budapest, Ifj. Vastagh György műteremháza (1885)</i>	44
- <i>Budapest, Keresztessy József bérháza</i>	44
- <i>Budapest, Wagner József bérházai</i>	44
- <i>Budapest, Zsigmondy Béla lakóháza (1888)</i>	45
- <i>Budapest, Schulek-Zsigmondy bérház (1894)</i>	46

- Budapest, Wagner Emil lakó- és bérháza.....	49
- Budapest, Knuth Károly lakóháza és műhelye (1892-1893).....	49
- Debrecen, a takarékpénztár bérháza. (1887).....	50
Villák.....	51
- Budapest, Huszár Adolf műtermes háza (1880).....	52
- Budapest, Gerster-család lakóháza.....	55
- Budapest, Gerster Lajos és családja villája.....	56
- Budapest, Perci Mór Károly villája (1897).....	58
- Budapest, Zsigmondy Béla, mérnök lakóháza (1901 k.).....	60
- Budapest, Röck István, gyáros villája (1900k.).....	60
- Budapest, Gerster Béla családi háza (1905-1909).....	61
- Budapest, Kölber Dezső festőművész műteremháza (1909).....	62
MŰVELŐDÉSI INTÉZMÉNYEK.....	63
Színházak, múzeumok.....	63
Máramarossziget, színház és vigadó (1883-1889).....	63
Igló, színház és vigadó (1899).....	63
Színházépület-terve.....	65
A szegedi múzeum és könyvtár pályaterve (1893).....	65
Iskolák.....	67
Újlaki (Török utcai) elemi iskola (1883).....	67
Epreskert, szobrászati mesteriskola (1889).....	67
Debrecen, gazdasági iskola (1875-1882).....	72
Debrecen, Kereskedelmi Akadémia (1891-92).....	76
Templomok.....	78
Kistétény (ma Budatétény), római katolikus templom (1904-12).....	78
Hajdúböszörmény, református templom (1897).....	79
MŰSZAKI LÉTESÍTMÉNYEK.....	79
Temesvár, Püspök-híd (terv: 1911, épült: 1912-13).....	79
Korinthoszi csatorna állomásépületei (1882 k.).....	82
EGYÉB MŰVEK.....	83
Budapest, Az állatkert épületei (1878).....	83
SÍREMLÉKEK.....	84
A Deák-mauzóleum.....	85
A Kossuth-mauzóleum.....	89
Árkádsor a Kossuth-mauzóleum körül.....	95
Sztélé, aedícula formájú síremlékek.....	97
Szarkofág formájú síremlékek.....	100
Az oszlop és az obeliszk.....	103
Cippus forma síremlékek.....	104

<i>Önálló síremlékszobrok</i>	104
<i>Mauzóleumok</i>	106
EMLÉKMŰVEK.....	109
<i>Erzsébet királyné-emlék (1902, 1913-1916)</i>	109
III. Függelék	114
1. Gerster Kálmán családja, származása.....	114
2. Theophil Hansen magyarországi tanítványai a bécsi Képzőművészeti Akadémián.....	120
3. Gerster Kálmán tárgyalt műveinek jegyzéke.....	125
4. Gerster Kálmán tervhagyatékának jegyzéke.....	129
Bibliográfia	131

Bevezetés

Az alábbiakban a magyarországi historizmus egy építésének munkásságát igyekszünk bemutatni. Gerster Kálmán a 19. század második felének elismert és sokat foglalkoztatott építésze volt. Építési működése egybeesik Budapestnek, mint modern nagyvárosnak a megszületésével. Ebben az időszakban Pesten (később Budapesten) korábban nem látott mértékű építési tevékenység folyt, mely hazai és külföldi építészeket vonzott a városba. Az intenzív konjunktúra nagyszámú feladatot kínált építészünknek is. Ő maga apai részről kassai polgárcsaládból, anyai oldalról régi pesti familiából származott. Építészettel mindkét ágon többen foglalkoztak már előtte, így ebbe a hivatásba szinte „bele született”. Művészi életútja a 19. század második felének jellegzetes, ugyanakkor mégis több szempontból különleges története. Jellegzetesnek azáltal tekinthetjük, mivel a kor építési feladataiból aktívan kivette részét (feltűnően sok építészeti pályázaton szerepelt egyrészt mint résztvevő, másrészt mint bíráló), oeuvre-jének vizsgálatán keresztül némi rálátásunk nyílik a historizmus magyarországi építészetére is. Ugyanakkor pályája bizonyos mértékig különleges és egyedi. Egyfelől azért, mert olyan családoknak volt tagja, amelyek közt részben a 18. század végétől több kőműves, kőfaragó, illetve mérnök és építész szerepelt. Apja és több nagybátyja mint építész működött, unokatestvérei közt mérnök és építész egyaránt feltűnt. A másik ok, amely miatt Gerster személye, oeuvre-je különlegesnek tekinthető az az, hogy munkásságában karakteresen jelentkezik egy olyan műfaj, a síremléképítészet, mely ugyanebben az időszakban másoknál nem, vagy jóval kisebb mértékben fordul elő. Funerális alkotásai kapcsán, úgy tűnik, feltűnően nagy számban szerepelnek olyan megrendelők, akik ugyanabból a felvidéki és részben evangélikus kereskedő rétegből érkeztek, amely néhány évtizeddel korábban apja és az ő kollégái számára adott fontos megbízásokat.

Gersternél ennél az építészeti műfajnál megfigyelhető, a korábbi korszakokhoz igazodó stílusorientációból úgy tűnik, hogy a megrendelői kör ízlése ebben a két generációban nem sokat változott. Hozzá kell tenni, hogy ebben a korban, véleményünk szerint bizonyos mértékig maguk a műfajok is meghatározzák, az építész milyen stílusban dolgozik.

Személye a magyarországi historizmuskutatás előtt elsősorban építészeti pályázatok kapcsán volt ismert, melyeken változó sikerrel részt vett.¹ Sokirányú és gazdag munkásságának részletes feldolgozására mindezidáig nem került sor.

Szándékunk az volt, hogy a feldolgozottsághoz az első lépést megtegyük.²

Gerster Kálmán munkásságában egyes szakaszok tisztán nem különíthetők el egymástól. Ezért a disszertációnak nem egy stíluskritikai korszakolás adja a vázát, hanem a karakteresebb, műfajok szerinti csoportosítás.

Ő maga a 19. század második fele magyarországi építészetében fontos helyet foglalt el, termékeny élete során pályázatokra és privát megrendelésekre egyaránt készített terveket. Noha munkáinak legnagyobb hányadát Budapesten készítette, számot tevő vidéki épületeinek sora is (debreceni Kereskedelmi Akadémia, debreceni Közkórház, máramarosszigeti vigadó, iglói vigadó, gyulafehérvári törvényszék – hogy csak a legfontosabbakat említsük)

A Bécsben, Theophil Hansennél nevelkedett fiatal építészre mestere munkái erős hatással voltak. A bécsi mester művei közt ebben az időben a klasszikus formálásúak voltak többségben (bécsi Parlament. Palais Epstein). Ugyanakkor a Hansen-irodában több, középkorias elemeket felhasználó épület terve készült ebben az időben (készmárki templom, koppenhágai Parlament terve). Gerster épületein, épülettervein ez az építészeti gondolkodás is kimutatható.

¹ Gerster tevékenységének első, mindezidáig hiánypótló adatokat szolgáltató feldolgozója Lechner Jenő volt. Minnt az építéssel személyes viszonyban lévő építészeti író, információit közvetlen forrásból vehette és azokat a szakmai megalapozottság szándékával rögzítette. Lechner mellett Szendrei János és Szentiványi Gyula a Magyar képzőművészek lexikoná-nak 1. kötetében (Budapest, 1915) foglalták össze Gerster munkásságát (ld. p.564). Ezen kívül neve a két világháború között különböző írásokban jelent meg. Így többek között Ybl Ervin Az utolsó fél évszázad művészete c. munkájában (Budapest, 1926.); Lechner Jenő A magyar építészet a reneszánsz kortól a milleneumig c. írásában (megj. 1940-ben a Szépművészetek Könyvé-ben). A háború utáni művészettörténetírásban Gerster neve sokáig elő sem fordult, mivel az az időszak a historizmus művészetével nem, vagy csak alig foglalkozott. A korszak kutatásában az utóbbi évtizedekben bekövetkező változások különböző újabb építészettörténeti feldolgozásokat, elemzéseket eredményeztek. Ennek részeként a különféle monografikus, műfajspecifikus, vagy a művészeti élet különböző területeire koncentrálnó vizsgálatok alkalmával Gerster alkotásai egyszer-egyszer szintén a bemutatások részét képezték (többek között Gábor – Verő 1996, Gábor – Verő 2000). Így természetesen helyet kaptak a magyar művészet 1890 és 1919 közötti történetét bemutató akadémiai kézikönyvben (Németh Lajos (szerk.), 1981) éppúgy, mint a jó egy évtizeddel később napvilágot látott, a historizmus művészetével foglalkotó tanulmánykötetben (Zádor Anna (szerk.), 1993.). Az utóbbi évtizedek fellendülő historizmus-kutatásai kapcsán született meg egy-két munka Gerster jelentős mauzóleum-építményeiről (ld. E.Csorba, 1983.; Keserű, 1995.; Bor I.; Bor II.)

Az az oeuvre-öt vizsgálva megállapítható, hogy munkássága első éveiben a Hansen iskola klasszikus, neohellén stílusa volt számára meghatározó.

Így a debreceni gazdasági tanintézet, a Deák mauzóleum, Huszár Adolf lakóháza, a Korinthoszi állomásépületek, a Hugmayer bérház, Zsigmondy Béla lakóháza, az Epreskeri szobrászati mesteriskola, valamint a különböző antikizáló mauzóleumtervei (a Lónyay-család, illetve Neuschloss Károly számára) azok a legfontosabb alkotásai, melyeknél a Hansen-iskola hatása tetten érhető. Feltűnő ugyanakkor, hogy viszonylag korán, már az 1880-as évek elején készülnek olyan tervei, melyeken középkorias formák jelennek meg. Ezek elsődlegesen a homlokzattagoló elemek (lábazat, párkányok), illetve a különböző nyílások formáit, a tetőzet alakját jelentik. Olyan épületeket, épületterveket érdemes itt említeni, mint a Parlament pályatervét, a veszprémi megyeháza tervét, a debreceni városháza tervét, a Konstantinápoly Budapesten elnevezésű mulatónegyed épületeit, a Kistétény templom átalakításához készített terveket, vagy az Ehrenfeld-mauzóleumot. Ezen az emlékek esetében azt gondoljuk, hogy egyfelől a Hansen műhely említett építkezéseivel mint mintával (a kistétényi templom esetében a késmárki evangélikus templom megoldásaival, a pesti Parlament tervénél a koppenhágai épület tagolásával) mindenképpen számolnunk kell. Ugyanakkor az is figyelemre méltó, hogy (és ez különösen a nagyobb volumenű világi épületek esetében látható) a külsőn megjelenő középkorias formák nem tükröződnek a belső kialakításában, tagolásában. Ezzel szemben más stíluskorszakokra (például a reneszánszra, vagy a későreneszánzra) jellemző jegyek válnak ott hangsúlyossá. Mindez elsősorban azt mutatja, hogy milyen nagy mértékben tükrözi Gerster munkássága általában a historizmusnak a történeti stíluskorszakokhoz való viszonyát.

A munkásságában jelentkező két alapvető stílusorientációról a következőket mondhatjuk. Egyfelől ezek, mint láthattuk, nagy hatású mesterénél, Theophil Hansennél is jeleltek. Úgy véljük azonban, hogy itt nem egyszerűen csak erről van szó. A két formálás ugyanis egyrészt a funkcióval, másrészt a megrendelői körrel nagyon szoros összefüggésben van. A középkorias formák esetében ezen túlmenően Gerster személyes vonzódásával is számolnunk kell, amelynek úgy tűnik, családi háttere volt. Építészünkénél ugyanis – mivel

² Noha a kutatást jelen pillanatban nem tekintjük lezártnak, mindazon által úgy véljük, a kutatásnak olyan pontjához érkezünk, amikor az elmúlt évek során birtokunkba került adatok alapján Gerster munkásságáról

nem első generációs építész volt – egyfajta beágyazottsággal is számolnunk kell. És mint egy hagyomány örököséhez a tradicionális építészeti gondolkodás közelebb állhatott.

Ez pedig bizonyos mértékig magyarázatot ad arra a Gerstert életében ért vádakra, melyek őt, mint megkésett, a hagyományokhoz túlzottan ragaszkodó személyt neveztek meg, akin tulajdonképpen túlhaladt az idő. Ennek fényében nem meglepő, hogy Gerster utolsó éveit visszavonultságban töltötte és tágabb szakmájának is elsősorban az tűnt fel, hogy elment.

A téma kutatásához nyújtott segítségéért mindenekelőtt két embernek, Gábor Eszternek, szakdolgozatom témavezetőjének és Komárik Dénesnek, jelenlegi témavezetőmnek tartozom köszönettel. Gábor Eszter szakdolgozatom – mely Gerster Kálmán síremlékeinek formai vizsgálatát adta – témavezetőjeként Gerster Kálmán munkásságának és azon belül a választott témának a feldolgozatlanságára irányította figyelmemet, ezirányú tevékenységemet azóta is figyelemmel kísérte és felmerülő kérdéseimben tanácsot adott. Komárik Dénesnek elsődlegesen azt a segítséget köszönöm, amelyet Gerster Kálmánnak a 19. század közepe magyarországi építészetével, főként apja részvételével működött és a korabeli Pest építészetében meghatározó, Kauser Lipót – Feszl Frigyes – Gerster Károly társulás munkásságával való viszonyának vizsgálatához adott, illetve köszönöm a historizmusnak, mint építészettörténeti fogalomnak az értelmezéséhez nyújtott új szempontokat.

Köszönettel tartozom továbbá Gerster személyének, tanulmányainak, Stróbl Alajossal való kapcsolatának kérdésében, Gerster munkássága értékelésében, Gerster Deákmauzóleum pályatervével kapcsolatban, Gerster bécsi, részint Theophil Hansen melletti tevékenységének rekonstruálásában, a historizmus problémakörének kérdésében, könyvtári, levéltári, fotótári kutatásaimban nyújtott segítségükért: Alföldy Gábornak, Bardoly Istvánnak, Bíbor Máténak, Bor Ferencnek, Boreczky Annának, Dana Borutovának, Adrian von Buttlarnak, Csáki Tamásnak, Dávid Ferencnek, Peter Diemernek, Gajáry Istvánnak, Ferdinand Gutschinak, Marta Herucovának, Hidvégi Violetának, Maria Knoflernek, Walter Krausenak, Marosi Ernőnek, Nagy Ildikónak,

a többé-kevésbé pontos kép felrajzolása lehetségessé vált.

Papp Józsefnek, Cs. Plank Ibolyának, Rostás Péternek, Sisa Józsefnek, Szentesi Editnek,
Tímár Árpádnak, Tóth Melindának, Vadas Ferencnek.

Gerster Kálmán életpályája

Az előzmények, a család

Építészünk apja, a kassai születésű Gerster Károly, a kassai Gerster-família jelentős tagja volt, akinek pesti tevékenységéről az 1840-es évek közepéről rendelkezünk adatokkal. Korábban, 1836 novemberétől 1837 húsvétjáig Bécsben tanult, a képzőművészeti akadémián építészetet hallgatott Pietro Nobilenél.³ Ugyanekkor volt az építészeti osztály hallgatója Kauser Lipót, a régi pesti építész és kőműves família tagja, aki a következő évtizedek egyik legjelentősebb pesti építészvállalkozója lesz. Hogy a később egymással szoros közelségben élő és dolgozó két ember némiképp különböző környezetből érkezett, arra a két város, Kassa és Pest társadalmi összetételének különbözőségén túl, speciálisan az ő előképzettségükre történő utalásból is következtethetünk: Bécsben Gerster gimnáziumi ismereteire, Kauser kőművesi tapasztalataira hivatkozott.⁴ Bécsset követően minden valószínűség szerint Leo von Klenze regensburgi Walhalla építkezésén is együtt dolgoztak.⁵ Gerster Károly 1845-től Feszl Friggyessel, a magyar romantika építészetének egyik legnagyobb alakjával és Kauser Lipóttal közös társulásba lépett. A Kauser – Feszl – Gerster összetételű hármas együttes 1854-ig állott fenn. Ez idő alatt igen intenzív tevékenységet folytattak, nagyszámú megbízáshoz jutottak. Továbbá Gerster és Kauser közti közeli kapcsolat 1847-ben még szorosabbá vált, azáltal, hogy Gerster feleségül vette Kauser Lipót Mária nevű húgát és így a Kauser család tagjává vált.⁶ A társulás 1854-ben felbomlott, Feszl kilépett belőle.⁷ Gerster és Kauser még tovább dolgoztak együtt – megváltozott körülmények között. Társulásuk 1856 elején csődbe ment⁸ s Gerster Frey Lajossal (1817-1877) lépett társulásra. Ez utóbbi egyezség 1867-ig, Gerster haláláig fenn állt. Gerster Károly és Frey Lajos ez idő alatti építészeti tevékenységének

³ Akademie der bildenden Künste, Wien (továbbiakban: ABK) Archiv. Namenverzeichnis der Schüler der Architekturschule vom Studienjahr 1822/23 bis 1840. Bd. 33. p. 7. és p. 10.

⁴ „Gymnasium und Rhetoriker” valamint „Maurer”. Ld. uott.

⁵ Ld. Gerster Károly életrajza, Gerster Kálmán közlése alapján Lechner Jenő lejegyzésében. MTA MKI Lexikongyűjtemény.

⁶ A későbbi családi összefonódásokra utal, hogy Kauser Lipót egyik öccse Gerster Károly unokahúgát vette el.

⁷ Ld. mindenek előtt Komárik 1993. p. 8-10.

⁸ Csődiratok: BFL Pesti Országos Törvényszék V.2/1856.

egyik fontos emléke a Magyar Tudományos Akadémia palotájára kiírt pályázatra Henszlmann Imrével (1813-1888) közösen benyújtott terve.⁹ Henszlmann az Akadémia palotája körüli vita egyik fő ideológusa volt, aki Párizsból hazatérve külön írásban fejtette ki a gótikának a palotához megfelelő stílusát.¹⁰

Ebben a munkában az elsődleges építészeti feladat Gersterre hárult: ő készítette el Henszlmann vázlatai alapján a terveket, végezte „a munka constructiv részét, készítette el a költségvetést”.¹¹ Gersternek igen közeli kapcsolata volt a szintén kassai származású Henszlmann Imrével, s vele a század közepétől különböző ásatásokon (Kalocsa, Pécs) és restaurálási munkákban (Kassa) vett részt.

Gerster Károly egyfelől ismert és elismert tagja volt a polgárosuló Pest társadalmának, másfelől úgy tűnik, pesti polgárként szülővárosából eredeztethető ismeretségeit is megőrizte. Az előbbire legelőször házassága kínál példát, mellyel a Kauser család – a megbecsült régi pesti família – tagja lett. Ezen keresztül valószínűleg további kapcsolatok születtek és újabb lehetőségek nyíltak meg előtte.¹² Az utóbbira a pesti polgárság kereskedő-vállalkozó, részben felvidéki származású, evangélikus családjainak tagjait hozzuk példaként. Ez utóbbihoz Gerstert (és az első időkben a társulás további tagjait Feszlt és Kausert) a saját ismeretségein túl bizonyosan Henszlmann Imre barátsága is hozzá segítette.

Lakása már az 1840-es években a mai Belső-Józsefváros, az a szűkebb vidék, a mai Vas utca – Kőfaragó utca – Gyöngytyúk/Gyulay Pál utca – Bródy Sándor utca környéke, mely a Kausereknek, ebben az időben Feszl Frigyesnek volt szűkebb pátériája, továbbá rajtuk kívül a kor több neves kőfaragója, építőmestere is itt lakott.

Gerster Kálmán ifjúkora

⁹ Az Akadémia építéstörténetéről mindenekelőtt ld. Kemény 1986, valamint Kemény 1996 (in. Szabó 1996.) p. 9-11, műleírás: p. 89-102.

¹⁰ Henszlmann Imre: Minő stýlben építjük a Magyar Tudományos Akadémia épületét? In. Budapest Szemle XII.(1861) 370-379.

¹¹ Henszlmann Imre: Az Akadémia palotájának eddigi története. In. Tímár Árpád (szerk.): Henszlmann Imre Válogatott képzőművészeti írások. Budapest, 1990. p. 211.

¹² Ld erről többek között: Vörös Károly: Egy pesti család regénye, Élet és Tudomány 25 (1970) p. 1715-1718. (újraközölve uő: Hétköznapok a polgári Magyarországon Bp. MTA TTI, 1997. p. 60-74.), illetve Komárik Dénes: Feszl Frigyes és megbízói. In. Budapesti Negyed 9.(1995) 3.sz.

Gerster Kálmán 1850-ben ebbe a szűkebb világba született bele, a családi és üzleti összefonódások az ő indulását is bizonyos mértékig megsabták. A mai Vas u 14. helyén állott az a ház, ahol felnőtt és ahol feltűnő módon több mint negyven évig lakott.¹³ (Akkor is elsősorban hivatali funkciója miatt költözött el – a József körút 45. sz. házba, tehát a tágabb milió még ekkor is ugyanaz maradt.)

1862-től 1868-ig az akkori IV. kerületi községi, más néven bevárosi főreáliskolába, a mai Eötvös József Gimnáziumba, Pest első magyar nyelvű reáliskolájába járt.¹⁴

Egyéves katonai szolgálat után felsőfokú tanulmányait Bécsben folytatta. A céhes viszonyokat tulajdonképpen megszüntető 1859-es (valójában 1862-ben életbe lépő) Ipartörvény az építőmesteri jog megszerzését három éves, bárhol letölthető gyakorlat és felsőfokú végzettség igazolásának feltételéhez kötötte.¹⁵ Az utóbbi építésünk esetében 1870 és 1872 között a bécsi Képzőművészeti Akadémia építészeti szakosztályát jelentette, ahova több kortársával, későbbi munkatársával együtt járt.

Az oktatás struktúrája bécsi Képzőművészeti Akadémián

Nézzük meg most közelebbről, milyen volt a bécsi Képzőművészeti Akadémia, mint a Monarchia legjelentősebb építészeti oktatási intézménye abban az időben, amikor Gerster Kálmán oda járt.

¹³ Fiatal kori kapcsolataira nézve közvetlen, konkrét adatokkal nem rendelkezünk, ám valószínűsíthető, hogy a népes Kauser család vele egyívású, szintén építészeti vagy kőműves mesterség fele orientálódó tagjaival (pl. ifj. Kauser Józseffel, Kauser Gyulával) jól ismerték egymást, ahogy Feszli Frigyes építészünkkel egyidős, később építési vállalkozóként működött fiával is.

¹⁴ Pesti Főreáliskola. Megnyílt: 1855. (hat osztályos, 192 tanulóval). Első igazgatója Josef Weiser (korábbi bécsi főreáliskola-igazgató). 1857-ig a régi Vigadó szárnyépületében működött. Új épülete (1857) Reáltanoda (volt Kohlbacher) utcában, Hild József és Pollack Ágoston tervei szerint épült fel. 1861-től a tanítás magyar nyelven folyt. Igazgatója ekkortól 1889-ig Ney Ferenc. 1870-es évek elején 900 diák tanult itt, ezzel a Monarchia legnépesebb reáliskolájaként tartották számon. 1875-től már mint nyolcosztályos reáliskola működött. Id. Kiss E. János (szerk.): Emlékkönyv a Budapest Székesfővárosi IV. kerületi főreáliskola félszázados fennállásának évfordulójára, Bp. 1905, "A IV.ker. főreál egykori tanítványai" in.VU. 1905. 4.sz. p.58.; Lyka Károly: A IV. kerületi reál művészyerekei. in: Új Idők 1932.No.43., Sisa, 1996, p.172.

¹⁵ Ez az 1859-es Ipartörvény életbe lépéséig egy vagy több évig tartó inaskodást jelentett, melyet követően az inas legénnyé szabadult. Az Ipartörvény kevésbé szigorú követelményrendszert állított fel: az építőmesteri jog elnyeréséhez elegendő volt hároméves gyakorlat és felsőfokú képzettség igazolása - ez utóbbit vizsgával kellett bizonyítani, mely alól azonban akadémiai vagy polytechnikumi végzettség felmentést adott.

Az építészeti képzés Bécsben a legmagasabb szintű szakoktatás részeként, 1865-től az ún. Mesteriskolák (építészeti, szobrászati, illetve festészeti mesteriskolák [Spezialschulen] működtek) tanrendjébe illesztve szerepelt. Előfeltételként pontosan megjelölt középfokú (reáliskolai) ismeretanyag birtoklását várták el, továbbá egyfajta rajzi előképzettséget.¹⁶ Az akadémiai (felső szintű) képzési idő - és ezt már az 1868-as tanulmányi szabályzat meghatározta - maximum 3 év volt. Részleteit tekintve az egyes iskolák vizsgarendje, tananyaga természetesen más és más volt, noha egyes alapozó, "közismereti" tárgyak mindenki számára kötelezők voltak. Az általános, kötelező tárgyakhoz szolgált segédgyűjteményül a Képtár (Gemäldegalerie) és a könyvtár, mely utóbbi professzori rangú vezetőjétől, Karl von Lützow-tól hallgattak a diákok művészettörténeti előadásokat.¹⁷ Az építészeti iskolában a részletes tananyag az 1850-es években (az ún. Provisorium időszakában) a következőkből állott: 1) A legjelentősebb építészeti stílusok, ezek hatása és megjelenési formái – nem függetlenül az ekkor általános ún. Entwicklungstheorie-től (az egyes népek!? különböző fejlettségi foka). 2) Tulajdonképpen szerkezetten, melynek keretében arról esett szó, hogy az egyes építőanyagok és a szerkezeti kialakítás miként befolyásolja a művészi formát (architektonische Kunstform). 3) Épületfajták analízise, a korabeli igényeknek megfelelő tervezéshez való útmutatással. Egy évtizeddel később a tanrendtervezetben az előadások témája méginkább stílustörténeti volt, olyan tárgyakkal mint "verschiedene Gebäudearten der Gegenwart", "Analyse der Style bezüglich künstlerisch gestalteter Gebäude", Profangebäude, illetve "Anwendung an der Spitzbogenstil" Ugyanerre az időre tehető a rajzoktatásnak az építészhallgatók igényeihez is igazodó specializálása, nevezetesen a hallgatóknak (nem csak az Akadémia, de a Polytechnikum diákjainak is) építészeti formákról készült gipszöntvényeket kellett rajzolniuk. Ehhez szükség volt – az antik szobrászat fontosabb darabjairól készült gipszmásolatok mellett – hasonló építészeti tárgyú gyűjtemény létrehozására is. Az oktatást általában az építésziskola professzora vezette, őt a rajztermi órákon és a perspektíva oktatás alatt idősebb hallgatók közül

¹⁶ Például az 1850-ben beiratkozónak ennek értelmében kétéves alapfokú reáliskola végbizonyítványával és polytechnikai intézetekben szerzett matematikai-mechanikai ismeretekkel kellett rendelkezniük és az ún. Elementarschule rajzórát kellett előzőleg látogatniuk (egy 1850-es rendeletben szereplő követelmény). Később ezt annyiban módosították, hogy hároméves reáliskolai, vagy négyéves gimnáziumi bizonyítványt, továbbá technikai ismereteket vártak el az építészeti tanulni vágyóktól (Statutum-tervezet 1856-ból). ld. erről W. Wagner: Die Geschichte der Akademie der bildenden Künste in Wien, Wien, 1967. p. 157, 169.

kiválasztott asszisztensek segítették. Az első évet egy kisebb szintfelmérő vizsga zárta.¹⁸ Ezután ha még két évet járt a hallgató és az időszak végén egy építészeti programhoz önálló tervet készített, mellyel rátermettségét bizonyította, megkapta a zárójegyet és vele együtt a diplomát. A végzett hallgató legalább két évet egy mester (legtöbbször sajátja) építészeti irodájában kellett hogy eltöltsön. Közülük a legtehetségesebbeket külföldi tanulmányúttal is támogatták.

Miként visszaemlékezéséből (és közvetlen forrásokból) tudjuk, Gerster Kálmán tanárai Hans von Lützow és Theophil Hansen voltak.¹⁹ Theophil Hansen 1868 óta tanított az Akadémián és itt létrehozta építészkurzusát a Spezialschule für Architektur-t, mely még a 20. század első negyedében is jelentős szerveződés maradt.

Karl von Lützow 1876-os, a bécsi Akadémia történetét feldolgozó munkájában az egyes iskolákat látogató hallgatók számarányának változását is bemutatja.²⁰ Ez alapján tudható, hogy a Hansen-iskola hallgatóinak félévenkénti átlagos létszáma az első öt évben 19,6 fő. Ezen belül a magyarországi hallgatók statisztikai átlaga félévenként 2,4 fő, mely azonban lassú emelkedő tendenciát mutat.²¹

Gerster Kálmán és Theophil Hansen további magyarországi tanítványai

Gerster bécsi iskolatársai közül bizonyosan tudunk Czigler Győzővel való jóbarátságáról, mely a tanulmányi évek után is megmaradt. Ugyanekkor járt Bécsbe Franz Glaser, Halmai (Hassenfranz) Andor, továbbá itt tartózkodott a Zürichben abszolvált ifj. Kauser József is. Az utóbbihoz fűződő rokoni szálak miatt feltételezhetjük, hogy kapcsolatot tartottak egymással Bécsben. A másik két építészhallgatóval kapcsolatáról nem tudunk. Ugyanebben az időben járt viszont az Akadémia szobrászati osztályába Huszár Adolf,

¹⁷ W. Wagner, im. 191.

¹⁸ ún. Frequentations-Zeugnis. A vizsgakönyvekben ilyen és ehhez hasonló értékelések olvashatók: "Die Vorträge über die antike Baukunst und deren Fortbildung in der Renaissance sehr fleissig besucht, mit Vorzug verwendet hat"

¹⁹ Fleischer, p.45., továbbá ld: Die k.k. Akademie der Bildenden Künste in Wien in Jahren 1892-1917. Zum Gedächtnis des 225-Jährigen Bestandes der Akademie. Hrsg. vom Professorenkollegium Wien, 1917. Verl. der Akademie der Bildenden Künste in Wien)

²⁰ Karl von Lützow: Geschichte der Akademie der bildenden Künste Wien. Wien, 1876.

²¹ Ld. Zeugnisprotokoll und Matrikel der Akademie der bildenden Künste, Wien. In. ABK Archiv.

akivel az 1880-as években sűrű és úgy tűnik, közeli kapcsolatban volt. Nem elképzelhetetlen, hogy ismeretségük az 1870-es évek elejéről datálódik.

Gerster, mint Theophil Hansen tanítványa 1870-ben utazási ösztöndíjat kapott, s ekkor Hansen vezetésével egyhavi olaszországi tanulmányúton vett részt.²² Erről a tanulmányútról elég keveset tudunk, ideje és helyszíne azonban a rendelkezésünkre álló források alapján viszonylag jól rekonstruálható. Tudjuk, hogy Hansen ez év őszén hosszabb itáliai utat tervezett, ez azonban csak részben valósult meg.²³ Minthogy Gerster ugyanebben az évben Hansen személyes vezetésével járt Olaszországban, sejthető, hogy a két út időben igen közel volt egymáshoz – márcsak a bécsi akadémián gyakori “tanulmányi kirándulások” szokásos őszi időpontját figyelembe véve. Olaszországi útjának helyszíné(i)re jelenleg analógiák alapján következtethetünk. 1877. szeptember 2-24 közt Hansen tanítványaival Velencében tartózkodott, melyet egy korabeli fotó is megörökít.²⁴ Tanítványainak 1879-es velencei illetve torcelloi helyszínekről készített uti vázlatai az Akadémia kiadásában megjelentek.²⁵ Ezen adatokból feltételezhető, hogy az 1870. őszi olaszországi tanulmányút észak-olaszországi (esetleg Velence környéki) helyszíneket jelentett.

A gyakorlati ismereteket akadémiai tanulmányai befejeztével, 1872 és 1874 között Hansen műhelyében szerezte meg, ahol segédként dolgozott mestere különböző építkezésein.

Theophil Hansen irodájában

Mint az 1868-as bécsi akadémiai Statutum is kimondja, az építészhallgató a diploma megszerzése után legalább két évet mestere építészeti irodájában kellett hogy eltöltjön.

Gerster Kálmánról szintén tudjuk, hogy Hansen több építkezésén részt vett. Miután azonban ő csak az ún. Frequentations-Zeugnist szerezte meg, a diplomát nem, mestere

²² Gerster önéletrajzi jegyzeteiben ez, mint az osztrák kormány ösztöndíja említődik, míg egy Lechner Jenő által valószínűleg átfogalmazott életrajz az Akadémiától kapott ösztöndíjról szól.

²³ Hansen ez év őszén nem egészen két hetet Görögországban töltött (szept. 16-29.), ezt követte az itáliai út: Brindisi-Foggia-Nápoly-Róma-Firenze-Bologna-Velence. (ld. erről Hansen egy vázlatfüzrtének bejegyzését: ABK, Kupferstichkabinett, Kas 38/119. No. 19781. Fol 43r-52r).

²⁴ Ld. ÖNB, Bildarchiv Pf.4141:E(2E), NB 515079-B

²⁵ Studien aus der Special-Schule von Theophil Ritter von Hansen. Hrsg. vom Vereine der Architekten an der k.k. Akademie der Bildenden Künste in Wien, 1880. Heft.XII.Lieferung XII. Bl.1-6.

építkezéseinek való részvétele más csatornán történhetett. Hansen a 1870-es években igen nagyszámú épületet tervezett, melyek építkezéseinek több tanítványa részt vett, sőt úgy tudjuk, hogy a Zürichben végzett ifj. Kauser József azzal a céllal jött Bécsbe, hogy segédje lehessen. A gyakorlati ismeretszerzésnek ettől a formájától tehát úgy tűnik Hansen sem zárkózott el, s ennek szellemében lehetett segéd a fiatal Gerster (valószínűleg 1872 és 1874 közti nyarakon) különböző Hansen-épületeknél.

Gerster építészeti munkássága mintaadó előképeinek nevezhetők azok a Hansen-épületek, melyek annak műhelyében 1872 és 1874 között készültek. Ezek tervezési kivitelezési munkálataiban a fiatal Gerster minden bizonnyal részt vett, s a formákat, építészeti megoldásokat az ott szerzett tapasztalatokkal együtt később a saját épületein és egyéb munkáin felhasználta.

Theophil Hansen az 1870-es évek első felében - amikor Gerster Kálmán tanítványa, majd műhelyében segédje volt - a Ringen folyó nagyobb építkezéseken dolgozott. Ekkor építette az Allgemeine Österreichische Baugesellschaft bérházát (1869-70) és az új bécsi börze épületét (1870-77) a Schottenringen, a Palais Epstein-t (ma Stadtschulrat), Karl Lueger Ringen (1870-74), a Palais Ephrussi-t (1872-74), a Parlament épületét (1871-1883). S ekkor épült az Akademie der Bildenden Künste (1872-1876) új otthona is. A nagy bécsi építkezések mellett a Hansen-műhelyben Bécsen kívüli építkezések tervei is készültek: Sina báró Rappoltenkirchen-i (1872-74), Leopold főherceg Hernstein-i kastélyának átépítéséhez (1860-1883k.) készült tervek, továbbá a késmárki evangélikus templom tervei (1870-72).

A fenti építkezések némelyikét Gerster említi is az életrajzában, mint amelyek munkálatainak részt vett: az Akadémiát, az Epstein-palotát, a Parlamentet és a késmárki templomot. Valószínű azonban, hogy a két év alatt ennél több munka tervezését, kivitelezését kísérte figyelemmel (esetleg tevékenyen be is kapcsolódott további Hansen-alkotások tervezési munkáiba).

Hogy Gerster ezekben a munkákban milyen szerepet kapott, nehezen rekonstruálható. Kezdő építészként ha részt is vett a műhely tevékenységében (ez leginkább részletrajzok készítését, módosítását jelenthette), miután ezen területeken²⁶ csak Hansen kézjegye

²⁶ A tervek a Kupferstichkabinett der Akademie der bildenden Künste (továbbiakban: ABK, Kupferstichkabinett) gyűjteményében találhatóak: Kas.1/110(Parlament), Kas.7/110(Allgemeine

szerepel, esetleg stíluskritikai alapon lehetne személyéhez kötni egy-egy rajzot, márha Gerster ekkori rajzstílusa lett volna annyira egyéni, hogy mestere munkáinak részlettervein más tanítványokétól elkülöníthető lenne. Olyan anyagot, mely a Gerster által említett négy épületre vonatkozna, az Országos Levéltárban őrzött Gerster-hagyatékban mindezidáig nem találtunk, ám a Levéltár tervtári anyagából előkerültek a fenti építkezések közül a Palais Epstein-hez²⁷ és a Parlamenthez köthető részletrajzok,²⁸ továbbá a Hernstein-i kastély belső részleteihez tartozó rajzmásolatok²⁹ és az Allgemeine Österreichische Baugesellschaft alaprajzi vázlata.³⁰ Ezekkel összevethetők a Theophil Hansen tervhagyatékában megőrződött, a hernsteini kastély részleteit mutató tervek eredeti lapjai: bútorok, mennyezeti gyümölcsfüzérés dísz, illetve kandallót kísérő figurális szobrászi elem.³¹ Miután a Hansen műhely építkezéseivel az OL-ban őrzött építész-hagyatékok építészei közül legvalószínűbben Gerster és Czigler Győző neve kapcsolható össze, feltételezzük, hogy a lapok az ő bécsi tartózkodásukkal hozhatók összefüggésbe.

További ösztöndíjak

Bécsi tanulmányai és a Hansen mellett eltöltött évek után (valószínűleg állami támogatással) Németországba is eljutott.³²

Baugesellschaft), Kas.2/113(Késmárk), Kas.3/113(Hernstein), Kas.11/113(Rappoltenkirchen), Kas.12/113(Palais Epstein, Palais Ephrussi), Kas.19-20-21/113(Akademie der bildenden Künste).

²⁷ OL.: T.15. No.18a:5 (ablak rajza. Felirat: Palais Epstein. Doppelfenster im III. Stock), 6 (párkány részlete. Felirat: Simaverzierung am Hauptgesims)

²⁸ OL.: T.15. No.18a:21 (pilaszter lábazata fejezete)

²⁹ OL.: T.15. No.18a:1 (kör alakú asztal, lábainál zenélő puttók), 2 (pilaszter és háromrészes párkány rajza. Felirat: N: 6. Arbeitszimmer Hörnstein), 4 (gyümölcsfüzér és összetett párkány rajza. Felirat: Schloss Hörnstein. Grosser Saal No. 14.) , 17 (szék rajza), 20 (kárpitozott szék) , 26 (oroszlánfejes asztalláb)

³⁰ OL.: T.15. No.18a:10

³¹ ABK, Kupferstichkabinett, Kas.3/113 No.20.666, 20.656, 20.587

³² Németországi úttjáról mindezidáig, az életrajzban szereplő szűkszavú utaláson kívül olyannyira nem került elő további adat, hogy elképzelhető, hogy nem is tartott hosszú ideig. Hogy mégis ezen időszakról részletesebb információval rendelkezünk, szükségesnek tartjuk építészünk németországi tartózkodásával kapcsolatban azon városok Műegyetemeinek, Polytechnikumainak nyilvántartásait végigtanulmányozni, melyekben jelentősebb építészképzés folyt, ezek közül is elsősorban azokat, amelynek építészeti tagozatain magyarországi hallgatók jelenlétéről tudomásunk van. Itt mindenképp előtt Berlin és München jöhetnek számításba. Ezzel kapcsolatban a kutatás jelenlegi állása szerint annyit mondhatunk, hogy Gerster művészi s berlini tartózkodásának a nevezett időszakban sem a müncheni Polytechnikum, illetve a berlini Technische Hochschule nyilvántartásában (Das Historische Archiv der Technischen Universität München,

Majd hazajött és 1874-ben a Magyar Állam 600 koronás ösztöndíjával hosszabb olaszországi tanulmányutat tett.³³ Ennek az útnak a tapasztalatait a következő évek munkáiban (például a Deák mauzóleumnál, szarkofág-terveinél, stb) hasznosította.

A pesti Mérnöki Hivatalnál

Pesti működését a Mérnöki Hivatalnál kezdte. Vele egy időben dolgozott itt Czigler Győző, nem elképzelhetetlen, hogy a Gersterrel együtt Bécsben tanuló fiatal építész révén (akivel építészünk már az Akadémián bizonyosan közeli kapcsolatban volt) jutott a Mérnöki Hivaltól megbízáshoz. Több olyan munkáról tudunk, melyet ketten készítettek el, így a mai rsébet téren álló egykori Szegényház (ma Erzsébet kórház) bővítését, a Rudas fürdő átalakítását, vagy később a Török utcai elemi iskolát építették fel közös tervük alapján. Gerster Czigler mellett a Mérnöki Hivatal más alkalmazottjával, így Hofhauser Antallal is munkakapcsolatban állt: a svábhegyi volt Vízyógyintézetet tervezték közösen.

Önálló építész

Önálló építészeti tevékenységének legnagyobb százalékát pesti és budai épületek teszik ki. Ezek tervei (egy-két kivételtől eltekintve) elkészíthetők voltak kisebb irodában is. Ezzel kapcsolatban azt feltételezzük, hogy az 1890-es évek első feléig, amikor a Nemzeti szalonnak (és neki magának is) otthont adó József körúti bérházat felépítette, épp a korábban említett családi-üzleti kapcsolatok révén jutott munkái elkészítésre alkalmas irodához – ennek méretéről jelenleg nem rendelkezünk közvetlen adatokkal. Nagyobb volumenű alkotásai, mint például a Parlamenthez, az Iparművészeti Múzeumhoz, a Gyulafehérvári törvényszékhez, a Milleniumi mulatónegyedhez, a debreceni közkórházhoz készített tervei mindenképpen több szereplős munkák voltak, vagyis ez esetben kisebb irodát kellett, hogy működtessen. Gerster az 1870-es évek második felétől 1880-as évek közepéig több vidéki megbízást kapott (Debrecenbe, Máramarosszigetre),

Personalakten, valamint Universitätsarchiv der Technischen Universität Berlin), sem a müncheni városi bejelentőhivatalban (Münchener Stadtarchiv, Personenakten der Polizei) nincsen nyoma.

tudjuk, hogy ekkor sokszor ott a helyszínen rendezett be irodát magának. Pesti tevékenységének a későbbi években további helyszínei lehettek.³⁴ Egyfelől Stróbl Alajossal később említendő szoros kapcsolatából és közös munkáikból adódott, hogy előbb néhány alkalommal a szobrász Várkert bazári, utóbb a Gerster tervezte epreskeri szobrász mesteriskolai műtermében dolgozott. Az 1890-es években épült fel a Gerster család Gellérthegyi villája, itt lakott maga Gerster is több éven át – feltételezzük ezért, hogy munkája számára alkalmas helyiség is volt az épületben.

A megrendelők köre

A 19. század második felében/végén zajló építkezések esetében egyfajta megrendelői csoport/csoportok egyértelmű körülhatárolása sokszor nehezebb, mint néhány évtizeddel korábban. Mindenek előtt azért, mert a megrendelő és az építész viszonya átalakult, egyre több esetben kevésbé közvetlen, így nehezebben nyomon követhető kapcsolatról volt szó. A szerepek változásának tisztázását követően azonban érdemes kísérletet tennünk a megrendelők egymással való összehasonlítására, valamint (amennyire ez lehetséges) az építésszel való kapcsolatuk hátterére, mivel az ismeretség és az információ áramlás ekkor is fontos volt. Ráadásul, úgy tűnik, Gerster több olyan (kisebb léptékű) megbízást kapott, illetve vállalt el, amely a közvetlen, személyes kapcsolatot megbízó és építész között lehetővé tette.

A családi-rokoni kapcsolatok építésünk esetében is fontosnak bizonyultak. Erre kínálnak példát a Gerster család különböző tagjainak készített lakóépületek a Kelenhegyi úton és (egy ma már nem álló) a Benczúr utcában, továbbá műteremház Kölber Dezső, festőművésznek tervezett. A Kölber család ugyanis a Kauserek révén rokoni kapcsolatban állt Gersterrel. Egyik legszebb síremlékét nagybátyja, Gerster Miklós és annak családja számára készítette.

³³ VU.1874.aug.23., p.540.

³⁴ Lakásai: VIII. Vas u. 14. (1879,³⁴ 1882-1892) - tulajdonos Ghyczy Mária; VIII. József krt.45. (1894-1903, 1904-1906, 1916) - tulajdonos Dr.Schulek Vilmos és Zsigmondy Gézáné; XI. Fehérvári út 34-36 (1903-1904, 1911-1914) - tulajdonos Dr.Palócz Ignác és neje; XI. Kelenhegyi út 32. (1906-1908) - tulajdonos Gerster Lajos; V. Múzeum krt.37. (1908-1911) - tulajdonos Kk.Spett Elek és tsa, illetve 1911-től Wagner Ödönné.

Ld. a Budapesti cím és lakjegyzék különböző évfolyamait.

A felvidéki evangélikus Zsigmondy családtól és az avval rokonságban álló Vastagh familia tagjaitól több megbízást kapott. Zsigmondy Bélának (1848-1916) az Imre utcában épített lakóházat, később a Gellérthegyen villát. Sógornője, Zsigmondy Gézáné és unokatestvére, Schulek Vilmos (1843-1895) számára tervezett bérházat a József körúton (a Nemzeti Szalon otthona) – mely Gerster egyik legelegánsabb lakóháza. Zsigmondy Béla lánya és veje, Vastagh Géza, festőművész műteremházat építtetett Gersterrel.

Mindez azt mutatja, hogy miként apjánál, úgy Gerster Kálmán megbízói közt is számolhatunk a felvidéki származású evangélikus polgársággal.

Hugmayer János Károly kereskedő (1825-1883) a polgárságnak ugyanezt a feltörekvő rétegét képviseli (személyes kapcsolatukra utal, hogy elkészítette Hugmayer Kerepesi temetőben álló síremlékét is). Wagner József háztulajdnos és Wágner Emil gyáros Pest átalakulóban lévő társadalmának másik rétegét képviselik.

A mérnök és (víz, csatorna, központi fűtés-) gyáros Knuth Károllyal úgy tűnik, saját munkái révén kerülhetett kapcsolatba és így tervezett neki lakóházat és műhelyt a mai Garai utcában. Keresztessy József 1848-as honvéd hadnagy és vívómester (1819-1895) Gerster Károly generációja volt. Ezt a világot közvetítette Henneberg Károly lovassági felügyelő (1833-1888) és Edelsheim-Gyulay Lipót lovassági hadnagy (1826-1893) is (az előbbinek Stróbl Alajossal közösen síremléket, az utóbbinak ahhoz tervet készített). Az általuk képviselt világ Gerster számára részben otthonról is ismerős lehetett: nagybátyja, Kauser István (1830-1905) honvédként az olaszországi magyar légió tagja volt. Ennek a légiónak volt legendás alakja Türr István, akit Gerster a Korinthoszi csatorna építési munkálatai kapcsán ismerhetett meg személyesen (ismerjük Türr számára készített, meg nem valósult síremléktervét). Velük, úgy tűnik Gerster személyes jóbarátságban is lehetett, miként erre a Kauser család egy tagjának későbbi visszaemlékezése is utal.

„(...)A Gerster ház vendégei között kimagasló helyet foglalt el a család régi jó barátja: Türr István. E férfiút a Gersterék családi körében láttam először. Mondhatom: nem hétköznapi jelenség volt! Már külső megjelenése is arra vallott, hogy a sors választottjai és hivatottjai közé tartozik. Öreg korában is még katonásan egyenes tartású, magas, szikár, de azért vállas termetű volt egészen rendkívülien érdekes, nagyszerűen megrajzolt fejjel. Hosszas, de nem a mellet borító, hanem keskenyebb őszes szakállá volt és dús, hosszú bajusza. [...] Türr tábornok gesztusai és egyáltalán mozdulatai élénk

temperamentumról tanúskodtak, az olaszokéra emlékeztettek. Kedves és kedélyes, előkelő öregúr volt. Többnyire Mogyoródy ezredessel, barátjával és úgyszólván állandó kísérőjével jelent meg a Gerster háznál. Ez a Mogyoródy ugyancsak „a régi harc fia” volt és Türr Istvánhoz ugyanaz a fegyverbarátság kapcsolta, mint Pista bácsit[Kauser Istvánt](...)”³⁵

Síremlékeinek megrendelői közt szintén több hagyományosan felvidéki származású, illetve evangélikus családot találunk: Neuschloss Károly, Csepreghy Ferenc, Lónyay Gábor (1805-1885). Továbbá Than Károly (1834-1908) orvosdoktor, akihez a kapcsolatot az előbb említett, szintén doktor Schulek Vilmos is közvetíthette. Linzbauer István (1839-1880) építész síremléke szakmai kapcsolatot tükröz. Felvidéki katolikus családból származott Lubrich Ágoston (1825-1900) bölcsész tanár Kecskeméten, Besztercebányán, később Pesten. A zsidó polgárság három tagja számára tervezett síremléke részben üzleti, részben szintén szakmai kapcsolatokról árulkodik. Ehrenfeld Antallal (1842-1913) mint háztulajdonossal privát megrendelése révén kerülhetett kapcsolatba. Neuschloss Károly (1814-1878) fakereskedő a korai munkáknál (Deák mauzóleum, Állatkert) lehetett partner, avagy még Gerster Károly kapcsolatainak egyike volt. Talán az előbbieken keresztül ismerhette a Brüll család némely tagját. Közülük Brüll Ármin (1835-1899)³⁶ számára mauzóleumot tervezett.

Szakmai kapcsolatok

Kortársai közül építészekhez, szobrászokhoz fűzte több évtizedes közeli barátság. Így Czigler Győzőhöz (a Műegyetem Ókori Építési Tanszékének vezetőjéhez), akivel az 1870-es években több közös építkezésen vett részt. Az 1880-as évektől tudunk Stróbl Alajos szobrásszal lévő baráti kapcsolatáról,³⁷ mintegy harminc éven keresztül szerepeltek együtt szobor- és emlékműpályázatokon, valamint Gerster nem egy

³⁵ Id. ifj. Kauser Lipót: Kauser-saga III. kötet, 20. fejezet, [Budapest?], 1954[?]

³⁶ Az Első Budapesti Gabonaüzleti Alkalmazottak Segélyező és Temetkező Egyletének tagja.

³⁷ I.Ferenc József 1886 május 9-én meglátogatta Stróblot - akkor még - a Várkertbazári műtermében. Ezen alkalommal a művész bemutatta az uralkodónak az épp ott tartózkodó Gerstert. (Id: VU. 1886.2.sz. máj.16. p.324.) A szobrásszal való kapcsolatának másik dokumentuma egy, a századforduló táján készült fénykép, mely a Stróbl-műteremben mutatja Gerstert, a szobrász mellett, Mogyoródy Adolffal és Gerster Lajossal, építészünk bátyjával. (Id: Nagy Ildikó, Társadalom és művészet: a historizmus szobrászai MÉ 1990/1-2. p. 12.)

síremlékének szobrászi díszét Stróbl készítette. Barátságuk emléke Stróblnak az 1890-es évekből származó, Gersterről készített büsztje.³⁸ Továbbá Margitay Tihamér festővel, a Nemzeti Szalon első alelnökével volt közelebbi kapcsolata. Tanári tevékenységet nem folytatott, ugyanakkor a visszemlékezések több építésről is szólnak, akiket Gersterhez szorosabb ismeretség fűzött, s ilyenformán a jónevű architektust mesterüknek tekintették. Így többek között Dvorák Ede és Fábíán Gáspár többször megfordult műhelyében, Dvorákról tudjuk, hogy a Széchenyi-fürdő kivitelezésén együtt is dolgozott idősebb kollgájával.

Huszár Adolffal a nyolcvanas években közelebbi ismeretségben lehetett. A kapcsolat forrását keresve talán az sem mellékes, hogy ugyanakkor voltak a bécsi Képzőművészeti Akadémia hallgatói.³⁹ Munkásságuk több ponton találkozott. Gerster 1880-ban műteremázat tervezett Huszárnak, mely ma is áll. 1882/83-ban készült közös munkájuk, síremlék Gerster egyik nagybátyjának, Gerster Miklósnak. Ezzel közel egyidőben Huszár portrészobrot is készített az építésről. Mindezen túlmenően az is figyelemre méltó, hogy Huszár hagyatékában a pesti Parlament Gerster által készített 1882-es tervsorozata dunai homlokzatát mutató lapjának korabeli fotómásolata megtalálható.⁴⁰

Szakmai kapcsolatai közt kell megemlíteni a pécsi Zsolnay gyárral való, úgy tűnik rendszeres kapcsolatát. A gyár termékeit többek között a következő munkáknál használta fel: Knuth Károly lakóháza és műhelye (1892-1893), Schulek-Zsigmondy bérház (1894), Debrecen, Kereskedelmi Akadémia (1894), Kossuth mauzóleum párdúc szobrai (1907).

³⁸ Id: MNG, Szoborosztály, Szuhy, 1941.p.79. kat.sz.422.

³⁹ Huszár 1870 és 1872 között Franz Bauer, majd Caspar Zumbusch tanítványa volt.

Beiratkozott:1870 április. Megkezdett félévek száma:3

1869/70 II. Semester.

1870/71 I. Semester (nur in WS).

1871/72 I. Semester (nur in WS).

Vizsgák: 1870 július 18:

-Modell nach Antike: "Kopf mit vielen Fleiss und recht guten Erfolg".

-Modell nach der Natur: "Kopf mit vielen Fleiss und recht guten Erfolg".

-S[...] nach dem Abendmodell: "noch nicht begonnen".

-Anatomie: "noch nicht".

Születési hely: Neusohl in Ungarn. Végzettség: 1. Gymnasialklasse

Szülei: Gastwirth. Lakik: Wieden, Waggasse.

Ld. Akademie der bildenden Künste, Archiv, Ausgefertigte Zeugnisse/Zeugnisprotokoll V. Bd. 1870-1872.

⁴⁰ A portrészobor jelenleg lappang. Ld.: Budapesti Hírlap, 1882. I. 17. A síremlékről ld. Síremlékek c.

Fejezetet. Ld. még: Schoen Arnold: Huszár Adolf gyermektanulmányai. In. A Cél. A Magyar Országos

Lövészegylet Hivatalos Közlönye. 1911. p. 176-179. A Parlament terv említett lapját a Magyar

Képzőművészeti Egyetem Könyvtára őrzi, ltsz. 2710/II. Fol. 31.

Szakmai közélet

Gerster a Főváros építészeti és kulturális közéletében is fontos szerepet játszott. Mint alább erről részletesebben lesz szó, Gerster 1894-ben részt vett a Nemzeti Szalon. alapításában, annak első igazgatója volt.⁴¹ A szervezet otthonául szolgáló házat is ő tervezte és mint korábban említettük, maga is itt lakott. 1887-től kezdődően tagja volt az Országos Magyar Képzőművészeti Társulatnak, továbbá különféle szakmai szervezeteknek. Mint a Társulat tagja többször szerepelt a Műcsarnok kiállításain.⁴² Részben kapcsolódik ehhez, hogy 1892-ben tervet készített a régi Műcsarnok átalakításához.⁴³ Az 1890-es években a “Kőműves- kőfaragó- és ácsmesteri képzettség megvizsgálására szervezett bizottság” tagjává választották,⁴⁴ s megtaláljuk nevét az Építő Ipar alapítói közt is. Tagja volt a Magyar Mérnök- és Építészegyletnek, s szakmai elismerést jelentett, hogy ebbéli tisztében több nyilvános pályázat bíráló bizottságában is szerepelt. Többek között: szentesi színház (terv: 1897, ép. Komor Marcell) bírálóbizottságának (Alpár, Frommer (Jámbor) Lajos, Lechner Ödön, Ney Béla val együtt),⁴⁵ újpesti városháza (terv 1898, ép. Böhm Henrik és Hegedűs Ármin) bírálóbizottságának (Czigler Győző, Schodis Lajos társaságában) volt tagja.⁴⁶ Továbbá a marosvásárhelyi színpártoló egyesület által hirdetett színháztervre (1900),⁴⁷ a kaposvári városházára (1901),⁴⁸ a budapesti Erzsébet örökimádás templomra (1904),⁴⁹ a nagyváradi Fekete Sas szállóra (1905)⁵⁰ kiírt pályázatok zsűrijében is jelen volt.

⁴¹ Szendrei-Szentiványi, 1915, VU.1894. 45.sz. nov.11. p.751., FL.1895.ápr.22.p.1283, Új Idők 1895.I.évf.17.sz. p.322., Képes Családi Lapok 1904.ápr.10.26.évf.15.sz. p.274., Nemzeti Újság 1935.jan.6.

⁴² Műcsarnok, 1899. p.53, 55.; 1899. 13.sz. p.191.; 1899. 22.sz. p.346-348.; 1900. kat. 26.; 1908. p.77.; Munkaadó-Építőmesterek Lapja, 1934. dec.13.

⁴³ Id. „Az országos magyar képzőművészeti társulat [műcsarnokának] átalakítási tervvázlatai”. Alaprajz. vászonpausz, tus, 451x422 mm, j.j.l.: Gerster Kálmán / Budapesten, 1892 dec. 19-én. A Kiscelli Múzeum Tervtárában.

⁴⁴ Magyarország tiszti cím- és névtára 1898.

⁴⁵ Ld. <http://www.szentes.hu/varos/petofi.htm>

⁴⁶ Ld.: Az újpesti városháza rövid története. forrás: Újpesti Polgármesteri Hivatal 2005 nov. 20.

⁴⁷ ÉI. 1900. szept. 2. 39.sz. p.239-240.; ÉI. 1901. nov. 24. 47.sz. p.243-244.

⁴⁸ ÉI. 1901. jan 27. 4.sz. p.21.

⁴⁹ ÉI. 1904. febr. 21. 8.sz. p.59.

⁵⁰ ÉI. 1905. okt. 29. 44.sz. p. 361.

1911-ben Bálint Zoltán építésszel együtt állították össze a római nemzetközi kiállítás magyar anyagát.⁵¹

⁵¹ Művészet 1910. p.178., Bpi. Illusztrált Szalon Lapok 1910.október

Közigazgatási épületek

Gerster középületei között előkelő helyet foglalnak el a városi és országos közigazgatás és törvénykezés, vagy minisztériumhoz tartozó intézmények céljaira készült épületek, illetve azok tervei.

Az azonos funkció hasonló szerkesztésű épületeket, épületterveket hívott életre. A tárgyalt művek többségükben négyzetes, illetve téglány alaprajzú alkotások, melyeknek középponti tere, illetve sarkai – rizalitok, továbbá kupolák, vagy más tetőépítmények által – legtöbbször kiemelt hangsúlyt kaptak. Mind a beépíthető terület megszabott volta, mind az egyes részek közti jobb összeköttetés célja sok esetben belső összekötő- illetve keresztzárnyak kialakításához vezetett (Országháza-terv, Gyulafehérvár törvényszéki palota, Földtani Intézet terve). A sok esetben a főbejárat fölé helyezett díszteremtárgyalóterem tagolása is az egyes terveknél hasonló (Országháza-terv, Veszprémi megyeháza terve, Gyulafehérvár, Balassagyarmat törvényszéki palota terve.).

Ilyen tematikájú épületeinél feltűnő, hogy arányaiban kevés a megvalósult terve – és több esetben az elismeréshez közel volt, sőt megbízásra esélyesként szerepelt (Országháza-terv, Földtani Intézet).

E téren megfigyelhető viszonylagos sikertelensége (legnagyobb ilyen irányú megbízása a gyulafehérvári törvényszéki palota épülete volt 55 éves korában) más műfajú épületek és feladatok fele irányíthatta az építész, nem utolól sorban olyanok fele, melyek kapcsán más művészeti ágakkal (mindenek előtt a szobrászattal) szorosabban működhetett együtt.

Budapest, Országháza tervpályázat (1882)

Gerster Kálmán 1882-ben részt vett az állandó országház terveire kiírt pályázaton.⁵²

⁵² A pesti állandó Országház építésének történetét néhány évvel ezelőtt gazdag kiállítás és katalógus dolgozta fel: Gábor Eszter – Verő Mária (szerk.): *Az ország háza. Buda-pesti országháza-tervek 1784-1884. Kiállítási katalógus, Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2000.* Az alábbi leírásnál elsősorban erre (többek között Gábor Eszternek az itt megjelent, A pályázati tervtől a megvalósult tervig c. tanulmányára, p...) támaszkodtam .

Tervei ma is tanulmányozhatók, hagyatékával együtt jutottak az Országos Levéltárba.⁵³ A tíz darab rajzot tartalmazó sorozat mellől ma már hiányzik a hozzájuk készített tervmagyarázat és költségvetés.

Elképzelését, ideáját a tervekről olvashatjuk le és mint látni fogjuk, itt megfogalmazott építészeti megoldásaihoz a későbbiekben is többször visszatért.

A tervek vizsgálata előtt érdemes pár szót szólni magáról a pályázatról, azért is mert annak alakulása Gertser terveinek sorsát is érintette.

A programban az építendő országház stílusát tekintve a résztvevőknek nagy szabadságot adnak: „legmegfelelőbbnek látszik: a byzanti, román, csúcsíves (góth) styl vagy a renaissance valamelyik válfaja. A pályázatból azonban azért egyetlen stylfaj sincs kizárva.”⁵⁴ A pályázati kiírás és a rövidített program az Építési Ipar-ban jelent meg.⁵⁵ Az 1883 február 1-i határidőig 19 pályázat érkezett be, köztük Gerster Kálmán „Egyesült erővel” jeligéjű pályamunkája. Az országos bizottságból⁵⁶ válaszolt albizottság⁵⁷ február 22-én és 23-án átnézte a terveket és az arra érdemesnek talált 15-ről rövid értékelést adott. Gerster tervét diszpozíció szempontjából jónak találták, a részletmegoldások tekintetében azonban nem.⁵⁸ Ezt követően az albizottság szakértő tagjai részletes bírálatot készítettek a tervekről. A sorsolás alapján kiosztott tervek közt Gerster pályamunkájáról Hieronymi Károly és Ney Béla adott értékelést. Az albizottságnak átadott értékelések közt a díjazásnál számításba jöhető kilenc pályamunkáról (köztük Gerster tervéről) a szakértők részletes bírálati véleményt adtak. A bírálatoknál az alaprajzi konfigurációt,

⁵³ OL.: T.8 No. 28:1-10.

⁵⁴ OL K 26. 1883-II-275. Az 1322/ME./1883. sz. üi. Melléklete. „A budapesti Tömő téren építendő állandó Országház tervezési programja.” p. 10.

⁵⁵ É.I. 6. 1882. 15.sz. p. 117, 124.

⁵⁶ Hivatalos neve „az állandó országház építése érdekében kiküldött bizottság” volt. Tagjai voltak megalakulásakor: Tisza Kálmán miniszterelnök, Majláth György, a főrendiház elnöke, Andrássy Gyula, Festetich György, Péchy Tamás, a képviselőház elnöke, Csernátony Lajos, Éber Nándor, Kovách László, Liphay Béla, Tisza Lajos képviselők, Podmaniczky Frigyes a Fővárosi Közmunkák Tanácsának alelnöke, Tarkovich József a miniszterelnökség részéről, Prónay József a belügyminisztérium részéről, RáthKároly főpolgármester, Weber Antal, Ybl Miklós és Ney Béla.

⁵⁷ Az albizottság Tisza Lajos, Liphay Béla, Hieronymi Károly, V. Kovách László, Ráth György, Ybl Miklós, Pártos Gyula, Ney Béla tagokkal működött.

⁵⁸ „»Egyesült erővel«. Az elrendezésben bizonyos aránytalanság constatatott, mert míg a közös használatra szánt helyiségek szép és eléggé megfelelő kiterjesztést nyertek, addig az egyes „házak” speciális tartozékai s különösen az üléstermek körüli folyosók igen szűkek.” in. Országház, terv- és irattár No. 28. Jegyzőkönyv az állandó országház építése érdekében működő orsz. Bizottság kebeléből a pályatervek tanulmányozása végett kiküldött albizottságnak 1883. évi február 23-i és folytatólag 24-i üléséből. In. Országház, terv- és irattár No. 28. „III.5. Egyesült erővel.”

ezen belül a helyiségek közötti összeköttetés akadálytalan voltát, a különböző funkciójú terek egymáshoz képesti arányának megtartását is figyelembe vették. Ezen túlmenően a pályázók által beadott költségszámításokat összevetették a maguk által készítettekkel. Külön rövid fejezetben az „építőművészeti kiképzéssel” is foglalkoztak. A jelentések az albizottságtól tovább kerültek az országos bizottsághoz, mely ez ügyben 1883. április 15-én ült ismét össze. Az ezt követő napokon a terveket a nagyközönség is láthatta és azokról Ney Bélától szakszerű magyarázatokat kaphatott. Egy héttel később, április 22-én ült össze ismét a bizottság, hogy a díjakról, megvételre érdemes pályamunkákról döntsön. A Négy díjat nyert munka: Steindl Imre Alkotmány I., Hauszmann Alajos Patres conscripti, Schickedanz Albert és Freund Vilmos Alkotmány II., és Otto Wagner – Kallina Mór – Berndt Rezső Scti Stephani regis jeligéjű pályaterve. Gersteré, akinek pedig munkáját a bírálóban jónak ítélték („*a byzanti styl méltó következetességgel és finom idomérzéssel van alkalmazva, az épület csoportosítása pedig igen szerencsés, és a sylhouette szépnek impozánsnak ígérkezik*”)⁵⁹ nem kapott díjat. Nagy valószínűséggel azért, mert az egyik napilap cikke nyilvánvalóvá tette, hogy a díjak odaitélése már a szavazás előtt eldőlt. A Budapesti Hírlapnak a döntés napján, április 22-én megjelent száma ugyanis megemlíti négy építész akinek a lap szerint díjat fognak kapni: „*Gerster Kálmán (bizánci stylü tervezettel), Hauszmann Alajos (olasz renaissance), Steindl Imre (góth styl) és Schickedanz budapesti építészek.*” Sőt a cikk írója odáig megy, hogy „*addig is amíg alkalmunk lesz a pályaművekkel behatóbban foglalkozni, annyit mondhatunk, hogy legalkalmasabb és legtetszetősebb erre a bizánci stylü terv. Nemcsak azért vagyunk e terv mellett mert e styl egyáltalán nem oly elkoptatott, mint a többiek, hanem főleg azért mert leginkább megfelel a magyar izlésnek és román motívumaiban van valami a régi magyar építkezésekből, ami által az képezheti legbiztosabb alapját a magyar stylnek. De mindezekről eltekintve is azért tartjuk még e tervet a legalkalmasabbnak a kivételre, mert egyszerű, díszes és impozáns külsője mellett oly kitűnő berendezéssel dicsekszik, minőt a többi tervéknél nemigen találunk*”⁶⁰ A kellemetlen „elszólást” és azt, hogy a jeligés tervek szerzőinek kiléte a bírálók előtt ismert volt, úgy tűnik, azzal igyekeztek palástolni, hogy Gerster terveit megvétellel sem

⁵⁹ Id. Országház, terv- és irattár No. 35. „Egyesült erővel”

⁶⁰ Budapesti Hírlap 1883. április 22. (111. sz.) p. 2.

jutalmazták. Pedig az építész neve a díjra érdemesek között szerepelhetett. Ami abból is sejthető, hogy egy héttel korábban a Bauzeitung für Ungarn első díjra leginkább esélyesként egy fiatal építész munkáját említi – aki lehetett esetleg Gerster.⁶¹ Továbbá az Építő Ipar két külön mellékletben közölte tervét, éppúgy mint a négy későbbi díjazottét is, ugyanakkor a megvételt nyert pályamunkákat nem.⁶² Gábor Eszter joggal írta le, hogy egy ez az indiszkréció rosszat tett Gersternek⁶³ – véleményünk szerint talán későbbi pályafutását, a Deák mauzóleummal ígéretesen induló építész karrierjét is befolyásolta.

A tervek egy, a Duna folyásával párhuzamos, téglány alaprajzú épületet mutatnak, az üléstermeket és a lépcsőházakat magukba foglaló keresztszárnyakkal és négy nagyobb, valamint négy kisebb belső udvarral.⁶⁴ A folyó fele néző nyugati (fő)homlokzatot a fölépcsőház tengelyében háromrészes, diadalíves kapuval képzett középrizalit tagolja, a homlokzat déli és északi vége háromrészes, kupolával koronázott sarokrizalittal zárul. Hasonló tagolást kapott az épület keleti homlokzata, ám itt a középrizalitról elmaradt a diadalív-forma. A két, felülvilágítóval kialakított fölépcsőházat magába foglaló keresztszárny centrumába nagyméretű, kupolás csarnok került. Az alsó- és a felsőház ülésterme az erre merőleges, észak-déli keresztszárnyban, a csarnok két oldalán helyezkedett el. Az üléstermek és a rövidebbik szárnyakban lévő felülvilágító lépcsőházak között a közvetlen összeköttetést hasonlóan felülvilágító, háromszakaszos, kupolás térrészek teremtik meg. A jó áttekinthetőség az alaprajzokról és a két metszetről könnyen leolvasható. A külső és belső kialakítás részletei pedig Gester saját „építészeti nyelvének” kialakulását illusztrálják: stílári megoldásai más épületein is vissza köszönnek (pl. máramarosszigeti vigadó, hajdúböszörményi, illetve kistétényi templom, Konstantinápoly Budapesten elnevezésű vigalmi negyed épületei). A terveket nézve feltűnik, hogy míg a homlokzaton középkori (mindenek előtt bizáncias és román kori) formákat, elemeket használ, addig a belső a tagolás és részletképzés szempontjából középső kupolás csarnok középkorias formái mellett inkább mint neoreneszánsz tér jelenik meg (ld. lépcsőházak). A tervek gazdag szobrászati díszet mutatnak: egyfelől a bejáratoknál elhelyezett orosz-lán-szobrokat és allegorikus szoboregyütteseket, mind a

⁶¹ BfU, 1883. április 15. p. 59.

⁶² ÉI. 7 (1883) mell. IV(nyugati homlokzat),V.(első emeleti alprajz). Hozzá tartozó szöveg: u.o. p. 191-192.

⁶³ Gábor – Verő, 2000. p. 148-149.

⁶⁴ Közölve: Gábor – Verő, 2000. Kat. 6.7., p.214-219.

négy homlokzat tengelyében lovas fogatokat, továbbá az üléstermek sarkain lévő pegazusokat említjük, valamint a középső csarnok fölötti és annak sarkainál lévő kupolákra állított géniusz-szobrokat. Hogy ezen alkotások kapcsán talán gondolt Huszár Adolfra abból feltételezhető, hogy Huszár Adolf fotóhagyatékában a tervsorozat dunai homlokzatot mutató lapjának korabeli fotómásolata megtalálható.⁶⁵

Veszprémi megyeháza terve (1884)

A Megyeháza építésére 1884-ben hirdették meg a tervpályázatot, melyen a hagyatékban lévő csonka tervsorozat tanúsága szerint Gerster is részt vett – nem tudunk arról, hogy itt bármilyen díjat nyert volna.⁶⁶ Terve a mi szempontunkból azért érdekes, mert egy évvel a számára kudarcra végződött Országháza-tervpályázat után készítette el őket és a két épületterv kialakításában némi rokonság fedezhető fel (mely a feladat hasonlóságából is adódik): az ott alkalmazott térfűzés módosított formában itt is megjelenik.

A 3+5+3+1 tengelyes, jobb oldalán sarokrízalittal, középső öttengelyes szakaszában előrelépő középrízalittal tagolt homlokzat. A középrízalít tengelyében nagyoszlopos, timpanonos szakasz, „VESZPRÉM MEGYE SZÉKHÁZA” felirattal. A sarokrízalítot nyolcszög alaprajzú kupola hangsúlyozza. A főkapu egy boltozott, oszlopos előcsarnokba vezet, e mögött kapott helyet a 3karú, T-alakú, lépcső. Az emeleten 2 szint belmagasságú, kazettás lefedésű díszterem, melyben oszlopokkal támasztott galéria is helyet kapott. A falak lunettáiban allegorikus alakok jelennek meg. A terven a termet posztamensre helyezett szobrok díszítik. Az udvari, egyszerű kialakítású, háromszintes udvari szárny homlokzatát a földszinten árkádsor tagolja.

A Megyeháza tervpályázatán végül Kiss István nyerte el az első díjat és az ő tervei alapján épült fel a palota.⁶⁷

Debrecen, városháza bővítésének terve (1894)

⁶⁵ Ld. Magyar Képzőművészeti Egyetem, Könyvtár, ltsz. 2710/II. Fol. 31.

⁶⁶ Ld. OL.: T.8 No. 29:1 (metszet), 2 (főhomlokzat).

⁶⁷ 1903 és 1925 között az épület a második emeleten a Veszprém Megyei Múzeumnak adott otthont. Jelenleg az Osztrák Köztársaság konzulátusa működik az épületben.

Az épület helyén álló régi városháza 1802-ben részben leégett. Ekkor a város vezetése (kamarai jóváhagyás nélkül) felkérte Péchy Mihályt egy új városháza terveinek elkészítésére. Az új városháza építését, 1825-ben kezdték meg. Az épülethez 1837-ben Povolny Ferenc készített új terveket. Az előbbieket figyelembe vételével Ságody József végleges terveket nyújtott be 1838-ban, melyeket a kamara elfogadott. Az egyemeletes, timpanonos középrizalitú épületet 1888-ra kinőtte a város. Felmerült egy új épület, illetve a bővítés terve, de pénz híján ezt elvetették, s az épületet átalakították.⁶⁸ 1894-ben Gerster Mirkovszky Gézával⁶⁹ és Havranek Ferenc építőmesterrel közösen⁷⁰ tervet készített a városháza bővítésére, melynek eredeti lapjait nem, csak Mirkovszky által készített távlati képét ismerjük.⁷¹ Ez a városháza egy szinttel megemelt képét mutatja, ezáltal a magas főemelet (második szint) fölé egy alacsonyabb, kevésbé hangsúlyos zárószint került. Az épületterv hangsúlyos eleme az erősen előre lépő, hét tengelyes, földszintet árkádsorral áttört középrizalit, melynek háromtengelyes középső szakasza előtt az utca fele oszlopos árkáddal nyíló erkély húzódik, részben emögött kapott helyet a kétszintes belmagasságú, a főhomlokzat fele öt tengely szélességű emeleti tanácsterem. A rizalitnak ezt a kiemelt és az árkádok síkjában előrelépő szakaszát címeres timpanon koronázza. Hangsúlyos, bástyaszerűen képzett sarkai felett egy-egy kisebb baldachinos építmény emelkedik, lépcsőzetes sisakján zászlótartó vitézek szobraival. Az U-alaprajzú épület

⁶⁸ Id: Csobán E.: Hajdú vármegye és Debrecen város. (Vármegyei szociográfiák XII-XIII.), Budapest, 1940. p.171.; Zoltai L.: A dereceni városháza 400 éves története, Debrecen 1931. p. 18,19,27.; Hajdú-Bihar megye műemlékei és népművészete, Budapest,..., p. 84-85;
http://portal.debrecen.hu/varosunk/latnivalok/dbereceniseta1_latnivalok.html?page=2

⁶⁹ Mirkovszky Géza (Jászfényszaru, 1855. júl. 25. – Bp., 1899. nov. 14.): építész és festő. A bécsi műegyetemen és a képzőművészeti akadémián végezte tanulmányait. Budapesten és Berlinben iparművészeti tervezéssel foglalkozott. Gesterrel többször dolgozott együtt. Ő készítette a budapesti Baross Kávéház belső kifestését, a debreceni Arany- Bika Szálló (1882-ben Steindl Imre, a Parlament építőjének tervei szerint egyemeletes szállodát építettek. Ezt a megnövekedett igények miatt 1913-ban le kellett bontani. Helyére 1915-ben épült fel a régi szárny Hajós Alfréd és Villányi Lajos tervei alapján.) és a debreceni felsőkereskedelmi isk. dísztermének falképeit. Mára mindhárom elpusztult. Az utóbbi kettő tematikája ún. „magyaros stílusban” készült el. A milleniumi kiállítás történelmi főcsoportja kiállítási területének „1000 év” jellegű pályatervét Gerster Mirkovszkyval közösen készítette el (erről később részletesebben).

⁷⁰ Ld. VL. XV. 1894. okt. 23. p.3.

oldalszárnyainak homlokzatának tagolása az előbbiéhez hasonló, ám kevésbé tagolt: háromtengelyes középrizalitja és valamivel hangsúlyosabb sarokrizalitjai a homlokzat síkjából alig lépnek ki. Ez utóbbiakat a tervező erőteljesen megemelt, bástyaszerű főpárkánnyal és amögé helyezett alacsony gúlasisakkal hangsúlyozta. A terv jellegzetes és feltűnő központi eleme a tanácsterem fölött emelkedő hatalmas, karcsú, négyszögű torony, melynek felső szakaszát – itáliai várostornyokhoz hasonló módon – konzolokra helyezett, körbefutó árkádsor tagolja, és bástya-motívumos párkány zárja. Ám ennek tetejébe az építész még egy gúlasisakkal fedett tornyocskát helyezett.

Összességében az épületre egyfajta rusztikusság jellemző, melyet mindenek előtt gazdagon tagolt, kváderköves földszintje és emeleti ablaknyílásai, továbbá bástyát imitáló párkányai és nem utolsó sorban tornyai hangsúlyoznak. Fő motívumának, a hatalmas karcsú toronynak az árkádsora csak távoli (formai) rokonságban van az itáliai „*casa dei citta*”-kkal, inkább kötődik a századvég német építészetének gondolatvilágához.⁷² Tömegalakítása, tagolása Gerster más épületein, épülettervein is feltűnik: többek között az Országházánál, melynek főbejárata mellé a városháza középrizalitjának bástyaszerűen képzett, baldachinnal lezárt sarkaihoz hasonló megoldást képzelt el.

Budapest, Földtani Intézet épületének pályaterve (1896)

Az 1869-ben megalakult Magyar Királyi Földtani Intézet számára az 1890-es évek közepén nyílt lehetősége arra, hogy telekhez jusson és azon saját otthonát felépítse.⁷³ A Semsey Andor adományából létrejött intézménynek és gyűjteményeinek a főváros először a budai Rózsadomb aljában ajánlott fel egy 2000 négyszögöles telket. Ez a később a Statisztikai Hivatal számára átengedett telek azonban nem tűnt a célra

⁷¹ Ismerünk emellett egy valószínűleg ehhez köthető „Hortobágy” jellegű alaprajz-sorozatot, szignó nélkül: OL.: T.15. No.18a:87 (alagsor), 85 (földszint), 72 (I. emelet). Az akvarellt (J.j.l. M.G.) a debreceni önkormányzat mikrofilmgyűjteményének munkaszobájában őrzik.

⁷² Ld. többek között Bruno Schmitz munkásságát.

⁷³ Id. Nemes Márta: Lechner Ödön Földtani Intézete Budapesten, Budapest, 1993.; Hála József – Maros Gyula: Art Geo palota a Stefánián, Budapest, 2001.; Maros Gyula: A Földtani Intézet Art Geo palotájának története. (in. <http://www.mafi.hu/mafi/hu/node/22>);

alkalmasnak. A Földtani Intézet javaslatát elfogadva,⁷⁴ a Stefánia úton biztosítottak egy ugyanekkora méretű telket.⁷⁵ A főváros ugyanakkor kikötötte, hogy a telket kizárólag Földtani Intézet létesítésére lehet felhasználni, a gyűjteményeket az Intézet köteles kiállítani és díjtalan látogatást, valamint az iskolák számára az oktatáshoz szükséges kőzetanyagokat biztosítani.⁷⁶ Emellett a Kincstár az adókat és közterheket az intézménytől átvállalta.

Feltűnő, hogy a telekről készült első, 1895-ös helyszínrajzon már szerepel egy szabadon álló, négyzetes belső udvaros épület alaprajza, mely sok szempontból hasonlít a Lechner-féle kiviteli (és nem a pályázati) tervéhez. Minthogy a vázlat az általunk látott benyújtott tervek közül Lechnerén kívül másére nem hasonlít, feltesszük, hogy az alaprajzi szituáció egy javaslat lehetett, melyet később Lechner felhasznált. A helyszínrajzok némelyikén az Intézet tömegéhez csatlakozó épületek, épületszárnyak vázlatai is feltűnnek. Közülük az egyik (1897. otóberi datálású) lapon a szomszédos Stefánia úti telken egy másik, téglány alaprajzú épület is szerepel, melyet a főépület utcai szárnyával egy keskeny épületszakasz köt össze.

A pályázatot 1896 november 1-én írta ki a Földművelésügyi Minisztérium. 14 pályamű érkezett be, közülük az első díjat Lechner Ödön „Versenyezve haladunk” jeligéjű pályaterve kapta. A második díj Gerster „Globus” jeligéjű terve lett, a harmadik pedig Korb és Giergl „Pátia” elnevezésű munkája.⁷⁷ A bírálati jegyzőkönyv szövege az Építő Iparban megjelent. Ebben a Gerster féle tervet is értékelték.⁷⁸

⁷⁴ Ld. erről Böckh János igazgató levelét Kammermayer Károly polgármesterhez, 1895. május 22. (MÁFI Tudománytörténeti Gyűjtemény, korábbi ü.i.sz. 223/1895)

⁷⁵ Ld. a Mérnöki Hivatal helyszínrajzainak másolatait a MÁFI Tudománytörténeti Gyűjteményében. Ld. A földtani múzeum céljára kért 2806 hrsz. telek térrajza, 1895. (Ü.i.sz.: 3835/1895 mh.sz., 18358/1895, 19992/1895, 21433/1895 tan.sz.); A földtani múzeum céljára átengedett 2806/19a és 2806/19b hrsz. telkek határrendezési térrajza, 1897. július 1. (Ü.i.sz.:4366/1897 mh. sz., 1897. 19167/3588 III. ü.o.t.sz., a 40.XIX/14 t.t.sz. térrajzról másolva.); Helyszínrajz, 1897. október 4. (Ü.i.sz.: 1897. 41739/8406 III. ü.o.t.sz.). Ld. még a Mérnöki Hivatal telekhatár kijelöléséről szóló igazolványát, 1898. február 14.

⁷⁶ Ld. 21240/1897. VI. tan.sz. határozattal jóváhagyott használati szerződést. 1897. május 14. (hivatkozik erre a telekvételi jegyzőkönyv (1897. július 7.). Másolata a Mérnöki Hivatalnak szóló levélfogalmazvány (július 13.) mellékleteként a MÁFI Tudománytörténeti Gyűjteményében (korábbi Ü.i.sz.: 356/1897.)).

⁷⁷ Gerster tervéről többek között ld. VL. 1897. XVIII.évf. jan.26. p.4.; Szendrey – Szentiványi: Magyar Művészek Lexikona Bp. 1915: „Gerster Kálmán” címszó; Kérdőív (1920 k.) MNG Adattár Itsz. MMA 784/1920. (1893-as évszámmal!). Schickedanz Albert díjat nem kapott „Geologia” jeligéjű tervéről ld. Gábor Eszter – Verő Mária(szerk.): Schickedanz Albert (1846-1915). Kiállítási katalógus, Szépművészeti Múzeum, Budapest, 1996. p. 39, 158, 160-162.

⁷⁸ „XIII. A ‘Globus’ jeligéjű (8 rajz + egy távlati kép üvegezett keretben, műleírás, költségvetés) terven az épület szélessége 57 m, a két rizalittal 60 m. Épülete csak egyemeletes, a pincébe kívülről közvetlen bejárat vezet. A 4,6 m-es belmagasságú földszinti kiállító terekben a gyűjtemények elhelyezése monumentális. A

A Földművelésügyi Minisztérium a terveket az épület majdani használóinak is megküldte,⁷⁹ és felkérte a Földtani Intézet vezető geológusait, fejték ki véleményüket a benyújtott pályamunkákról. A Böckh János, igazgatóból és Gesell Sándor, Róth Lajos, Schafarzik Ferenc, Szontágh Tamás geológusokból álló bizottság egyértelműen Gerster Kálmán második díjat kapott jelíges tervét találták „a beosztás célszerűsége és a gyűjtemények előnyös elhelyezése” szempontjából a legjobbnak.⁸⁰ Mint megállapították, „az egyszerű de mégis emlékszerű külső az intézet természetével összhangban áll.” Szimpátiájuk odáig terjed, hogy úgy vélik: „az épület kibővítése az emeleten sem járna nagyobb nehézségekkel” – ami funkcionális szempontból bizonyára igaz, ám egy sarkain kupolákkal lezárt épület összességében egy zárt egész képét mutatja és mint ilyen valóban nehezen ad módot a bővítésre. A tervek ismeretének hiányában az egyes helyiségek elosztását, az Építő Iparban megjelent leírás mellett, ebből az értékelésből ismerhetjük meg. Az alagsorba helyezett dolgozószobákat a vegyészek és az agrogeológusok számára nem tartják oda valóknak – ugyanakkor nem neveznek meg felszabadítható helyet ezek számára. Az igazgatóságon, a geológusok dolgozószobáin és a főtiszti lakáson kívül (amelyet mindkét értékelés szűkösnek tart) a földszintre került a terven a könyvtár is (más tervnél erről nincs tudomásunk). Az emeleten a múzeum helyiségeinek 8 méteres belmagasságát és 9-11 méteres mélységét kiállítás és megvilágítás szempontjából a geológusok megfelelőnek tartják. Az Építő Ipar-ban külön kiemelik a főlépcső „sikerült perspektíváját”, ám véleményük szerint az emeleti helyiségek előtti tér a lépcső felől nem érvényesül.

belépőt az előcsarnokban a főlépcső sikerült perspektívája fogadja. A pincében a kémiai laboratórium és a segédhivatal nincs kapcsolatban egymással, de ez orvosolható, ha a laboráns lakását a laboratóriummal felcseréli. A főtisztviselői lakás a földszinten csak háromszobás. A Stefánia úti szárnyba az emeleten, a gyűjtemények elé reprezentatív előcsarnokot tervezett, amely azonban nem érvényesül eléggé a három ágú lépcső felől. Az épület architektúrája monumentális: a pince és a földszint alépítményként összefogott, rajta egyetlen domináló emelet. Költségbecslése szerint négyzetméterenként 30 forinttal olcsóbb a többi tervnél, kivitele összesen 400.000 Ft-ba kerülne. Négytornyos kupolás felépítésének hibája, hogy bővítés esetén az első emeleten nincs lehetőség az összekapcsolásra.” In. *ÉI. XXI.* 1897. január. p.21-23, 27-29, 35-36. Közölve: Nemes 1993, p. 28.

⁷⁹ Ld. Az elküldött tervek 3333/IV.3. F.M. sz. kísérőlevelét (1897. február 8.). (Másolata a Földművelésügyi Miniszternek szóló levélfogalmazvány (1897. március 3.) mellékleteként a MÁFI Tudománytörténeti Gyűjteményében. (korábbi Ü.i.sz.: 73/1897.))

⁸⁰ „A m. kir. földtani intézet palotájának felépítésére vonatkozó pályaművek bíráló értekezletének jegyzőkönyve. Az értekezlet tartottak 1897. évi februárius hó 15ikétől 22ig.” Ld. a Földművelésügyi Miniszternek szóló levélfogalmazvány (1897. március 3.) mellékleteként a MÁFI Tudománytörténeti Gyűjteményében. (korábbi Ü.i.sz.: 73/1897.)

Amennyire tehát a két értékelés összevetéséből a terv jellege megállapítható, Gerster a korábban már bevált és később is szívesen alkalmazott tömegalakítást választotta: négyszárnyú, körülépített belső udvaros épület, sarkain kupolákkal, közepén keresztoszárral. Ezt látjuk viszont a Máramarosszigeti Vigadónál keresztoszár nélkül és – egy másik keresztoszárral, valamint kupolával kiegészítve – az Országház épületéhez készített terven.

A geológusok javaslata ellenére a megbízást Lechnernek adták, aki a pályatervhez képest erősen módosított, alaprajzában összefogottabb kiviteli tervet készített. Ez alapján indult meg az építkezés 1898. február 9-én, és Hauszmann Sándor építőmester, az építkezés vezetője az épületet "lakható állapotban" 1899. október 1-én átadta.⁸¹

Gyulafehérvár, törvényszéki palota és fogház (1904)

Gerster 1904-ben pályázatra készítette el a gyulafehérvári törvényszéki palota és fogház tervét (pályamunkájának jeligéje: "Fiat Justitia"), mellyel elnyerte a kétezer koronás első díjat és őt bízták meg a kivitelezéssel is.⁸² A saroktelekre tervezett középület tervei és tervtörredékei a hagyatékban megmaradtak.⁸³

A tervek egy átlós keresztoszárnyal két udvarra osztott, négyszintes épületet mutatnak, melynek lemetszett sarkán kapott helyet a félköríves kapuépítmény. A téglány alakú előcsarnokon át a keresztoszárny jobb oldalán induló kétkarú, egyenes lépcsőhöz jutni. Az utcai és az udvari, kéttraktusos, belső folyosós szárnyakban az egyes szintek síklefedésűek. A főhomlokzat előrelépő, sátozott traktusában a második és a harmadik szinten egy-egy díszesebb kialakítású, kazettás mennyezetű illetve tükröboltozat-jellegű

⁸¹ A megvalósításhoz Semsey Andor nagyban hozzájárult, 100 000 koronával az építkezés majdnem egynegyedét állta.

⁸² Id: ÉI. 1904. 43.sz. p. 314.; VL. 1904. XXV.évf. okt.26. p.3-4, Művészet, 1905. p.405., Magyar Pályázatok 1904/05. 10.sz. febr.12. p.8-10.

⁸³ Gyulafehérvár, kir. törvényszéki palota tervei, OL.: T.8 No. 13: 1-129. Ezen kívül található tervtörredékek az OL.: T.8 No. 18-as állagban: helyszínrajz (:29); alaprajz (:73); I. emelet alaprajz (:1); emeleti alaprajz (:127); metszet (:24, 72); oldalnézet, szárak keresztmetszete, pince, fsz, 1.em (:45); udvari homlokzat, keresztoszárny metszet (:123, 125); törvényszéki épület gazdasági épülete: I,II. emelet alaprajz (:122); kezelőépület: hosszmetset, keresztmetset (:124).

terem jelenik meg. A homlokzatot az udvar fele félköríves és egyenes záródású ablakok, az utca fele részint aediculás keretelésű ablaknyílások tagolják.

Az egykori törvényszéki palotában ma a gyulafehérvári önkormányzat hivatalai működnek.

Szentes, városháza terve (1907)

Többszöri tervezés és kivitelezési halasztás után 1907. január 10-én országos pályázatot hirdetett a Mátéffy Ferenc polgármester elnöklete alatt megalakult építési bizottság. 1907. ápr. 19-én eredményt hirdettek az új szentesi városháza építésére kiírt tervpályázat ügyében, amelyre 38 pályázótól 47 pályamű érkezett. A pályázaton Gerster is részt vett.⁸⁴ A bíráló bizottság döntése alapján az első díjat jelentő 2000 koronát Bohn Alajos aradi születésű építész terve nyerte el.

A kivitelezési tervek 1907 szeptemberére készültek el. A legfontosabb kivitelezési munkákat szentesi mesterek pályázták meg és nyerték el. Három évig tartó költségvetési viták után az épület 1911 szeptemberében elkészült, és a városi hivatalok beköltözhettek az új helyükre.

Balassagyarmati törvényszék épületének terve (1908)

A terv egy 1+5+3+5+1 tengelyes, háromszintes, L-alaprajzú, neoromán jellegű bírósági épületet mutat.⁸⁵ A széles gúlasisakkal fedett háromtengelyes középrizalit kváderezett földszintjén nyílik az oszlopokkal kísért félköríves kapu, melyhez pódiumra helyezett szobrokkal szegélyezett lépcső vezet. A homlokzat kváderezett szintjén a kapunyílástól kétfele félköríves, illetve szegmensíves földszinti ablakok és egyszerű pinceablakok

⁸⁴ Ehhez készült tervei hagyatékában megtalálhatóak. OL.: T.8 No. 14: 1-6. A szentesi városháza pályaterve. 1907.

⁸⁵ A Balassagyarmati törvényszék épületének tervei. A levéltári nyilvántartásban 1938-as évszámmal, valójában a tervsorozat négy szignált, datált lapja található itt, 1908-ból. OL.: T.8 No. 4: 1 (főhomlokzat), 2 (oldalhomlokzat), 3 (udvari nézet és metszet), 4 (metszet a tárgyalótermeken át).

sorakoznak. A golyvázott övpárkány feletti emeleti hármás (az első emeleten egyenes, a második emeleten félköríves) ablaknyílások közös, félköríves keretbe rendezettek. Az ívsorral és tárcsadísszel kísért főpárkány a középső tengelyben a magas timpanonhoz igazodik, melybe Magyarország közép címere került. A sarokrízalitoknál a párkány felett konzolra helyezett tornyocskák, téglány alakú ablaknyílással, bástyaszerű párkánnyal, ívelt sisakkal. A megtört ívű sátoztetőn tornyocskás kialakítású tetőablakok húzódnak, sisakdísszel.

Ezek az oly jellegzetes megoldások Gerster több épülettervén megjelennek, találkozunk vele az Országházához készített tervein éppúgy, mint a máramarosi Vigadónál, illetve a Konstantinápoly Budapesten elnevezésű lágymányosi mulatónegyed több épületénél.

Jellegzetes megoldást alkalmazott Gerster a két épületszárny kapcsolódásánál is: mintegy bástyaszerűen képezve ki a sarokrízalitot. A nyolcszög öt oldalával záródó földszinti rész az övpárkány felett már kör alaprajzot mutat, e felett húzódik a bástyaszerű párkány, az íves sisak, illetve egy arra helyezett kis, lanternás kupola. A komponálás szempontjából kissé zavarónak tűnik, hogy ugyanakkor az épület sarkának oromzatos kialakításával, kisebb bejáratával egy „második főtengely” is létrehozott. Itt jegyezzük meg, hogy négy évvel korábban a gyulafehérvári törvényszék szintén saroktelken álló épületénél ezt az élre-komponálást sokkal szerencsésebben sikerült megoldania.

Az oldalhomlokzat tagolása, rizalitokkal, középső bejáratival, a főhomlokzati szakaszok tagolásához hasonló. Az épület négyzetes belső udvarát egytraktusos udvari szárnyak határolják. A főszárny négyzetes, csehsüvegboltozatos előtéréből indul a kétkarú, egyenes lépcső, melyet balusztrádos árkád kísér. A háromtengelyes, sátoztetővel fedett lépcsőház hevederrel tagolt kazettás dongaboltozatú lefedésének megoldása Gerster bécsi tanulmányaiig visszavezethető.⁸⁶ Az előcsarnok felett egy-egy tárgyalóterem, a terven a 2. emeleti, csehboltozattal fedett tér főpárkány felett félköríves mezőben allegorikus jelenet vázlata látható, a középpontban Justitiával.

Az egységes egészé nem összeálló tervre kivitelezési megbízást Gerster nem kapott, a törvényszéket Hübner Jenő (1863-1929) tervei alapján építették fel. Az építkezés 1911-

⁸⁶ Hasonló megoldást a bécsi Akademie der bildenden Künste Hansen által tervezett épületében is látunk. Az építkezésen Gerster is részt vett, miként sejtethetően az a Czigler Győző is, aki egyik első pesti munkájánál, az Andrassy úti Saxlehner palotánál ugyanezt a térlefedést alkalmazta.

től 1912-ig tartott, Chressel és Gaál brassói építőmesterek közreműködésével, költsége 520.000 korona volt.⁸⁷

Egészségügyi intézmények

Gerster munkái közt jelentős helyet foglalnak el az egészségügy valamely területével kapcsolatos intézmények épületei, illetve az azokhoz készített tervek. Ezen épületeknél többször találkozunk szabadon álló, részben pavillon-szerű, részben egymással összekapcsolt épületekkel. A pavillon-szerű megoldást alkalmazta az építész a debreceni Közkórház épületegyüttesénél, ahol feltehetően más budapesti közkórházak szituációja is mintául szolgálhatott. A Vaskovits-féle vízgyógyintézetnél és a városligeti fürdőnél hasonló szituációban részben eltérő módon komponált együttest láthatunk. Míg korábbi példánknál a főépülethez árkádsoros szárnyakkal illesztette a kupolás fürdőt, addig néhány évtizeddel később a hasonlóan tagolt kupolás főépület és kísérő oldalszárnyai viselik Gerster keze nyomát. A temesvári városi fürdő azért lehet érdekes a későbbiekben, mert néhány évvel a városligeti munka után egy teljes egészében önálló munkára nyílt itt az építésznek lehetősége. A Klotild szeretetház, funkciójából adódóan, szintén szabadon álló épület, ám különleges, jellegzetes, másutt is visszatérő megoldásokat nem találunk rajta. A

Debrecen, Közkórház (tervek: 1885-1890, épült: 1891-1893)

A ma a Bem tér 9. alatt álló debreceni közkórház felépítésének ügye egy másik, szintén Gerster nevéhez köthető épület – az ún. Gazdasági Tanintézet – történetével függ össze.⁸⁸ A 19. század második felétől többször felmerült a városi kórháznak egy a kor igényeinek megfelelő új épületbe való költöztetése. Az 1880-as évek közepén, a Gazdasági tanintézet

⁸⁷ Ld. Barsi József: A törvénytörvények épületének története, Balassagyarmat, 2001.

⁸⁸ Id. HBML IV.B. 1405/b. 67. A debreceni Közkórház iratai. Az iratok mellett egy rajz található a közkórház ideiglenes megnagyobbításának tervével. é.n. j.n. (HBML Rajzok mutatója, cédulakatalógus) Tervek a nevezett anyagban nincsenek, ezek a minisztérium anyagából az Országos Levéltár T-15 szekciójába, az ún. Tervtári vegyes sorozatba osztattak be: OL.: T.15. No.4:1-103. Az intézményről és az épületről szóló általános irodalom: 100 éves a Debreceni Közkórház. 1893–1993. Emlékkönyv. Debrecen, 1993.

új otthonának elkészülte kapcsán elérhető közelségbe került az új kórház építésének ügye. 1884 folyamán komolyan szóba került a Bem téren működött tanintézet telkének és az ott álló régi iskolaépületnek az átadása. Az új kórház felépítése előkészületeként életre hívott (a város és a kórház vezető személyiségeiből álló) ún. kórházi bizottság első feladatai közt határozta meg, hogy „*egy négytagú bizottság küldessék ki hazánk, különösen Budapest új műtőkórházainak megtekintésére és tanulmányozására, mielőtt az építkezés és tervelés kezdetét venné, mely bizottság állana a polgármester úr elnöklete alatt a kórházi bizottság elnöke s a kórházi főorvosból és városi főmérnökből*”.⁸⁹ Ehhez egy későbbi, 1885 áprilisi ülésen még azt fűzték hozzá, hogy a bizottság tárgyaljon a korszerű beosztással bíró kórházak igazgatóival és *más szakemberekkel* (kiemelés tőlem PGGy), majd az építendő kórház ’építési előtervezetét’ állapítsa meg és mutassa be.⁹⁰ A bizottság majd két hónappal később Budapestre utazott, ahol találkozott Gerster Kálmánnal és őt az előzetes tervek és költségvetés elkészítésével megbízta.⁹¹ Gerstert addigra a Gazdasági iskola és a kereskedelmi akadémia építése kapcsán már ismerték Debrecenben, ezért is eshetett a választás rá. A fővárosi látogatás alkalmával sor került több új budapesti kórház megtekintésére is.⁹² Egy ezt követő bizottsági ülésen határoztak az új kórház építési helyéről, és amint már korábban valószínűnek lehetett tartani, a Péterfia utca végénél, a

⁸⁹ HBML IV.B. 1405/b. 67. 7146/1884. Az építés szükségességét ezen az ülésen elfogadták és a következőkkel támasztották alá: „*A jelenlegi kórház nem felel meg még a kormány szabta feltételeknek sem, azon követelménytől pedig, melyet az orvosi tudomány jelen állása a közkórházakra nézve igényel, messze távol marad.[...] Épületei rozzantak [...] bedőléssel fenyegetnek[...], a harmincas években nem kórháznak, menhelyül készült.*”

⁹⁰ HBML IV.B. 1405/b. 67. 1177/1885. Az 1885. április 18-i ülés jegyzőkönyve.

⁹¹ „*A fővárosi mintakórházak megismerése és tanulmányozása végett kiküldött bizottság Gerster Kálmán műépítésszel váltott eszmecsere folytán megállapodott azon irányelvekben, melyek alapján a debreceni kórház a régi gazdasági épület telkén építendő volna. Gerster Kálmánt a bizottság megbízta, hogy a megbeszélte és megállapított elvek szerint a Debrecenben építendő kórházról pavillon rendszer szerint készítsen vázlatos tervet és költségvetést és azt f.év szeptember havában a bizottságnak tárgyalás végett mutassa be.*” Id. „*Jegyzőkönyv a Bizottság 1885. június 9-i üléséről Budapesten*” „*(...)június 9-én szállásomon, a Nemzeti Szállodában értekezletet tartottunk, s megállapodván afelett, hogy tekintettel a jövőre a (...)jegyzőkönyv szerint megkértük Gerster Kálmán urat – megígérvén neki munkájáért, fáradozásáért a megillető jutalmat –, hogy a városunkban a régi gazdasági iskola telkén pavillon rendszer szerint építendő kórházról vázlatos tervet és költségvetést készíteni és azt a bizottság tárgyalása végett elhozni szíveskedjék, mire műépítész úr készséggel ajánlkozott.*” Részlet Simonffy Imre, polgármester 1885. június 20-án Debrecenben kelt jelentéséből. Mindkettő: HBML IV.B. 1405/b. 67. 4882/1885.

⁹² „*1885. június 6-án az Üllői úti közkórházat, a Stephanie szegény gyermek kórházat, majd június 8-án az Erzsébet kórházat megismereltük és azokat az előzőeken igazgatók kalauzolása mellett részletesen megvizsgáltuk(...)*” Részlet Simonffy Imre, polgármester 1885. június 20-án Debrecenben kelt jelentéséből. HBML IV.B. 1405/b. 67. 4882/1885.

(volt) Séta kert előtt volt Gazdasági iskola területét jelölték ki a kórház számára.⁹³ Gerster 1885. szeptember 7-én bemutatta az előzetes, a bizottság október 23-i ülésen pedig a részletes terveket és költségvetést.⁹⁴ A leírásban megemlíti, hogy terv „a közkórházak körül a legutóbbi időben szerzett tapasztalatok szerint a pavillon rendszer szerint van készítve”. Összesen 6 épület terveit készítette el a különböző osztályok számára: belgyógyászati osztály, sebészeti és szemészeti osztály, szifiliszos betegek osztálya, szülészeti osztály, elmebetegek osztálya, ragályos betegek osztálya. Az igazgatóság számára a volt iskola épületét kívánták felhasználni. Mindehhez Gerster egy gépházat is tervezett víztoronnyal, melynek megépítését azonban a kórházi szűkebb bizottság nem támogatta. Végül a tervet 1885. november 11-én a bizottság benyújtotta a tanácshoz. Ott végleges döntés a tervről nem született, mivel a víztorony (mely a helyi vízvezeték kiépítésével volt kapcsolatos) kérdésében nem jutottak egyességre. Az ún. vegyes bizottság a vízvezeték kiépítését (az építéssel összhangban) feltétlenül szükségesnek tartotta.

A kórház építésének ügye ekkor késedelmet szenved,⁹⁵ és működőképességet fenntartani és a folyamatos helyhiányt orvosolni úgy próbálják, hogy egyfelől a rossz állapotban lévő épületrészeket bővítik, másfelől magánházakat vesznek használatba.⁹⁶ Végül, miután a városi közgyűlés 1888. május 24-én döntött a kórház építése előkészítésének folytatásáról, felkérték Gerstert a végleges tervek elkészítésére.⁹⁷ Újabb szünet után 1890-ben Gerster módosított terveket készített a közkórházhoz, melyet a tanács

⁹³ HBML IV.B. 1405/b. 67. 7357/1885. A kórházi bizottság 1885. október 23-i jegyzőkönyve, mely utal a tanács 6790-7334/1885. sz. határozatára a város tulajdonába átvett régi gazdasági iskola telkéről.

⁹⁴ Az előzetes kalkuláció alapján az építési költségeket összesen 200.000 Ft-ra becsüli. ld. HBML IV.B. 1405/b. 67. 7357/1885.

⁹⁵ Többek között azért, mert (miként erről 1888. május 17-én Balogh Mihály városi főmérnök a közkórház építésének ügyéről szóló jelentésében szót is ejt) 1886-ban a „közös hadseregnek Debrecenben elhelyezendő csapatai számára” laktanyák építése és a katonai kórháznak csapatkórházzá történő átalakítása szükségessé vált – ezért a polgári kórház építésének ügye felfüggesztetett. ld.HBML IV.B. 1405/b. 67. 3731/1888.

⁹⁶ A bővítéssel kapcsolatban a bizottság a mérnöki hivatal utasította a „közkórház helyiségeinek 35-40 ágyali megnagyobbítására és egy pótépitkezésnek és felszerelésének 10.170 Ft befektetéssel való előállítás”-ára. Erről egy 1888. április 3-i bizottsági jelentés. ld. HBML IV.B. 1405/b. 67. 2486/1888. A használatba vételről szól egy 1888. május 19-i jelentés. ld.HBML IV.B. 1405/b. 67. 3712/1888.

⁹⁷ Az építés a tervezési munkálatokért 1000 Ft előleget kapott. A közgyűlés mindösszesen 3000 Ft-ot szavazott meg Gerster számára, nem tudjuk azonban, hogy ennek kifizetése végül megtörtént-e. ld. Balogh Mihály főmérnök 1888. október 1. jelentését és a bizottság erre vonatkozó határozatát. HBML IV.B. 1405/b. 67. 7373/1888.

elfogadott.⁹⁸ 1891. áprilisában megtartották az árlejtést.⁹⁹ Ennek eredményeként a kőműves és földmunkákat Varga Ferenc, Szikszay Lajos és Tóth István, a fűtési munkálatokat Knuth Károly, a terrazzo burkolat munkáit Luigi de Pol, a lakatos munkákat Schwarz Antal végezték. A kórház 1893-ra elkészült, építésrendőri és közegészségügyi vizsgálata 1893. február 23-án megtörtént.¹⁰⁰ Itt véget is érhetne a kórház építésének története, ám egy egy évvel később keltezett felülvizsgálati jegyzőkönyv szerint szabálytalanságok történtek az építkezésen, és ezért a felülvizsgálati bizottság az építészt marasztalta el.¹⁰¹ Gerster 66 íven keresztül, rajzokkal illusztrálva utasítja vissza a vádakát és ezt vállalkozóknak a városi tanácshoz írt jelentései meg is erősítik.¹⁰² Ennek eredményeképp a városi főmérnök 1894. szeptember 26-i jelentésében a különböző észrevételekre reagálva a felülvizsgálati bizottság jelentését módosította és az építész elmarasztalását visszavonta.

A kórház épületei a Bem tér 9. sz. alatt (egy az 1980-as években épült modern épülettel kiegészülve) 2006-ig álltak, amikor a megyei könyvtár átköltözésének előkészületeként azokat elbontották.

Vaskovits-féle vízgyógyintézet (felépült: 1883)

Vaskovics János, orvosdoktorról¹⁰³ elnevezett gyógyintézmény.

⁹⁸ Az erről szóló jegyzőkönyv 1890. május 27-én kelt. ld.HBML IV.B. 1405/b. 67. 3966/1890.

⁹⁹ Az ajánlatokat a főmérnök (?) kézbesítette Gersternek, „aki budapesti specialis szakemberek véleménye meghallgatásával fogja megtenni javaslatát” ld. Jelentés az árlejtés eredményéről. 1891. április 19. HBML IV.B. 1405/b. 67. 3877/1891. Lásd még a közkórház építési munkáira megtartott árlejtési eredményről szóló közgyűlési jelentést. HBML IV.B. 1405/b. 67. 61-3977/1891.kgy. sz.; BfU. 1891. XX.évf. apr.1. p.76.

¹⁰⁰ ld. HBML IV.B. 1405/b. 67. 1723/1893. Korabeli híradások az építkezésről: VL. 1887. VIII.évf. dec.13. p.3., 1889. X.évf. okt.1. p.2.

¹⁰¹ ld. HBML IV.B. 1405/b. 67. 350/1894. A felülvizsgálati bizottság tagjai: Sándor Kálmán, királyi főmérnök, Benovits Gusztáv, műépítész, építőmester, Tóth Béla, építész.

¹⁰² ld. Gerster levelét 1894. május 15-éről a felülvizsgálati bizottságnak, valamint a mérnöki hivatalnak. Ehhez mellékelve a kőműveseknek (Szikszay Lajos és Tóth István), a lakatosnak, a terrazzo burkolat munkáit végző mesternek, és a fűtési munkákat végző mesternek a tanácshoz írott igazoló jelentései. Mind: HBML IV.B. 1405/b. 67. 8583/1894.

¹⁰³ Vaskovits János, orvosdoktor, a budai vízgyógyintézet igazgató-tulajdonosa. Munkáját *A budai vízgyógyintézet*-ről ld. alább.

Az Eötvös úton álló épületegyüttes, mai Svábhegyi szanatórium, egy része egykor Eötvös József budai villája volt, melyet ő Trefort Ágostonnal közösen épített (erre Trefort visszaemlékezései utalnak).¹⁰⁴

Az épületnek fürdő- és vízgyógyintézeté történő kialakításához készített terveket a Fővárosi Mérnöki Hivatal alkalmazásában Gerster és Anton Hofhauser.¹⁰⁵ A tervek közül néhány Gerster hagyatékában, mások az úgynevezett tervtári vegyes sorozatban lelhető fel.¹⁰⁶ Évekkel később, 1882/83-ra épült fel a komplexum.¹⁰⁷

A hosszan elnyúló régi főépület (a volt villa) alaprajzi konfigurációját nem, felépítményét némileg átalakították Gersterék. Az 1+3+3+3+1 tengelyes, a megemelt párkányú rizalitok közt alacsonyabb összekötőszárnyakkal képzett épület erőteljes középrizalitja előtt oszlopos tornác kapott helyet. A sarokrizalitok mögötti hátraforduló rövid szárnyakban két-két helyiség és az emeletre vezető lépcsők voltak. A középső szárny rizalitja mögötti nagy helyiségben a terv még „vendéglő”-t tüntet fel. Bővítés illetve átépítés inkább az udvar fele történt. A főépületnél a két szélső szárny, valamint az épület többi része közti közvetlen összeköttetést a főépület udvari homlokzata előtt, illetve a középrizalinál a vendéglő és egy szalon udvar fele ablakokkal nyíló téglány alakú terme között húzódo, részben árkádos folyosó biztosította. A folyosó a keresztszárnyak előtt az udvar fele tovább folytatódott, egy kisebb pavillon-szerű tag után ívesen meghajolva vezetett a centrális-kupolás új fürdőépület kétkarú, díszes lépcsőjéhez. Ez az építészeti elem, a középpont ívesen hajló, hátát részben épületszárnyak támasztó árkádsor Gersternél

¹⁰⁴ Ld. Trefort Ágoston naplóját erről: „1851: A feleségem kapta Csabacsüdöt és még ötven holdat Szent-Tornyan, amit hatvanezer gulden adósság terhelt. Ez, és a svábhegyi ház gondja, ami most Eötvösé, noha közösen kezdtünk el 1848-ban építeni, ekkorára már beköltözhető állapotban volt, s legalább a reményt tartotta bennem. Április 24-én költöztünk ki a házból, Eötvösék májusban költöztek be.” Ehhez a következő jegyzet kapcsolódik: „Az a ház, ami később „Eötvös-villa” néven mint vendéglő volt ismeretes, jelenleg pedig vízgyógyintézet.” 1848-ban kezdték együtt építeni az „Eötvös-villát”, amely 1851-ben már egyedül Eötvösé. in. Trefort Ágoston önéletrajza. Ford. Barsi János. Sátoraljaújhely, Kazinczy Ferenc Társaság, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 1991. (sorozat: Kazinczy könyvtár)

¹⁰⁵ ld. VU. XXIII.évf.18.sz. 1876.ápr.30. p.277. Hofhauser Antalhoz (1833-?): „H. A. rkat 16. 1849 jan 11. 6 gimn osztályt elvégezte” „Személyzetkönyve a hadi-főtanodai növendékeknek.” (MTAKK Hadtud 2ed ívrét 5. sz. 1-11. publ: Hadtörténelmi közlemények 1999/2). Ő tervezte „Fővárosi kertészet régi épületét” (Zugló portál)

¹⁰⁶ ld. OL T-8/ No.10: 1-14, OL T-15/ No.18a: 58 (alaprajz), 70 (homlokzat), 84 (homlokzat);

¹⁰⁷ Az intézetről és az épületről ld. Vaskovits János: *A budai vízgyógyintézet*, Budapest, 1882. ld. még erről Palóczy Lipót(?): *Budapest környéke*, Budapest, 1896. megnézendőnek tartja a „Vaskovich-féle vízgyógyintézet épületét és kupoláját.” Ismertetés a könyvről: Kertész István: *Elfelejtett könyvek*. Palóczy Lipót Budapest környéke. In: Hegyvidék 2005. április 6 p. 6.

később is megjelenik: találkozunk vele az állatkert bejárat kapuzatánál (1878 k) és a lágymányosi mulatónegyed („Konstantinápoly Budapesten”) épületeinél (1896).¹⁰⁸

A fürdőépület centrális, kupolás épülettömbjéhez az udvar felől egy téglány alaprajzú előcsarnok kapcsolódik az öltözők számára. Innen lépcső vezet a fürdő központi épületébe, ahol a falak mentén sorakozó kisebb ülő- és kádfürdők mellett a tamburos kupola központi tere alatt a terven egy kör alakú medence látható.¹⁰⁹ A fürdőépülethez a terven egy kisebb kupolával lezárt raktár és fűtőhelyiség kapcsolódik. Jellegzetes eleme a fürdőnek (mely megoldást Gerster a lágymányosi mulatónegyed egyik épületénél is alkalmazza) az íves árkádhoz kapcsolódó fülkesor – itt egyszemélyes kádfürdők számára.

A tervek alapján összességében egy, a korban modern és sejtetően az eltérő társadalmi rangú vendégek különböző igényeit¹¹⁰ kielégíteni képes intézet épült fel. Népszerűségét elegáns megjelenése csak fokozhatta.

Klotild szeretetház (1903-1905)

A Klotild Szeretetház Egyesületet (Fővárosi Szeretetház Egyesület, 1876-1918) elhagyott és csavargó gyermekek megmentésére alapították. Nevét József főherceg feleségéről, Koburg Klotild főherceg-asszonyról kapta.¹¹¹ Az Üllői úton működött, később a

¹⁰⁸ A motívum általában a korban tipikusnak volt nevezhető, ezt a példát azonban speciális jellegzetességei alapján azt gondolom, jogos jellegzetes elemnek tekintenünk és érdemes az oeuvre-ben fellelhető párhuzamaira figyelniük.

¹⁰⁹ A tér belső megoldását nem ismerjük, alaprajzi elrendezése azonban némiképp emlékeztet az Artézi (utóbb Széchenyi) fürdő négyzetes, központi előcsarnokának szituációjára. Tudva, hogy ez a forma a funkcióból következett, a két épület összehasonlítása esetleg megengedi, hogy a városligeti fürdő nevezett termék részben Gerster által tervezett tagolásából a Vaskovics-féle vízgyógyintézet központi, kiemelt hangsúlyú terének kialakítására következtessünk.

¹¹⁰ Ld. a közös és szeparált fürdés lehetőségét.

¹¹¹ Klotild főhercegnőről (1846-1927): „*Koburg Klotild Mária Amália főhercegasszony, született Neuillyben 1846. júl. 8. Gondos nevelésben részesült és megkedvelte a művészeteket, különösen a zenét s a festészetet. 1864. május 12. nőül ment József királyi herceghez (l. o. és u. o. az ezen frigyből származó gyermekek nevét is), kivel azóta állandóan Alcsuthon tart udvart. K. főhercegnő élénken érdeklődik a tudományok és művészetek iránt; maga is kedvteléssel fest és rajzol, ebbeli hajlamait örökölték leányai (Mária Dorottya és Margit hercegisasszonyok) is, kiktől a Vasárnapi Ujság és a Segítség-Album közölt több rajzot. K. hercegasszony nagyon jótékony s szíven viseli a humánus intézetek érdekeit: nevét Budapesten egy árva- és szeretetház viseli.*” In. Pallas-lexikon.

Városmajor utcába, majd 1902-ben a Budakeszi út 8. sz. alá költözött. Az I. világháború után egyházi irányítás alatt árvaházzá alakították.¹¹²

Gerster 1903-ban az Egyesület megbízásra tervezte a szeretetház három épületből álló együttesét, az ehhez készült rajzok a hagyatékban megtalálhatók.¹¹³

A tervekről a ház eredeti jellege is leolvasható. Az 1+5+1 tengelyes, kétszintes, sátortetős épület tengelyébe aediculás, timpanonos, falpillérekkel kísért egyenes záródású kapu került, a főpárkány alatt faragott oromdísz „Klotild szeretetház 1876” felirattal és tenger felett felkelő nap képével.¹¹⁴ A kapuhoz íves kétkarú lépcső vezet, mely utóbbi homlokfalán Klotild főhercegnő portréja volt látható (Stróbl Alajos alkotása).

Az épület a Hidegkúti úton két évvel később, 1905-ben épült fel.¹¹⁵

Artézi / Városligeti (ma Széchenyi) fürdő (1905-1909/1913 [Gerster Kálmán – Dvorák Ede])

A Városligeti (akkori nevén Artézi) fürdő története Zsigmondy Vilmos kútúrásával kezdődött 1868-ban, aki tíz évvel később, 1877-ben a mai Hősök tere alatti forrásból termálvizet hozott a felszínre.¹¹⁶ 1878-ban a forrás fölé ivócsarnokot emeltek, a közeli Nádor-sziget egyik bérházát pedig Artézi fürdővé alakították át, amely húsz éven keresztül működött. 1884-ben megbízták Czigler Győzöt új termál- és népfürdő terveinek elkészítésével. A fürdő épülete 1905-ben jutott el a megvalósításig. Ebben az évben meghalt Czigler és két kollégája, Gerster és Czigler tanítványa, Dvorák Ede a meglévő tervek felhasználásával készítették el a fürdő terveit 1905-1906-ban.¹¹⁷ Az építkezés ezek alapján folyt 1909 és 1913 között. Az elkészült fürdőépület díszítésében a kor neves festői és szobrászai vettek részt, így Maróti (Rintel) Géza, Telcs Ede, Róna József,

¹¹² Id. Thirring Gusztáv: Budapest. Bp. 1919. p. 156; Budapest lexikon I., Budapest, 1983. p. 692., Katolikus lexikon, Budapest,...

¹¹³ VU. 1903. p.373-374.; OL T-8/No 9:1-7.

¹¹⁴ OL.: T.8 No. 9: 7. (lépcsők és egyéb elemek kőfaragó munkáinak megrendelési rajza)

¹¹⁵ Ld. ÉI. 1905. júl.30. p.265, 266, 269: Illusztrációkkal a felavatásról.; uo.1905. aug.6 p.273, 274; 1905. aug.13. p.281., 1905. aug.27. p.293-294.

¹¹⁶ A kút maximális, 970,48 méteres mélységét 1878. január 21-én érték el.

¹¹⁷ Ld. ÉI. 1905. ápr.2. p.122., 1905. ápr.9. p.135., 1905. nov.5. p.369. A fürdőről még: ÉI. 1908.jún.28. p.270., 1909. p.125.

Vastagh György, Vajda Zsigmond és az üvegművész Róth Miksa. A fürdőt a megnövekedett igényeknek megfelelően Francsek Imre tervei (1926) szerint 1927-ben az Állatkerti körút fele újabb szárnyal egészítették ki. Az így létrejövő, különböző időben épült épületszárnyak által határolt téglány alakú zárt udvarban alakították ki az új medencéket, melyeket 1938 óta Zsigmondy Vilmos unokaöccse, Béla irányításával feltárt újabb kút táplál.¹¹⁸

A Gerster és Dvorák féle bővítés, mint egy korabeli nyomtatott helyszínrajz mutatja, a Czigler féle szárnyhoz kétfelől cca. 120 fokos szögben kapcsolódó új szárnyakat (szállodát és pálmaházat) tervezett, melyeket enyhén ívelt falszakaszok (esetleg fedett kollonádok) kapcsolta a főépülethez. Ezen falszakaszokhoz dél felől egy-egy ivócsarnok kapcsolódott volna – nem tudunk arról, hogy ezek meg is épültek. A változó igényekre utal, hogy a főépülettől északra, annak tengelyében (ott ahol később a Francsek-féle uszoda fogadóépülete felépült) Gerster és Dvorák eme, 1906-os terve egy téglány alaprajzú „uszoda” feliratú épületet is feltüntet. A Czigler-szárnyhoz utóbb Francsek Imre tervei alapján épült meg a keleti és nyugati szárny, körülbelül a tervezett ivócsarnokok tengelyében. A főépület belső kialakítása ma is jobbra Czigler elképzelését tükrözi, illetve azt, ahogyan ezt Gersterék megvalósították. Ezt láthatjuk a főbejárat mögötti csegeyes kupolával fedett, kelet és nyugat fele egy-egy rövidebb, dongaboltozatos szakasszal bővített csarnoknál és a sarokrízalitok mögötti kulpolatereket a középső előcsarnokkal összekötő folyosóknál.

Pajor szanatórium terve (1907-1908)

A szanatórium épületének bővítésére kiírt pályázaton Gerster is részt vett. Ehhez készített tervei a hagyatékában fennmaradtak.¹¹⁹ A kivitelezési megbízást Hüttl Dezső (1870-1946) kapta, az ő tervei szerint készült el 1908-ra a Pajor Szanatórium és Vízyógyintézet átépítése. A korábban Pajor Sándor Vízyógyintézete néven működött

¹¹⁸ A fürdőről: Petrik Albert: A budapesti Széchenyi-fürdő. Építő Ipar – Építő Művészet 1915; Gárdonyi Albert, *Ötven esztendő Budapest főváros történetéből, Bp. 1925. p.119.*; Lampert Rózsa: A Széchenyi Gyógyfürdő műemléki felújítása. In. Építészfórum. 2005 október (<http://epiteszforum.hu/?q=node/705>)

Szentkirályi utcai intézményt négy szintesre bővítették és a Vas utcából (Vas u. 17. [Hrsz: 5620]) új bejáratot nyitottak.¹²⁰ Az épület 1949-től Vas utcai Állami Kórházként, majd 1955-től 1966-ig Balassa János Kórházként működött. Az épületbe 2001-ben SOTE Egészségügyi Főiskolai kara költözött.

Temesvár, városi fürdő (1911)

Gersternek erről a munkájáról jelenleg keveset tudunk. A fürdő tervei a hagyatékban fennmaradtak.¹²¹ Az építkezést a városi tanács finanszírozta, mely a tervek alapján megbízta az építésszt egy „téli-nyári uszodával, gőzfürdővel, étteremmel, stb. felszerelt modern fürdő” építésével.¹²²

¹¹⁹ OL.: T.8 No. 8:1-40 tervtörödékek: T-8/No. 18: 49[t.a.q.1914], 75-76[mauzoleum-sorozat] (III. emelet alaprajza), 79, 80, 81, 82[mauzoleum-sorozat], 126[Erzsébet-émlék tervezete](alaprajz töredékek).

¹²⁰ Magyar kórházak és klinikák könyve. Budapest, 1985; Engländerné Brüll Klára: Orvosok és kórházak Pest Budán a legrégebbi időktől a városok egyesítéséig, Budapest, 1930; Országos Közegészségügyi Egyesület. Évkönyv. szerk. Frank Ödön. Budapest, 1897-1989?; „Vas utcai kórház” címszó. in.: Bp Bibliográfia.

¹²¹ OL.: T.8 No.11:1-6.

¹²² Id. VL. 1911. XXXII.évf. okt.25. p.14.

Lakóépületek

Gerster munkásságában kiemelt helyet kaptak a különböző funkciójú, magánszemély, illetve szervezet (egyesület) megrendelésére tervezett lakóépületek. Mintegy negyven éven át, az 1870-es évek második felétől, az 1910-es évek közepéig tudunk általa tervezett lakóépületről. Ezek funkciójukat és (ezzel összefüggésben) megjelenésüket tekintve igen sokfélék. Köztük több, folyamatos beépítettségű városrészen emelt, emeletes lakóházat találunk. Részben olyat, mely az építető saját használatára készült - benne nem csak lakással, hanem szakmája/hivatása végzéséhez szükséges helyiséggel (műterem ifj. Vastagh György lakóházában, Váci u.), továbbá kísérőépülettel/épületekkel (műhely és kísérőépület Knuth Károly háza mellett, Garay u, illetve Zsigmondy Béla Imre utcai házának hátsó szárnya). Épült ezen kívül tervei szerint több bérház is magán megbízásra (Wagner József, Schulek Vilmos-Zsigmondy Gézané, Szébeny Antalné), egyesület számára (debreceni takarékpénztár), és a főváros megrendelésére (munkás-bérházak, Fóti út –Lőportár u.).

Már munkásságának korai szakaszában tervezett szabadon álló lakóépületeket, villákat. Funkciójukat tekintve van köztük szobrász-, illetve festőműterem, nyaraló és állandó tartózkodásra berendezett otthon. Közülük időben az első Huszár Adolf műteremháza a Benczúr utcában (1880).

A megrendelők szakmájukat, társadalmi státuszukat tekintve különbözőek voltak. Tervezett épületet gépgyár tulajdonosnak, építőanyaggyárosoknak, építőmérnököknek, a magyar kardvívóiskola megalapítójának, szobrásznak, festőnek. A megrendelők egymáshoz, illetve Gersterhez fűződő viszonya jelenleg csak részben felderített, jelenlegi ismereteink alapján azt mondhatjuk, hogy egyfelől a Zsigmondy család, másfelől az avval rokoni kapcsolatban lévő Vastagh és Schulek családok egyaránt építtettek Gersterrel (1888 és 1910 között bizonyosan). A Gerster család több tagjának és a családdal oldalági kapcsolatban lévő Kölber Dezső, festőművésznak szintén tervezett házat. A megrendelők közt felbukkanó építőanyaggyárosokkal, építőmérnökökkel

feltételezhetően szakmai kapcsolatban volt, amely – a Gerster-Kauser építészfamília-révén – jelenthetett ugyanakkor családi ismeretséget is.

Ha a lakóépületeknek a városon belüli elhelyezkedését vizsgáljuk, megállapítható, hogy egy-két kivételtől (Röck Szilárd u., József krt, Garay u., Bajza u.) eltekintve épületei két nagyobb csoportban helyezkednek el. Időrendben is az első csoport a Belváros Váci u – Papnevelde u. – Kecskeméti u. – Kálvin tér – Vámház krt által határolt területe, és a Belső-Ferencvárosnak ehhez közeli részei (az Üllői út belső szakasza, és az Imre utca). Az 1890-es évek második felétől figyelhetjük meg Gerster egyre sűrűbb építészeti jelenlétét a Gellérthegy akkor beépülő keleti, majd déli lejtőin (a keleti oldalon egymástól ca. 200 m távolságra 5 házat is tervezett).

A megrendelői csoportok és az épületek elhelyezkedése között bizonyos összefüggés is megállapítható. Úgymond „családi” megrendeléseinek többsége a gellérthegyi villaépítésre vonatkozott.

Városi lakóházak és bérházak

Hugmayer János Károly lakóháza (1883 k.)

A Belvárosban, a Váci utcában két házat is tervezett. Az egyiket Hugmayer János Károly (1825-1883) kereskedőnek.¹²³ Ez a ma is álló, háromemeletes, U alaprajzú épület, melynek első emeletén balusztrádos erkély jelenik meg, alatta íves záródású kapuval, tagozatainak formáit, díszítését tekintve hellén vonásokat mutat.¹²⁴ A három boltszakaszos tagolt kapualj tengelyében húzódik a keskeny téglány alaprajzú lépcsőház

¹²³ A Hugmayer J.K. cég tulajdonosa. A cégtulajdonos 1875-ben még mint Lipót u. 7 (ma Váci u. 42), 1878-ban mint Lipót u. 17.sz.(ma Váci u. 55) alatti lakost említik (ld. BFL - VII.175. - 1875 – 306, Fond VII.175. Steinbach István közjegyző iratai [kezeségi szerződés], valamint BFL - VII.175. - 1878 – 902.[jegyezség és adásvételi szerződés]). Innen költözhetett a Gerster által tervezett házba. Vö. Ezzel a Budapesti cím és lakjegyzék, 1900. adatát, miszerint a Váci u. 23 alatt lakik özv. Hugmayer Jánosné, valamint Hugmayer Ottó, fakeskedő.

¹²⁴ Váci u. 23. (hrsz. 24331, korábban Váci u. 4, 6, régi hrsz. 591, 592). Az épület homlokzati és belső lépcsőházi, udvari megjelenése a hagyatékban lévő tervnek megfelelő.

ívelt egykarú lépcsővel, innen nyílik a négyzetes, körülépített udvar. Az egytraktusos utcai szárnyhoz függőfolyosós udvari szárnyak kapcsolódnak.¹²⁵

Ifj. Vastagh György műteremháza (1885)

Ifj. Vastagh György (1868-1946) részére 1885-ben tervezett műteremházat a Váci utcába.¹²⁶ A ma már nem álló épületben, mely feltehetően bérlakásokat is magába foglalt, laktak a család más tagjai is, Vastagh Géza, festő, valamint id. Vastagh György, festő.¹²⁷ A Vastagh és a vele rokonságban álló Zsigmondy családnak több épületet tervezett mind Pesten, mind 1900 után Budán, a Gellért-hegyi villanegyedben is.

Keresztessy József bérháza

A Veres Pálné utcában áll Gersternek Keresztessy József vívómester részére épített háromemeletes bérháza.¹²⁸ A főhomlokzat tengelyében nyíló félköríves kapu a kapualjon át négyzetes, körülépített udvarra vezet. A téglány alakú lépcsőház, háromkarú egyenes lépcsővel (?) a Veres Pálné utcai szárnyban kapott helyet.

Wagner József bérházai

Gerster a Kecskeméti utcába tervezett Wagner József háztulajdonos számára bérházat.¹²⁹ A négyszintes, héttengelyes épület középső tengelyében nyílik a bérház kapuja, felette a

¹²⁵ Ld. OL.: T.8 No. 20:61 (keresztmetszet)

¹²⁶ V. Váci u. 84. (korábban Lipót u. 54-Szarka u. 3, hrsz. 23938., régi hrsz. 206, 207) ld.

¹²⁷ Ld. Budapesti cím és lakjegyzék, 1900.

¹²⁸ Valószínűleg a Veres Pálné u. 8. sz. (egyik. Zöldfa u. 6., hrsz. 24002, régi hrsz. 286) ház.

Ld.Keresztessy József feleségének, Kestek Klárának bérleti szerződését 1878-ból, melyen ez a cím szerepel (BFL - VII.200 - 1878 – 0265, Fond VII.200 Ökröss Bálint közjegyző iratai).

A tervek az épülethez: OL.: T.8 No. 20: 63 (pince alaprajza),65 (főlépcső metszete),69 (földszint alaprajza).

¹²⁹ Esetleg V. Kecskeméti u. 6.. Ám egy 1900-as adat szerint a Kecskeméti u. 5. sz. házban volt lakása Wagner József, lapszerkesztőnek. Ld. Budapesti cím és lakjegyzék, 1900.

A tervek az épülethez (1896): OL T-7/ No.26:51 (földszint alaprajza),91 (pince alaprajza),92 (földszint és emelet alaprajza) [ezek ismeretéért Gábor Eszternek tartozom köszönettel]; T-7/No.17:1-11; T-8/No.20: 14 (Ablakok részletrajza. A világítóudvari ablakok: kétszárnyú és egyszárnyú ablakok supraporttal. A lépcsőházablak: kétszárnyú, supraportos ablak tükrös szárléccel. Utcai ablak: kétszárnyú, supraportos ablak tükrös szárléccel és a belső oldalon tükrös borítású béllletel.), 15.

harmadik szinten zárterkély, e felett nyitott erkély kapott helyet. A főpárkány alatt címer – feltehetően a tulajdonos címere.

A Kálvin tértől nem messze, az Üllői út belső szakaszán Wagner Józsefnek. – Gerster saját kezű önéletrajza szerint – egy másik bérházat épített.¹³⁰ Egy további Üllői úti építkezéssel lehet kapcsolatban a hagyatékából előkerült, Üllői út- feliratú tervvázlat, mely egy családi házat mutat, a lakórésztől szeparált irodával, az épület Üllői úti frontján (az alaprajz feliratai alapján) üveges verandával.¹³¹

Zsigmondy Béla lakóháza (1888)

A Felvidékről származó, evangélikus Zsigmondy család tagjai részére tervezett épületei közül időben az első Zsigmondy Béla lakóháza volt az Imre utcában.¹³² Zsigmondy Béla (1848-1916),¹³³ Zsigmondy Vilmos (1821-1888), kútfúró mérnök, bányamérnök unokaöccse, Zsigmondy Pál (1818-1893) ügyvéd fia volt, aki előbb Vilmos társa, majd utóda lett.¹³⁴ Az egyemeletes épület héttengelyes utcai szárnya mögött négyzetes udvart az épület két további szárnya, valamint a szomszéd ház határolja.¹³⁵ A héttengelyes főhomlokzat utolsó tengelyében nyíló, íves lezárású kapu boltozott kapualjba vezet. A kapualjból balra nyílik a félköríves alaprajzú lépcsőház.¹³⁶ A homlokzat egyenes lezárású nyílásai kőkeretelést kaptak, szemöldökpárkányuk feletti vakolt mezőkben levélmotívumokkal. A főpárkány alatti magas frízen indadisz húzódik végig. Valószínűsíthető, hogy az idősödő Zsigmondy 1900 után (Gellért-hegyi új házának felépültét követően) átköltözött az egykori műhely- és lakóházból a Kelenhegyi úti villanegyedben szintén Gerster tervei alapján felépült otthonába (ld. alább).

¹³⁰ A Budapesti cím és lakjegyzék 1900-as kötetében szereplő adatok alapján elképzelhető, hogy ez az akkori 12. sz. ház volt. Itt házulajdonosként Wagner József van feltüntetve

¹³¹ OL.: T.8 No.16:15.

¹³² IX. Imre u. 4. (volt Imre u. 8, hrsz. 9356, mai hrsz. 37046, Tö. IV-VI.[IV. füzet 1845 k., VI. füzet 1870 k.] 43.)

¹³³ hídépítő és kútfúró mérnök. Ő tervezte többek között Eckermann Edével közösen a Margit híd szárnyhidját (1899).

¹³⁴ Id. Gábor Eszter: Stadtwaldchen Allée – Városligeti fasor (1800-1873) in. Magyar Műemlékvédelem XIII. 2006. p 175-177, Böckh János: Zsigmondy Vilmos (1821-1888), Budapest, 1890. klny. Földtani Közlöny 20. 1890., Zsigmondy Gábor: A Zsigmondy-család. In. Turistaság és Alpinizmus, 1935, p. 223.

¹³⁵ A főhomlokzati szárnyal párhuzamos udvari, földszintes, a tervrajzon osztatlan belső térrel megjelenő szárny feltételezhetően istállóként, esetleg kocsiszíneként szolgált.

A Schulek-Zsigmondy bérház (1894)

A Zsigmondy család másik tagja, Zsigmondy Gézáné és Schulek Vilmos részére épített bérházat a József körúton, mely Gerster egyetlen épülete volt a városnak ezen a meghatározó tengelyén.¹³⁷ Schulek Vilmos (1843-1895), orvos, anyja, Zsigmondy Augusztia (1818/19-1844)¹³⁸ révén az előbb említett Zsigmondy Bélának első unokatestvére volt. A másik tulajdonos, Zsigmondy Gézáné mérnök végzettségű férje, Zsigmondy Béla öccse, miniszteri tanácsos volt a Közmunkatanácsnál.

A négyszintes, három utcai homlokzatú bérház a József körút fele egy hosszabb, 11 (1+9+1) tengelyes főhomlokzattal, a Krúdy utca fele egy rövidebb, öt tengelyes oldalhomlokzattal fordul. A hátsó, Röck Szilárd utcai homlokzat egyszerűbb kialakítású: négyszintes, 1+9+1 tengelyes homlokzatának tagolása, ablaknyílásai, a József körúti homlokzatéhoz hasonló.

A téglány alaprajzú, sík lefedésű kapualj oldalfalai pilaszterekkel tagoltak. Ezt egy négyzetes előtér követi, innen nyílik a téglány alaprajzú, háromkarú egyenes lépcsővel, áttört vasrácsos korláttal, pihenőkkel, orsóterében liftházzal kialakított lépcsőház. A legfelső szinten (a padlástér alatt) a lépcsőház mennyezete alacsonyabbra került, itt egy-egy kisméretű, növénydíszes konzol támasztja meg a födémeket. A trapezoid alaprajzú belső udvar földszintjén a Baross kávéház helyiségei kaptak helyet, melynek belső díszítését a Gersterrel közeli ismeretségben lévő Mirkovszky Géza díszített „magyaros stílusú” falképekkel.¹³⁹ A kéttraktusos József körúti és az egytraktusos oldalsó és hátsó épületszárnyak mellett vasrácsos-konzolos függőfolyosók húzódnak.¹⁴⁰ A kávéház nagyméretű vízszintes záródású nyílásokkal tagolt szintje felett húzódó övparkányhoz a

¹³⁶ „Zsigmondy Béla lakóháza és műhelye 1888.” Id. OL.: T.8 No. 20: 62 (földszinti alaprajz, 1888. március 8.),67 (pince alaprajz, 1888. február 29),70 (ablak részletrajza, 1888. április 14).

¹³⁷ VIII. József krt 45/Krúdy u. 22/Röck Szilárd u. 42. (hrsz. 36695, régi hrsz. 6173), 1893-94. Id. Pest város topográfiai mutatója, Józsefváros. I. köt. p.49 és II. köt. p.185., Kézirat (BFL)

¹³⁸ 1844-ben, 25 évesen meghalt. Ld. Gábor 2006 im. p. 175, Böckh 1890. im p.7., Zsigmondy 1935 im. p. 223.

¹³⁹ Mirkovszky Géza (Jászfényszaru, 1855. júl. 25. – Bp., 1899. nov. 14.): építész és festő. A bécsi műegyetemen tanult. Budapesten és Berlinben iparművészeti tervezéssel foglalkozott.

¹⁴⁰ Id. OL.: T.15. No.6:1 (keresztmetszet), 2 (belső kiképzés), T-15/No. 18a:111(III.em alaprajza), 112 (I. em alaprajza), 113 (II. em. alaprajza).

balusztrados parapettel képzett emeleti nyílások illeszkednek. A második szinten az ablakokat balusztrados parapet, liliomos-pajzsos-babérleveles szemöldökpárkány (a homlokzat középső szakaszán minden második ablak felett timpanon) díszíti. A harmadik szint felett végigfutó fogoros osztópárkány, alatta futókutyás fríz - ez utóbbi a pécsi Zsolnay-gyárból származó mázatlan terrakotta elemekből készült.¹⁴¹ A negyedik szint egyszerű, egyenes ablaknyílásai között hasonlóan mázatlan terrakotta díszek: egyes, illetve a sarkokon kettős, oroszlánlábakban végződő, kariatídakkal kísért ión pilaszterek jelennek meg.¹⁴² A pilaszterekre magas, állókonzolokkal tagolt, füzérdíszes fríz, valamint erős kiülésű koronázópárkány terhel. Az oldalhomlokzat két végén, valamint a főhomlokzat második és tizedik tengelyében vasrácsos erkélyek kaptak helyet, az ezeken olvasható, egymásba írt Zs és S betűk a tulajdonosokra utalnak, miként az épület József körüti sarkára helyezett (mára elpusztult) címer is minden bizonnyal az egykori birtokosokat jelölte.¹⁴³

A Schulek-Zsigmondy bérház első emeletén kapott helyet az 1894-ben megalakult Nemzeti Szalon művészeti egyesület, melynek első igazgatója Gerster lett.¹⁴⁴ 1894 májusában került sor az első hivatalos közgyűlésre, mely megválasztotta a vezetőséget – ebben igazgatónak Gerstert. Ekkor dőlhetett el, hogy a Szalon kiállítóhelyisége a Gerster által tervezett József körüti Schulek-Zsigmondy bérház első emeletén lesz. Az építész „a [...] ház első emeletét a célnak megfelelően átalakította és berendezte a kiállítás és a kaszinó céljaira. Az intim, magyar stílusú kaszinó helyiségek terveit Nagy Lázár készítette el.”¹⁴⁵ Lehetséges, hogy a belső kiképzésnek és a mennyezetnek a tervhagyatékban fennmaradt rajzai már ehhez az 1894 májusa utáni átalakításhoz készültek. Ezek között a kazettás mennyezetborítás három, öt, illetve hét egységre osztott kialakítása szerepel.¹⁴⁶ A Nemzeti Szalon megalapításánál, miként erről a későbbi visszaemlékezések is említést tesznek, a józsefvárosi egykori Herlicska és Morbitzer féle

¹⁴¹ Zsolnay-gyár fazonkönyvei. 1894. évi kötet. 1197.sz. lap.

¹⁴² Zsolnay-gyár fazonkönyvei. 1894. évi kötet. 1198.sz. lap.

¹⁴³ Id. Klósz György 1895 körüli fotóját az épületről (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény)

¹⁴⁴ Ld. Tímár Árpád: A Nemzeti Szalon alapítása. *Ars Hungarica*, 30. 2002/2. 411-428. Az épületről ld. még: Edvi Illés Aladár, Budapest műszaki mutatója, Budapest, 1897, p.224.

¹⁴⁵ Id. Gellért Jenő: Bölcsődal a nemzeti Szalonról. in: Déry Béla – Bányász László – Margitay Ernő (szerk.): *Almanach (Képzőművészeti Lexikon)*, Budapest, 1912. p. 61.

¹⁴⁶ OL.: T.15. No.6: 3-6 (mennyezet rajz)

vendéglőkben, ott bábáskodott maga Gerster is.¹⁴⁷ Hogyan került kapcsolatba az új művészeti szerveződést, a Nemzeti Szalont életre hívni szándékozókcal, csak sejtethetjük. Mint azt a korabeli híradások és a későbbi visszatekintések is megemlítik, a Nemzeti Szalon létrehozása éppúgy, miként tagjainak „toborzása” félig-meddig ismerősi alapon történt.¹⁴⁸ Tudjuk továbbá, hogy igyekeztek a társadalom szélesebb, művészetek iránt érdeklődő körét ügyüknek megnyerni, ennek eredményeként mind az alapítótagok, mind a választmányi tagok közt a város ismert polgárai, jeles közéleti személyiségek is felbukkannak (Margitay Dezső, Endródi Sándor, Szendrei János, Fekete József, Kőrösi László, Dézsi Ferke, Kiszely Géza, Fáy Andor és Elek, Bárczy István, Térey Gábor, Szuchy Béla, Kaposi József, Róser Miklós, Ámon Antal, Thék Endre, Baumann Antal, Gerster Lajos, Gerster Béla, Hirsch József, Seenger Béla). Az ezeken a kocsmai vacsorákon felbukkanó emberekkel az „ős-józsefvárosi” Gerster akár már korábban kapcsolatban, vagy legalábbis ismeretségben lehetett (a Kauser család több generációig visszamenően szintén a közelben, a mai Gyulay Pál utcában és Vas utcában lakott).

¹⁴⁷ Szendrei-Szentiványi, 1915, VU.1894. 45.sz. nov.11. p.751., FL.1895.ápr.22.p.1283, Új Idők 1895.I.évf.17.sz. p.322., Képes Családi Lapok 1904.ápr.10.26.évf.15.sz. p.274., Nemzeti Újság 1935.jan.6.

¹⁴⁸ Miként erről az egyik alapító, Gellért Jenő Abölcsödál a nemzeti Szalonról c. írásában (in: Déry Béla – Bányász László – Margitay Ernő (szerk.): Almanach (Képzőművészeti Lexikon), Budapest, 1912. p. 56-59.) ír: „A széttagolt csoportok közül ki kell emelnünk azt a két művészcsoporthoz, melynek tagjai a józsefvárosi Herlicska és Morbitzer féle vendéglőbe jártak vacsorázni; mert az ő körükben született meg az egyesülés eszméje, s ők készítették el a Nemzeti Szalon bölcsőjét. Ott Mesterházy Kálmán, itt Roskovic Ignác vitték a főszerepet; oda csak művészek, ide már a művészekon kívül több műbarát is eljárt. [...] S e jobb meggyőződés lett úrrá azon a hét művészen is, akik 1893. késő őszén, egy ködös novemberi estén együtt vacsoráltak a Herlicska vendéglőjében. Egy sarokasztal körül ültek Mesterházy Kálmán, Margitay Tihamér, Roskovic Ignác, Kacziány Ödön, Gerster Kálmán, Nagy Lázár és Boros Gyula s tárgyalták a művészek közös bajait. Mindnyájan megegyeztek abban, hogy a legégetőbb bajuk az, hogy eladás híján meg nem élhetnek. [...] Megindult a taggyűjtés és szervezés munkája. Ebből a munkából a legnagyobb részt Mesterházy Kálmán vette ki.; ő volt a legszorgalmasabb taggyűjtő, a szervező bizottság lelkes házigazdája. [...] Nap-nap után járt-kelt, uton-utfélen kapacitált, szerezte az aláírásokat, s ha olyanra akadt, aki szabadkozott, nyomban nyakába varrt egy-egy nyomtatványt, a melyekkel valamennyi zsebe tele volt. [...] Mikor pedig a félvárost bejárva hazatért lakására, türelmetlenül várta a délutánonként nála ülésező barátait, akiknek gyermekes örömmel jelentette a napi eredményt, mely azokat is serkentette a munkára. Napról-napra növekedett az érdeklődők száma, akik szervezőbizottsággá alakultak s megválasztották Margitay Tihamért elnökké, Pamer Kálmánt jegyzővé. E bizottsági üléseken, számszerint 15-ön [...] döntötték el az egyesület címét. Megrajzoltatták a kör jelvényét, melyet Ströbl Alajos mintázott meg. [...] Az ülések után a bizottság a Morbitzerbe ment vacsorázni, a hová időnként elnéztek azok is, akiket az egyesület tagjaiul megnyerniök sikerült. E vacsorákon már nyoma sem volt az elégedetlenségnek, s a legszebb remények tették derültté és vidámmá azokat.” (Morbitzer Lőrinc említett vendéglője a Tavaszmező (Frühlingsfeld?) u. 7. sz. házban volt, előbb Steinschreiber (?) név alatt, melyet utóbb a tulajdonos, Morbitzer magyarosított Köirő-ra (?). Törzsvendégei közt volt Szilágyi Dezső, politikus is. A vendéglő tulajdonosa a főv. Törvényhatósági bizottságának tagja volt.) Az alakuló ülést 1894 február 12-én ünnepélyes keretek közt a Metropol szálló nagytermében rendezték.

Itt érdemes megemlíteni, hogy (nem meglepő módon) a Gerster és Kauser család, és a velük rokonságban lévők közül többen tagjai lettek az évek során a Nemzeti Szalonnak. Az imént említett Gerster Lajos (született 1847 és 1850 között – ?) amerikai alkonzulon és Gerster Béla (1850-1923) csatornaépítésben, vasútépítésben hírnevet szerző mérnökön túl Gerster Károly (1859-?) festő, Gerster Mária (1843-1930) festőnő, Kauser József (1848-1919) építész, Kölber Dezső (1874-1945) festő egyaránt. Az a tény mindenképpen feltűnő, hogy a magát „Magyar képzőművészek és műpártolók egyesületé”-nek elkeresztelő csoportosulásban nem csak létrehozásánál, de a későbbi években is milyen sok építész, mérnök (Alpár Ignác, Bobula János, Czigler Győző, Pecz Samu, Vidor Emil, Kauser József, Pártos Gyula, Árkay Aladár, Hofhauser Antal, Jakab Dezső, Jámbor Lajos, Lajta Béla, Vágó László, Wellisch Alfréd) volt jelen.

Wagner Emil lakó- és bérháza

A József körúti bérházhoz közel, a mai Röck Szilárd u. 37. sz. épületet¹⁴⁹ szintén Gerster tervezte, Wagner Emil, gyártulajdonos számára, aki maga is a több emeletes bérházban lakott.¹⁵⁰ Ide volt bejelentve többek között Nedeczky Amália, földbirtokos is.

Knuth Károly lakóháza és műhelye (1892-1893)

Gersternek egy VII. kerületi épületéről tudunk, Knuth Károly gyáros¹⁵¹ lakóházáról és hozzá kapcsolódó műhelyről.¹⁵² Az 1892/93-ban tervezett, utcafronton álló, kéttraktusos

¹⁴⁹ volt Bodzafa u. 39. (hrsz. 36674, régi hrsz. 5590). Ld. Pest város topográfiai mutatója, Józsefváros. II. köt. p.185., Kézirat (BFL)

¹⁵⁰ 1900-ban a kevés pesti telefonos lakások egyikében.

¹⁵¹ Knuth Károly, mérnök, budapesti vállalkozó, gyáros (víz, csatorna, központi fűtés) volt. Cégét és munkáját a következő szöveggel hirdette: Knuth Károly. József főherceg ő cs. és kir. fensége udvari szállítója. Műszaki iroda és gyár. Központi fűtések, szellőzési berendezések, vízműépítések, légszuszgyárak, légszuszberendezések, vízvezetékek, szivattyúberendezések, gőzmosó- és gőzfűző-konyhák, fertőtlenítő berendezések, stb. részére.

¹⁵² VII. Garai u.6, 8-10. (Hrsz: 4359) (1879: volt Csömöri út 2 (hrsz.4369-4370/5), Csömöri út 4 (hrsz. 4359/3), mai hrsz: 33116, 33111) Knuth Károly 1892-93. OL.: T.8 No. 20: 1-13. Több korabeli magyarországi (elsősorban budapesti) építkezés víz, csatorna, központi fűtés – szerelését az ő gyára készítette. Többek között: József főherceg alsúti, és kistapolcsányi, Budapest-Margitszigeti kastélya, József főherceg nyaralója Fiumeban (Rijeka), Klementina hercegnő kastélya Ebenthal-ban, Egyetemi

utcai és arra merőleges egytraktusos udvari szárnyú lakóépület mögött két, egymásra merőleges tengelyű épület: egy egyszintes gyárépület és egy kétszintes istállóépület, helyezkedett el.¹⁵³ A héttengelyes utcai homlokzatú lakóház első tengelyében supraportos, kétszárnyú kapu nyílt a dongaboltozatos kapualjba, innen jobbra helyezkedett el a félköríves alaprajzú lépcsőház. Az emeleten félköríves záródású ablakok és a negyedik tengelyben egy tengely mélységű, díszes zárterkély kaptak helyet.¹⁵⁴ Az épületre mázatlan terrakotta tagozatok, nyílászkeretek kerültek a pécsi Zsolnay gyárból. És miként arra a Zsolnay-gyár fazonkönyveinek lapjain olvasható bejegyzések utalnak, ezen formák, tagozatok (illetve sejtetően azok eredeti mintapéldányai) közül többet egy 1898-as bécsi kiállításra kiszállítottak.¹⁵⁵

Debrecen, a takarékpénztár bérháza. (1887)

Az egykori Fő utca és Kádas utca sarkán ma is álló háromszintes épület felépítésére a debreceni takarékpénztár igazgatósága 1887-ben pályázatot írt ki. A pályázatra ifj. Gerey Ernő,¹⁵⁶ Bierbauer István és Gerster Kálmán nyújtott be tervet.¹⁵⁷ Közülük Gerster tervét díjazták, és megbízták a végleges tervek elkészítésével, árlejtés hirdetésével,

Könyvtár, a Pesti Vigadó, I. és II. sz. szülészeti klinika, II. sz. sebészeti klinika, Egyetemi Ásványtani Intézet, Puskin utca (ell!), volt József-műegyetem, Múzeum körút, Kolozsvár, volt Ferenc-József egyetem több épülete, Zeneakadémia, Budapest, egyk. Kormányzósági palota, Fiume (Rijeka), volt városi szegényház, Fiume (Rijeka), Vöröskereszt kórház, Budapest, Szent László-kórház, Budapest, Belügyminisztérium (volt osztrák-magyar bank[ell!]), Budapest, volt tőzsdepalota, Budapest, evangélikus gimnázium, Városligeti fasor (?) Budapest, ókigyósi Wenheim-kastély, cseklézi Esterházy-kasély, galgamácsai (?) és a csurgói Károlyi-kastély, volt városi színház, Pozsony (Bratislava), iglói színház és vigadó, újvidéki (Novi Sad) volt városi színház, kőszegi volt alreáliskola, volt helyőrségi kórház, Budapest, volt pécsi hadapród iskola, a fiumei (Rijeka), pozsonyi (Bratislava) és budapesti volt dohánygyár, Hungária-szálló, Royal-szálló, Budapest.

¹⁵³ Id. OL.: T.8 No.20:5 (gyárépület alaprajza), 6 (istálló alaprajza).

¹⁵⁴ Id. OL.: T.8 No.20:1-4,7-13, különösen 4 és 10(földszint alaprajz két részletben), 7(első emeleti alaprajz), 9(pince alaprajz), 8(udvari szárny metszete). Részletek: T-8/No.20:3(kapu), 1(zárterkély vízköpője), 2(első emeleti utca felőli ablak), 11-13(udvari ablakok)

¹⁵⁵ Id. A Zsolnay-gyár fazonkönyvei. 1894. évi kötet. No. 1221 (félköríves ablaknyílás keretelése, ehhez illeszkedő konzolos párkánnyal és kagylódíszes timpanonnal), 1262 (fogsoros, tojásléces párkány egyenes- és sarokeleme), 1264 (volutás konzol), 1267 (nyílászkeretelő négyzetes elemek), 1268 (párkány és képszék), 1269 (futókutya-motívum), 1271 (homorlattal kísért pálcatag), 1274 (fogsoros pilaszterfő és sarokpilaszterfő), 1275 (pilaszterfő és sarokpilaszterfő képszékkel), 1276 (balluszteres, törpapilaszteres korlát elemei), 1277 (szegmensíves nyílás kváderes szemöldökdisze), 1278 (félkörívben záródó nyílás kváderes keretelése), 1280 (erős kiülésű, delfines mezővel díszített konzol).

¹⁵⁶ Gerey Ernő (1862-?), 1882 és 1885 között a bécsi Képzőművészeti Akadémián Theophil Hansen és Hasenauer tanítványa volt.

¹⁵⁷ Ld. MMÉE Heti Értesítője, 1887. p.9.

építésvezetéssel. Az építkezés a Gregersen és Fischer cég irányításával folyt, velük Gerster Debrecenben más alkalommal is dolgozott együtt. A vízvezetékek annak a Knuth Károlynak a műhelyében készültek, akinek pesti lakóházához és műhelyéhez Gerster 1892/93-ban készített terveket. A bérház sarokrizalitjának oromzatára Stróbl Alajos által készített Merkur-szobor került. Az évekkel későbbi, 1894-es részletesebb híradás a pályázatról az árlejtésről és az építkezésről az sejtetik, hogy a munka (esetleg pénzhiány miatt) hosszan elhúzódott.¹⁵⁸ Ekkor a bérházat a Magyar Királyi Államvasutak debreceni üzletvezetősége használta.¹⁵⁹ A bérházon a későbbi években átalakítások történhettek, legalábbis erre enged következtetni az a néhány, az épülethez készített terv, mely a hagyatékban fennmaradt. Ezekben a téglány alaprajzú épület belső, fedett udvarának hosszmetsete, valamint egyes szintjeinek alaprajza látható, továbbá két lapon homlokzati részletek. A hosszmetset eredeti, szignált tervén az 1908-as dátum olvasható, az alaprajzok sokszorosított, datálatlan másolatok, a részletrajzok eredetiek, egyiken a téma, úgy tűnik, Gerster kézírásával olvasható. A lapok valószínűleg egy időben készültek.¹⁶⁰

Villák

Gerster mind a fővárosban, mind vidéken több villát tervezett. Ezek között műtermes villa, lakás, illetve nem állandó használatra (pihenés céljára) épült alkotás egyaránt előfordul. A különböző méretű telkeken¹⁶¹ elhelyezkedő, kerttel körülvett, szabadonálló épületek egy, kettő, illetve három szintesek voltak. Közülük – a lakó- és bérházakkal összevetve – számarányában a legtöbb pusztult el mára. Többségükben Budán, a Gellért-hegyen és közvetlen közelében épültek fel.

¹⁵⁸ A Debreceni Levéltár megfelelő állagaiban a Takarékpénztár bérházának építkezéséről nem maradtak fenn iratok.

¹⁵⁹ É.I. 1894. No.17. p.18. + melléklet: három alaprajz, metset, távlati kép.

¹⁶⁰ OL T-8 / No.7: 5 (hosszmetset), illetve 9 (pince alaprajz), 8 (földszinti alaprajz), 10 (1. emeleti alaprajz), 6 és 7 (2. emeleti alaprajz), 1 (I. emeleti ablak részlete), 2 (bejárati részlet).

¹⁶¹ Huszár Adolf műtermes háza egy nagy, 900 □öles, téglány alakú telek Bajza utca felé eső felében kapott helyet. Vastagh Géza Somlói úti műtermházát a 14,60 x 50,06 x 13,60 x 51,70 m oldalhosszúságú telek Somlói út felőli oldalán építették fel.

Huszár Adolf műtermes háza (1880)

Időben a legelső villája valójában nem is tekinthető a szó szoros értelmében villának. Huszár Adolf műtermes házának,¹⁶² illetve ezzel összefüggésben – miként Gábor Eszter írja – az epreskerti művésztelepnek a története a városligeti körjártéképület (Huszár addigi műhelye) elbontásával kezdődött.¹⁶³ A főváros 1879-es közgyűlési határozatával döntött a Bajza és Lendvay utcák által határolt telek áron aluli (a 900 négyszögöles telket 2000 forintért) eladásáról a szobrásznak, kimondatott ugyanakkor, hogy a tulajdonjog „csak a műterem teljes felépítése és teljes elkészítése után fog nevére telekkönyvileg átíratathatni.”¹⁶⁴ Ez 1880. november 3-án meg is történt.¹⁶⁵ Az építendő műteremház terveit Gerster készítette el 1880. május-június folyamán, melyet a tanács június 24-én engedélyezett.¹⁶⁶ Ehhez képest kissé módosítva épült fel az épület, a módosított terveket azonban már a ház fölépülte után nyújtotta be Huszár a tanácshoz engedélyezésre – melyet ugyanazon év október 5-én meg is kapott.¹⁶⁷ Az építkezés anyagi fedezetét (miként erről a Deák szobor készülésének körülményeit részletesen bemutató munka megemlékezik¹⁶⁸) a Deák szobor felállítására összegyűjtött összegből visszamaradt summa (25.000 forint) biztosította. A kivitelezést Ámon József építőmester¹⁶⁹ irányította. A tanács nem egészen egy évvel később, 1881. június 13-án adta meg a használatba vételi engedélyt, noha ekkor a ház még nem volt egészen kész.¹⁷⁰

Nézzük, hogyan is festett az épület ekkor. Téglány alaprajzú, kétszintes lakó- és műteremház, Lendvay utcai főhomlokzata 1+3+1 tengelyes, melynek középső traktusát kétszintes loggia nyitotta meg. Ablaknyílásait, miként a háromtengelyes

¹⁶² VI. Bajza u. 37 (volt Bajza 19/Lendvay u. 2./Epreskert 14/Szondy 71 1879-es hrsz. 3047/b/2, mai hrsz: 28356, Tö[Telekösszeírás]. VII [VII. füzet 1876 körül]. V[Városliget].42.) Huszár Adolf. ld. Budapest Főváros Dunabalszobor (volt pesti) részén megállapított új és régi helyrajzi számok mutatókönyve, Budapest, 1879.

¹⁶³ Ld. erről elsősorban Gábor Eszter: Az Epreskerti művésztelep. in. MÉ 1990/1-2 p. 22, 24, 31-35. Az alábbiakban részben G.E. kutatásaira támaszkodom.

¹⁶⁴ BFL IV. 1403a.7. 536/1879. Kgy. sz. határozat.

¹⁶⁵ BFL VII 12d. 9924. sz.

¹⁶⁶ ld. Fővárosi Önkormányzat, Ingatlanrendezési Iroda magasépítési tervtára (Fővárosi Tervtár), 28. 356 Hrsz. 26.756/1880 sz.

¹⁶⁷ BFL IV. 1407b. 40.789/1880. sz.

¹⁶⁸ ld. Buday J.: Deák Ferenc szobrának leírása és története, Budapest, 1897.

¹⁶⁹ Az építőmester több Gerster által tervezett épület kivitelezését irányította. Évekkel később Ámon és családja síremlékét Gerster tervezte (1913. OL.: T.8 No.18:14, 16)

¹⁷⁰ BFL IV. 1407b. 20.517/1881.

oldalhomlokzaton is, az emeleti szinten timpanonos keretelés kísérte. Innen nézve összességében egy neoreneszánsz villa hangulatát keltette – feltűnő volt a hasonlósága az Andrássy úti Erdődy villa homlokzatával (1877-78, Weber Antal). A műterem, pontosabban műtermek, a kertre nyíltak és onnan nézve egészen más jelleget kölcsönöztek az épületnek.¹⁷¹ A rendelkezésre álló tervekből kiolvasható, hogy a nagyméretű, négyzetes alaprajzú, kétszintes műterem az épület centrumában kapott helyet. Ez a helyiség a szabályos kubus formától csak annyiban tér el, hogy a jobb megvilágítás érdekében a középtengelytől kezdve a belmagassága enyhén emelkedett. Az ablak alatt széles, négyszárnyú ajtó nyílt. A nagy műteremtől balra egy kisebb, szintén kétszintes, ablakával a kertre néző műterem kapott helyet. A földszinti loggiáról kétfele egy-egy szoba nyílt: a bal oldaliból lehetett megközelíteni a két műtermet. A jobb oldali sarokszobát a mögötte lévő helyiségtől az emeletre vezető lépcső választotta el. Az emeleti szinten volt Huszár lakása, melynek jobb oldali folyosójáról egy ablakon át a középső nagy műterembe lehetett lelátni. A Bajza utcára néző sarokszobák közt a kapcsolatot a loggia emeleti nyitott folyosója biztosította. A bal oldali sarokszobából az utcára, a kertre, valamint a kisebbik műterembe nyíltak ablakok. Összességében egy igen szabdalt alaprajzú épület jött létre, ahol az egyes részek között nem volt kialakítva a természetes összeköttetés.¹⁷² Ugyanakkor a külső szemlélő a Bajza utca felől egy neoreneszánsz villát, a Kmetty utca felől egy műtermes házat láthatott. Ezekkel kiforratlanságokkal, tisztázatlan megoldásokkal maga Huszár is tisztában lehetett, két helyen hivatkozik ugyanis arra, hogy műtermes házat ideiglenes megoldásnak tekinti és később szándékában áll a műtermeket külön épületben elhelyezni – ez azonban már nem valósult meg. Mindezzel együtt a Huszár által építtetett volt a szobrászoké közül sokáig az egyetlen ház, mely időtálló anyagból, részben lakás céljára szolgáló műtermes háznak épült. Az 1880-as években a többi inkább volt nevezhető, műhelynek, vagy valamilyen szükségmegoldásnak (ld. Donáth, Zala, és részben Szécsi műtermét)

Huszár Adolf 1885. január 21-én meghalt. Halálát követően az épület lánytestvéreire szállt, ugyanakkor tudjuk, hogy a műtermet a következő években művészcollégák

¹⁷¹ Ez a kettősség, kétnézetűség néhány évvel később Stróbl Alajos epreskerti szobrásműterménél ismét megjelenik. Ott oszlopos árkáddal képzett homlokzat az egyik oldalon a klasszikus antik építészetet idézi, míg a hátsó homlokzatra kerültek a műterem nyílásai. (ld. részletesebben alább)

használták.¹⁷³ A vallás- és közoktatásügyi minisztérium megkísérelte az örökösöktől a műtermet a Stróbl Alajos féle szobrászati mesteriskola részére megvásárolni,¹⁷⁴ majd azt az örökösök 1888-ban a 900 négyszögöles telekkel együtt fel is ajánlották a felállítandó szobrászati mesteriskola számára,¹⁷⁵ ám a Deák szobor adományaiból megmaradt, rendelkezésre álló összeg erre nem volt elegendő. Az örökösök a tehermentes ingatlant eladták Grill Lajos vállalkozónak, aki átépítési kérelmet adott be a fővároshoz – melyet az (időközben felismerve a Huszárral kötött szerződés tulajdonjogra vonatkozó, a művésztelep kialakítása szándékával ellentétes részét) igyekezett megghiúsítani. Végül belügyminisztériumi rendelet hagyta jóvá az építkezést. Addigra a műtermes ház Bainville Jánoshoz került. Ő átépítéseket hajtott végre a házon: a loggiát befalaztatta, ezzel növelve meg a belső helyiségek hasznos alapterületét. (A mai homlokzat előtt húzódó árkádsor nem azonos az eredetivel.)

Gersternek még két alkalommal volt közvetlen kapcsolata a kiépülő epreskerti művészteleppel. Egyrészt 1889-ben Stróbl Alajos mesteriskolájának épületét tervezte (erről ld. alább), másrészt készített – úgy tűnik, a Huszárétól független – tervet a Bajza-Lendvay-Epreskert-Kmetty utca által határolt tömb egyik telkére. Ez utóbbi terv és helyszínrajz, melynek lapjai a hagyatékban megtalálhatók, 1886 után készülhetett, ugyanis olvasható rajta az 1886-os telekfelosztások tulajdonosainak neve. Nem elképzelhetetlen, hogy kapcsolatban vannak a Magyar Mérnök- és Építészegylet által 1887-ben műtermes villa tervezésére kiírt kispályázattal.¹⁷⁶ A hagyatékban meglévő alaprajzokon egy téglány alaprajzú, szimmetrikus elrendezésű műtermes villa látható, 2-2 földszinti és 2-2 emeleti kisméretű szobával és kiszolgáló helyiségekkel, továbbá az épület elülső frontján két nagyobb, hozzávetőleg négyzetes alaprajzú, valószínűleg

¹⁷² Korabeli híradások az épületről: Csapó V.: Huszár Adolf műtermében. In. F.L. 1881 p. 21; Künstler Atelier. In. BfU 1881. p. 148.; M-th K-n [Mikszáth Kálmán]: Huszár műterme. In. V.U. 1885. p. 69-70.

¹⁷³ Többek között Stróbl Alajos, aki itt készítette el Deák Ferenc – Gersterrel közösen tervezett – márvány szakofágját. Rajta kívül Zala György, Bezerédi Gyula és Nádler Róbert dolgozott itt. Ld. Gábor 1990. p.25(71)

¹⁷⁴ Id. mutatócédula a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti osztályának iratáról. In. MTA MKI Levéltári regeszta-gyűjtemény, A-I-4 No. 1170 (VKM 1885-V-2-22012)

¹⁷⁵ Id. MTA MKI Levéltári regeszta-gyűjtemény, A-I-4 No. 1436. (VKM 1888-V-2-5967)

¹⁷⁶ A lakással egybekapcsolt festőműterem tervezésére kiírt pályázat programjában a szalont és a műtermet az emeletre helyezik, a földszinten három szobát, az alagsorban cseléd- vagy házmesterlakást jelölnek meg. Ettől az elrendezéstől eltérnek a Gerster-hagyatékban található alaprajz-vázlatok. Ezért nem valószínű a szoros kapcsolat. A Magyar Mérnök- és Építész Egylet pályázatának I. díját Bierbauer István nyerte el (Építő Ipar, 1888).

kétszintes belmagasságú műteremmel. A műtermek közül a bal oldali a földszinten két, az emeleten egy tengely szélességű. A két műterem között az emeletre vivő, kétkarú, egyenes lépcső helyezkedik el. Az alagsorban a műtermek alatt három (kőfaragó?) helyiség kapott helyet.¹⁷⁷

Gerster-család lakóháza

Gerster Kálmán villái közt többet találunk, melyet családjának, illetőleg családja ismerőseinek tervezett.

Köztük kell említeni a Gerster-család lakóházát a Nagy János (ma Benczúr) utcában.¹⁷⁸ Az építtető Gerster unokatestvére, a Korinthoszi csatorna tervezője, Gerster Béla mérnök volt. A Nagy János utca és Városligeti fasor között húzódó telken¹⁷⁹ korábban állott ház Carl Heinrich (Heinrich Károly, építőmester) tervei szerint épült fel 1869-ben.¹⁸⁰ Valószínűleg ennek helyén(esetleg ennek részbeni felhasználásával) épült fel a Gerster által tervezett lakóház. A család több tagja lakott itt együtt. Gerster Miklós özvegye, szül. Schmidt Karoline 1885-ben már bizonyosan, továbbá gyermekei közül Béláról tudjuk ugyanezt.¹⁸¹ Az építtető testvérei közül esetleg Gerster Mária (Stegmüller Sándor felesége),¹⁸² Berta (Kauser J. István, építész felesége), Constantia (Klekner Manó felesége), Árpád, Anna (Novelly Emil felesége) személye kapcsán merülhet fel a házban

¹⁷⁷ T-8/No.20:88 (az Epreskert Bajza-Lendvay-Epreskert-Kmetty utcák által határolt területe.) Helyszínrajz az egyes telkek hrsz-aival, tulajdonosainak nevével: Donát [sic], Széchy [sic], Zala, Aggházy, n, n, Pállik, Konek, Feszty), 89 (Műtermes ház terve. Földszinti alaprajz.), 90 (Műtermes ház terve. Emeleti és alagsori alaprajz), 91 (Műtermes ház terve. Talán ugyane házhoz készült másik, földszinti alaprajzi vázlat).

¹⁷⁸ VI. Benczúr u. 33. (volt Nagy János u. 25./Városligeti fasor 26. (Gerster Béla lakása. in. Bpi cím és lakjegyzék)1879-es hrsz. 4197/a, mai hrsz: 29701), Tő. [Telekösszeírás] VII.füzet [1876 k.] V.[Városliget] 35.) A telken álló épületben (Benczúr u. 33.) ma az MTA Nyelvtudományi Intézete működik.

¹⁷⁹ A telek 1869-től Jakobovits Adolf tulajdonában volt. Ld. BFL IV.1324.a. Pesti telekkönyvek , 64. k., p.119., BFL IV.1215d. Pesti telekátírási jegyzőkönyvek 14. k. p.55.

¹⁸⁰ A telek korábbi történetéről ld. Gábor Eszter: Stadtwaldchen Allée – Városligeti fasor (1800-1873). In. Magyar műemlékvédelem XIII. 2006. p.145-146, 200, 205, 221-222. Az építkezés tervei és iratai: BFL XV.312. ÉB 1591-159/1869, BFL IV.1305. ÉB 1591-1592/1869, BFL IV.103f.VI.16/1869: 29265 és 31636/1869 sz. ép. eng. (1869.november 16.)

¹⁸¹ Gerster család tagjai, akik bizonyíthatóan laktak a házban: Gerster Béla, mint tulajdonos 1909 előtt és 1916 után ott lakott (ld. Budapesti cím- és lakjegyzék különböző évfolyamait). Gerster Miklósné szül. Schmidt Karoline 1885-ben bizonyosan itt lakott. ld. BFL - VII.151 - 1885 – 0078, Fond VII.151 Rupp Zsigmond közjegyző iratai (Gerster Miklósné fiók-végrendelete). Az asszony földi maradványainak beszentelésére is a Nagy János u.25-Városligeti fasor 26.sz. alatti gyászházban került sor. ld. Gerster Miklósné szül. Schmidt Karoline gyászjelentését, 1893. (OszK, Plakát- és Aprónyomtatványtár).

¹⁸² 1888 után, addig a közeli Aréna út 16 sz. alá van bejelentve.

való huzamosabb ott-tartózkodás. Az mindenesetre a családi összetartás gondolatát erősíti, hogy a családtagok közül többen hosszabb-rövidebb ideig a közelben laktak: Béla nővére, Mária (1888-ig) az Aréna út 16, öccse, ifj. Miklós egy ideig a Nagy János u. 1/b. sz. házba volt bejelentve.

Gerster Lajos és családja villája

Gerster Lajos 1885-ben vásárolta meg a Kelenhegyi úti, később 13218/2,3,4. hrsz-mal jelzett telket,¹⁸³ és ezen öccse, Kálmán tervei szerint felépült a család budai háza.¹⁸⁴ Az épületben Gerster Lajoson¹⁸⁵ aki mint tulajdonos szerepel, itt lakott Gerster Károlyné Kauser Mária (1915-ben bekövetkezett haláláig), Ödön (1894-1897 között),¹⁸⁶ Kálmán (1906-1908 között), ifj.Károly¹⁸⁷ és Irma.

A mára erősen átalakított villa egy téglány alakú telek észak-keleti végében helyezkedik el. Tömegének additív jellege, az egymás mellé helyezett kubusok és a dél-keleti lépcsőház félköríves tömbje leegyszerűsített formájában is Gerster kedvelt tömegalakítási megoldását mutatja. Hasonlóval találkozunk Zsigmondy Vilmos, Vastagh György, Kölber Dezső villáin.

A villáról, az abban zajló életről ifj Kauser Lipót (1882-1954 után)¹⁸⁸ visszaemlékezéséből értesülhetünk:¹⁸⁹

¹⁸³ Utcza-Név és házszám mutatókönyv a megfelelő új helyrajzi számokkal. Összeállította a székesfőváros mérnöki hivatala. I. rész. Buda. Budapest, 1903. p. 163.

¹⁸⁴ A telek még 1885-ben, adásvételi szerződés keretében került Gerster Lajos birtokába. ld: BFL. VII.170 1885/192.

¹⁸⁵ Született 1847 és 1850 között. Amerikai alconsul, Ferencz csatorna rt. igazgatója. Lakásai: Eszterházy u.24, Eötvös tér 2, Mária Valéria u.10, Kelenhegyi út 32.(tul.Gerster Lajos) ld.: a Budapesti cím- és lakjegyzék különböző évfolyamait.

¹⁸⁶ „meghalt 44 évesen” (1901-es gyászjelentése, OSzK, Plakát- és Aprónyomtatványtár). Magánhivatalnok, a Ferencz Csatorna Rt. titkára volt. Lakásai: Kelenhegyi út 32.(1894-1897), VIII.József krt.55-57.(1897-1906[sic!]). ld. a Budapesti cím és lakjegyzék különböző évfolyamait.

¹⁸⁷ 1859 dec. 11. - ?. ld. A MNG Adattárában őrzött, 1920 k-ról származó kérdőívet.(Itsz. 785/1920)

Fontosabb művei többek között: Milleneumi kiállítás történelmi főcsoport plakátja (I.díj.),

"Konstantinápoly Budapesten"-plakát, "Paula-víz"-plakát.(ld. OSzK, Plakát- és Aprónyomtatványtár)

¹⁸⁸ Kauser Gyula (1855-1920) építész és Kölber Augusztia gyermeke.

¹⁸⁹ ld. ifj. Kauser Lipót: Kauser-saga III. kötet, 20. fejezet, [Budapest?], 1954[?]

„[Kaiser Mária] a Gellérthegyen, Kelenhegyi-út 32. számú villában [...]három agglégény fiával és egy vénkisasszony leányával élt együtt, akik őt rajongó szeretettel vették körül. Ezek voltak: Gerster Lajos, vezérigazgató, az Észak-amerikai Egyesült Államok budapesti konzulja, Gerster Kálmán műépítész, a Kossuth mauzóleum tervezője és Gerster Károly festőművész, a Fővárosi Iparrajziskola tanára, valamint Irma, az Irmula néni, akinek testi hibája volt, púpos, de nem a ványadt fajtából, hanem testes, izmos és emellett aranyos kedélyű hölgy, aki bámulatra méltóan értett a főzéshez. Ő vezette a nagy háztartást.

Ha a Lajos bácsiról azt mondom, hogy meglepően hasonlított a Dickens Mr. Samuel Pickwick-jéhez, akkor megjelenéséről mindent elmondottam. De lelkisége is nagyon emlékeztetett Dickens e hallhatatlan alakjának lelki képére. Mindenekfölött kedvelte a kedélyes társaságot, a „conviviality”-t és ebből kifolyólag fölötté vendégszerető volt. Persze a jó étkezésnek is lelkes barátja volt, valamint nem volt ellensége a jó itókának sem. He liked a drop of something here and there. Kálmán – a Káli – bácsi lelki alkat tekintetében nagyon hasonlított bátyjához, Lajoshoz, de külsejében különbözött tőle: magas termetű, rövidszakállas férfiú volt. Károly bácsi alacsonyabb, bajuszos, aggódó arckifejezésű ember, aki fiatalabb korában igen jó kedélyű volt, de lassanként elsavanyodott úgy, hogy végre is mérges kis öreg lett belőle, aki mindent helytelenített. Ennek oka az lehetett, hogy festőművészeti pályáján nem aratott annyi babért amennyit a saját véleménye szerint megérdemelt volna. Ezt nagy igazságtalanságnak tartotta. A Szépművészeti Múzeumban van egy vagy két festménye, amik azonban nem állnak közel ahhoz, amit egy élet sikerének lehetne nevezni. [...]

A Gerster villának volt három nevezetessége. Volt benne egy „török szoba”, köröskörül alacsony dívánokkal, amik véges-végig keleti szőnyegekkel voltak borítva, aminthogy a padló is, meg a falak embermagasságnyira. A mennyezetről ámpolna alakú, arab stílusú lámpa lógott színes üvegből. A szobában néhány nyolcszögletű asztalka állott fekete ébenfából gyöngyház berakással, persze szintén arab stílusúak, egyiken-másikon nargilé, vagyis vízpipa, meg bronz- vagy réztányérek és más edénykék. Mondanom se kell, hogy minden tárgy valódi volt. Ez gyermekkoromban nagyon lekötötte érdeklődésemet, de talán még jobban a második nevezetesség. Egy közel méter átmérőjű gong, amivel mindig azt jelezték, hogy az ebédhez vagy vacsorához tálalva van. [...]

A villa harmadik nevezetessége későbbi eredetű volt. A nagy ebédlő egyik, az ablakkal szembeni falára festett freskó. Ez a festmény a tenger hullámain ringatózó hajót ábrázolt fedélzetén eltűzött arányban az U.S.A.-t szimbolizáló Uncle Sam karikatúraszerű alakjával. Amint Uncle Sam szétvetett, hosszú lábakkal áll a földézetén, persze cilinderkalapban, amelynek szalagja az Észak-amerikai Egyesült Államok lobogója, a Stars and Stripes, színeit mutatta, állán kecskeszakállal egyébként beretváltan, bajszatlan sovány arccal, szikáran, magas természetűen amint hosszú távcsövével a partok felé – nyilván Európa partjai felé – vizsgálódik. Nem tudom, hogy a Gerster család számos festőművész barátja közül ki festette ezt a freskót, csak úgy rémlik előttem, mintha Duduts [sic!] Andor lett volna az alkotója? [...]

No, azután az építész Káli bácsi és a festőművész Károly bácsi ismeretségi és baráti köréből igen számos képzőművész, főleg szobrász és festő járt a Gersterék vendégszerető házához. Így régebben a dandy módjára öltözködő Margitay Tihamér, valamikor igen „fölkapott” zsánerfestő, a lomposan öltözködő, de monoklit viselő, régente szintén hírneves Roskovits Ignác szentképfestő, majd későbbben a modernnek közül is, mint például a már „beérkezett”, arrivée, Kernstok Károly és a még be nem érkezett Márffy Ödön.[...] A festő-művészeknek a Gersteréknél való vendéglátása nem csak ennek a műfajnak volt a monopóliuma. Akadtak ott egynémely szobrászok is. Például az akkor igen ünnepelt Stróbl Alajos.[...]

No, de gyereünk vissza a Gellérthegyre a Gerster villába. Ebéd után van. Káli bácsi, Lajos bácsi meg Károly bácsi a veranda előtti kert-terazon üldögélnek, feketekávéznak és szivaroznak, csöndesen diskurálgatva. Őszbecsavarodottak mindhárman a hatvan és hetven között, inkább az utóbbi felé... Gerster néni a maga kilencven évével a villa mögül jön. Meglátva a társaságot vagy tizenöt lépésről, megáll, szemét beárnyékolja tenyerével és odaszól az őt kísérő Irmula néninek: Du Irma, wer sind den die alten Herren dort? Mire Irmula: Na der Lajos, der Káli und... Gerster néni mosolyogva és örvendezve közbevág: Ach, jetzt seh' ich, die sind ja meinen Bub'n!“

Perci Mór Károly villája (1897)

Az épület, egykor a Kelenhegyi út 27. sz. alatt, ma már nem áll. A villához készült tervek részben megőrződtek.¹⁹⁰ Továbbá az épületről korabeli híradás maradt fenn az Építő Iparban, mely közölte az épület alaprajzait, metszetét és külső fotóját. Ebben a helyiségek kapcsolatának és funkciójának részletes leírása némi fogalmat ad az egykori villáról. Az emelkedő telken álló ház pinceszintjén volt a bejárat az előcsarnokban, amelyet további helyiségek vettek körül, részben vendégek (ruhatár), részben a személyzet által használtak (kertészlakás, cselédszoba, mosókonyha, pincetár, szerszamos kamra). Kétkarú egyenes lépcső vezetett a felsőbb szintekre. Egyfelől a földszintre, ahol a reprezentatív és nyilvános helyiségek voltak (úriszoba, szalon, ebédlő és a zárt terasz). Másfelől az emeleti privát szférához (hálószoba, gyerekszoba, a nevelő szobája és a fürdőszoba). Az utóbbi esetben a korban modernnek számított gyerekszoba és nevelő szobája külön említésre méltó. Az épület külső megjelenését a széles ívű terasz és a kívülről hozzá vezető félköríves lépcső teszi jellegzetessé.¹⁹¹

¹⁹⁰ Id. OL T-15/ No.18a: 86 (alagsori, fszi, I. emeleti alaprajzok), 105 (homlokzat, itt az alagsori kapu rajza felett 1897-es évszám), 110 (fszi alaprajz), 159-165.

¹⁹¹ Id. „Gellérthegyi családi ház

[...]

Az eddig csak ideiglenes tartózkodásra berendezett nyaralók állandó lakásokul való családházakká alakultak, és az elhanyagolt üres telkeken új épületek emelkedtek.

Jelen számunk rajzai ezen új épületek közül a Gerster Kálmán építész tervei szerint, Perci M.K. úr részére épült emeletes lakóházat tüntetik föl. Az épület telke, rendkívüli szerencsés helyzeténél fogva, gyönyörű kilátást nyújt egyrészt a Ferenc József-hídra és a Duna bal partjára, másrészt pedig a Csepel-szigetre és a Lágymányosra, s ezért a lakóház egyes helyiségei úgy vannak csoportosítva, hogy lehetőleg minden főhelyiségből szabad kilátás nyíljon a vidékre. A hosszukásan megnyúlt telek felő részeinek hirtelen emelkedése folytán kevés költséggel lehetett a kertet úgy szabályozni, hogy a tulajdonképpeni pince nagy része teljes magasságban szabadon maradjon és lakhatóvá váljék. Így nyert az épület főbejárata, mely a tágas előcsarnokba vezet a pincesorban elhelyezést.

Az előcsarnokból nyílik a ruhatár, mellette pedig, de teljesen elkülönítve, a központi fűtés helyisége, a kertészlakás, cselédszoba, mosókonyha és pincetár csoportosulnak. A terrasszra [sic] vivő lépcsők alatti tér kerti szerszámok elhelyezésére szolgál.

Az előcsarnoknak folytatását képezi a földszintre és I. emeletre vivő lépcső, melyet a földszinten, valamint az emeleten egy előtér köt össze a többi helyiséggel.

Földszinten van elhelyezve az úriszoba, szalon és ebédlő. Az utóbbi külön folyosóval – mely egyúttal a kamrához és klozethez is visz, összeköttetésben van a konyhával, melynek külön bejáratához lejtős út vezet a kert elő részéből. A szalon és ebédlő egymással széles tolóajtó segítségével hozható kapcsolatba; ugyanezen helyiségekbe nyílnak a szabad kilátást nyújtó zárt terrassznak széles ajtónyílásai is. A zárt terrassz két oldalt körben menő lépcsőkkel jut a kerttel összeköttetésbe.

Az I-ső emeleten vannak a hálósobák, nyitott erkéllyel; itt vannak továbbá a gyerekszoba, a nevelő szobája és a fürdőszoba.

A homlokzat kiképzése egyszerű ugyan, de nemes arányaival és változatos tagozásával nagyon kellemes benyomást tesz a szemlélőre. A homlokzat földíszét képezi a terrassz kiképzése a kettős félkörű lépcsőzettel.

A belső helyiségek közül díszesebb kiképzést nyert az előcsarnok, ebédlő, szalon és úriszoba, valamint a ruhatár is. Az egyes lakóosztályok helyes csoportosítása, a köztük való kényelmes közlekedés, a belső

A tulajdonos, Perci Mór Károly gyáros volt, jelentős kábelgyárat működtetett.

Zsigmondy Béla, mérnök lakóháza (1901 k.)

A Zsigmondy-család, mely már az 1880-as években foglalkoztatta Gerstert a századforduló táján ismét őt bízta meg a város zajától távolabb eső otthonának felépítésére. A ma is álló háromszintes épület Zsigmondy Béla és családja számára épült, 1901 körül.¹⁹² Az épület terveinek egy része az Országos Levéltár Schickedanz-hagyatékában őrződött meg.¹⁹³ Nem meglepő, hogy a mérnök Zsigmondy otthona létrehozásában nemcsak mint építető működött közre. Tudjuk, hogy a ház ma is meglévő, kőpilléres kerítése az ő tervei alapján készült el 1902-ben.¹⁹⁴ Ahogy Perci Mór Károly villájának-lakóházának esete és más példák is mutatják, egyre gyakoribbá vált ezen környék népszerűségének növekedésével párhuzamosan, az állandó lakosok megtelepedése. Ez érvényes Zsigmondy Béla építkezésére is, aki úgy tűnik, Imre utcai műhelyét és lakását feladva költözött fel népes családjával a Gellért-hegyre.¹⁹⁵ Lánya, Zsigmondy Margit, férjével Vastagh Gézával közösen a közeli Somlói úton építtetett műteremházat-villát Gersterrel.

Röck István, gyáros villája (1900k.)

magassági méretek arányos megválasztása, az alkalmazott központi fűtés és villamvilágítási berendezés nagyon kellemessé és otthonossá teszik az egész épületet. Az építkezés összköltsége az útvonalon lévő kerítéssel együtt, kertberendezés nélkül, 41.000 forintba került.

Említésre méltó még, hogy építkezés közben egy régi síremléket találtak melyet [...] Kr. u. második században a [...] kelták állítottak. Ezt a követ a telektulajdonos a talált helyen [...] fölállította.”

In. É.I. 1901. jan 20. 3.sz. p.11,12,18, 19,24,25.

¹⁹² Korábban Kelenhegyi út 31.(hrsz. 10.630), ma 33. sz. alatt.

¹⁹³ Id: OL T-7/ No.18: 1-6.

¹⁹⁴ A házhoz tartozó vaskerítés építésére a Tanács Magasépítési Albizottsága 1902. március 24-i ülésén 53.741. sz. alatt adta meg Zsigmondy Béla építőmesternek az engedélyt. ld. É.I. 1902. 36. 13. sz. márc. 30. p. 80.

¹⁹⁵ Az épület az 1910-es években már más néven (Benkő) volt. Ld. Budapest riviérája. A Gellérthegy déli lejtőjén lévő telkek ismertetése. Budapest, 1910k.

Úgy tűnik, az előző két épülettel közel egyidőben tervezett villát Gerster a jelentős gépgyárosnak, Röck Istvánnak.¹⁹⁶ A Kelenhegyi út 29. sz. alatt¹⁹⁷ ma már modern villa áll.

Gerster Béla családi háza (1905-1909)

A ma is álló háromszintes épületet Gerster és unokatestvére, a mérnök Gerster Béla (aki mellett dolgozott a Korinthoszi csatorna építésénél az 1880-as évek elején) közösen tervezték.¹⁹⁸ Az építtető hivatalosan Béla volt, és úgy tűnik, elsősorban ő használta, ha nem is egyedül.¹⁹⁹ Az épület részlettervei, tervvázslatai ismertek.²⁰⁰ Az Építő Ipar 1909-ben képekkel illusztrált cikket közölt a villáról (a cikket valószínűleg maga Gerster Kálmán írta). Ebből megtudhatjuk, hogy a külön bejáratú alagsori szinten (amelynek nagy déli ablakai elegendő megvilágítást adhattak az itteni helyiségeknek) iroda és könyvtárszoba kapott helyet (valószínűleg Gerster Béla által használt irodahelyiségek lehettek). A földszinten szokás szerint a közös helyiségek voltak. Itt kapott helyet az épület egyik fő ékessége az ívelt karú fa lépcső. Az egybe nyitható ebédlő és szalon (?) monumentális méretű térré lépett elő. A korabeli leírás a térfűzés szerencsés voltát, valamint az emelet egy sajátosságát is kiemeli. Az emelet északi frontján festőműtermet helyeztek el (esetleg Gerster Mária, festőnő, Béla nővére, számára), melynek padlószintjét, a jobb megvilágítás érdekében pár tízcentivel lejjebb helyezték.²⁰¹

¹⁹⁶ Röck István Pesten a Ferencvárosban működtette még a század közepén (1840) alapított gőzkazánüzemét. Később a mai Dél-Budán is voltak érdekeltségei. A 19. század végén csődeljárás indult ellene, melynek iratai a Fővárosi Levéltárban találhatóak. ld. BFL VII.2.c Budapesti (Pesti) Királyi Törvényszék peres iratai, 1894 - I.0687.

¹⁹⁷ ld. Budapest Rivierája, a Gellérthegy déli lejtőjén lévő telkek ismertetése, Bp. é.n.[1910.k.] 16[+8]p., VL. LVI.évf. 1935. nov.27. p.4.

¹⁹⁸ Kelenhegyi út 23/b. (hrsz. 13225/1a, 1b.) Az építési engedélyt (186.626-os számon) 1905. szept. 25-én adták ki. ld. még: ÉI. 1909. 39.sz. szept.26. p.345-347. ill: külső fotó (p. 345), alaprajzok: pince, földszint, I. emelet, padlás (p. 346), belső (hall) (p. 347.)

¹⁹⁹ Elképzelhető, hogy a család ezen villái a háborúban elkerültek a tulajdonukból, ugyanis a Budapesti cím és lakjegyzék 1916-os évfolyamában Gerster Béla ismét korábbi címén, VI. Nagy János u. 25.sz. alatt szerepel, Gerster Lajos neve mellett pedig az I.Gellérthegy u. 2-4.sz. található.

²⁰⁰ ld: OL T-8/ No.20: 66, 68.

²⁰¹ ld. „Az épület beosztása: a kelet és délkelet felé eső rész a család lakóhelyiségeit tartalmazza, a hozzájutás kívülről külön, az épület északi oldalán épített bejárón, a konyhához, a szolgálati lépcsőhöz és

Az épület külső megjelenésében, tagolásában modernebb megoldásokat követ, amelyhez hasonlókat Kölber Dezső műteremházán (Ábel Jenő u.) is megfigyelhetünk.

Kölber Dezső (1874-1945) festőművész műteremháza (1909)

A Gellért-hegytől délre, az Ábel Jenő utca 29. sz. alatt áll Kölber Dezső, festőművész egykori villája. A részben kocsigyártásáról híres Kölber família több szalon kötődött a Kauser családhoz.²⁰² Maga Kölber Dezső Gersterrel több alkalommal dolgozott együtt, többek között a Kossuth-mauzóleum belső kifestését végezte.²⁰³

Az épület, melyről korabeli cikk is megemlékezik, egy négyzetes telken szabadon álló villa, melynek déli oldalán nyílik az előtérbe és a lépcsőházba nyíló kapuja.²⁰⁴ A kor szokásainak megfelelően az emeleti szint északi oldalán került elhelyezésre a festőműterem.

egyéb mellékhelyiségekhez, valamint az alagsorban elhelyezett irodához és könyvtárhoz pedig a kívülről való hozzájutás pedig az épület déli oldalán épített bejárón át történik.

Az alagsor elülső homlokzati részében van a föld felszíne fölé 25 cm padlózati magasságra kiemelkedő, széles ablakokkal ellátott iroda és könyvtári helyiség, ezeket a helyiségeket a gazdasági célokat szolgáló helyiségektől folyosó választja el.

Ezen a folyosón túl s attól ajtóval elzárva vannak elhelyezve a borpince, szén- és faraktár, a mosókonyha és a központi fűtés szerelvényeit tartalmazó helyiség.

A magas, szinte emeletszámba menő földszintnek lakóosztálya tartalmazza a nappali tartózkodásra szolgáló helyiségeket, ún. a hall-t s hall-lal tágas 3,20 m széles, üvegezett, szárnyas kapuval egy helyiséggé alakítható ebédlőt.

Az ebédlőbe a konyhából a folyosón és tálalón át lehet juthatni; a konyha és kamara az épület északi részén az ebédlővel egy padlómagasságban van elhelyezve, amely dispositió megfelel a magyar házi asszonyok ama követelményének, hogy a konyha az ebédlővel egy szinten lévén, a háziasszony fáradtság nélkül nézhessen, amennyiszer kedve tartja, a konyhába.

Az ebédlőt egy ugyancsak 3.20 m széles, a falba tolható kapu választja el a szalontól. Hogyha a hall-ba és a szalonba vezető kapukat kinyitjuk, az egész emelet egy nagy helyiséggé alakul át, amelyben nagyobb társaság is kényelmesen elférhet és mozoghat.

A hall-ból az első emeletre díszes tölgyfalépcső vezet. Ezen az emeletsoron vannak a hálószobák, fürdőszoba, stb. elhelyezve.

Az első emelet és a facémet-tető között 2.75 m belső magas padlásemelet iktatott be, amelyben a cselédszobát, a vasalószobát és az igen tágas, az épület területének felét elfoglaló szárítópadrást és végül egy festő ateliert helyeztek el, mely utóbbinak a kellő szobamagasságot azzal szerzték meg, hogy a hall magasságát csökkentették, amely intézkedés folytán a különben túlságos magassá váló helyiség arányai kedvezőbbekké váltak.

A családi házat Gerster Béla mérnök és Gerster Kálmán építész tervezték és építették.” In. ÉI. 1909. 39.sz. szept.26. p.345.

²⁰² Kölber Dezső lakásaként 1900-ben még a Gyöngytyúk (ma Gyulai Pál) u. 5. sz. ház, a Kauser-család “fészke” szerepel (Budapesti lakcímgjegyzék 1900.) A két család kapcsolatáról ld még a mellékletet.

²⁰³ A Kossuth mauzóleum falainak és boltozatának mozaikdíszre Kölber Dezső kartonjai alapján készültek.

Művelődési intézmények

Máramarossziget, színház és vigadó (1883-1889.)

A ma is álló épület a város főterén található. Gerster Kálmán pályázatra készítette el a többfunkciós színház terveit 1883-ban.²⁰⁵

1889-ben épült fel a Vigadó épülete, Gerster tervei alapján, a kivitelezésben részt vett Kreisszel Géza helybeli építész is. Ez lett Máramarossziget első kőből épült reprezentatív középülete, amely egységes terv alapján épült. Az épület külső megjelenését a négy, fiatornyokkal koronázott álkupola és a középső nagy torony határozza meg. A főbejárat a főtér felőli oldalra került, amely mögött a nagy, márványoszlopokkal szegélyezett előcsarnok kapott helyet, továbbá a díszlépcső, az emeleten körbefutó karzattal. Az emeleti páholyokkal kialakított, impozáns dísztermet díszítőfestés gazdagította, földszintjén pedig a falakon aranyozott keretű tükrök emelték a terem fényét. Mivel az épület a város tulajdona volt, két évtizedig itt tartották a város vezetői tanácskozásait és különböző szervezetek ünnepeiket. A teremben híres művészek léptek színpadra, játszott itt Szigeti József hegedűművész (akkor mint csodagyerek) vagy Hollósy Kornélia zongoraművésznő. Északi oldalán volt a tisztikaszinó bejárata, és a földszinten több üzlethelyiség sorakozott.

Igló, színház és vigadó (1899)

Az iglói (Spišská Nová Ves, Sk) vigadó épületét pályázatra készítette el.²⁰⁶ A pályázatot 1899. januárjában(?) írták ki. A épület 1902-ben(?) már állt.

²⁰⁴ Id: ÉI. 1909. 52.sz. jún.13. p.217-219.

²⁰⁵ Korabeli híradások a pályázatról és az épületről: VU. 1882.33.sz.aug.13. p.528, VL. 1889. X.évf.ápr.24. p.2., PH. 1882. aug.11. p.1, mell.1, 2.

²⁰⁶ Id: OL T-8/ No.3: 1-86. Pince alaprajza (5), földszinti alaprajz (2, 3, 9), alsó színpad alaprajza (1), I. emelet alaprajza (4, 6), II. emelet és padlás alaprajza (7), metszet (8), oldalhomlokzat (10). Korabeli híradás a pályázatról és a készülő épületről: VL. 1899. XX.évf. jan.4. p.7., 1899.XX.évf. aug.23. p.4., 1902. XXIII.évf. dec.17., Magyarország képes albuma Bp. é.n. [3. kép]. Irodalom: Chaluppecký, Ivan, Reduta v Spišskej Novej Vsi / [text Ivan Chaluppecký; fotografie Štefan Péchy, Igor Bobák; preklad Edgar Baradlai -

A város főterén álló, gazdagon tagolt tömegű, négytornyos, kelet fele félkörívvel záródó épület két részre – a keleti(?) oldalon színházra, a nyugati(?) hangversenyeknek, báloknak helyszínül szolgáló részre – tagolódik. Az előbbi téglány alaprajzú, kettős színpadot, félköríves nézőteret, valamint ahhoz kapcsolódó íves előcsarnokot tartalmaz. A vigadóban nagyméretű táncterem kapott helyet, melyhez széles, oszlopokkal kísért előcsarnok vezetett. A vendégek kényelmét vendéglő és kávéház szolgálta, továbbá a tervek szerint a táncterem és a kávéház között vendégszobákat is kívántak elhelyezni. A vigadó bejáratát széles lépcső kíséri, ezelőtt kocsiálahajtó, melyhez balusztráddal kísért rámpák vezetnek. A vigadó tornyok közti, erkéllyel tagolt szakaszát manzárdtető zárja, a végén egy-egy kővázával. Az épület 1+5+1 tengelyes nyugati homlokzatának (az egykori kávéházi traktusnak) sarokrizalitjait lanternában végződő, homorú élű gúlisíakkal záródó tornyokok koronázzák. A homlokzatot a földszinten félköríves, a második szinten szegmensíves nyílások tagolják, ez utóbbiak a sarkokon mellvédes erkélyre nyílnak. Az erkélyek ión fejezetű oszlopokra terhelnek. A végigfutó övpárkány felett kváderkeretelésű, pilaszterekkel kísért nyílások, illetve a rizalitokon hasonlóan keretelt félköríves ablakpárok jelennek meg. Itt az erős főpárkányra a kettős ablakok felett tört ívű, a kartus helyén nyílással áttört oromzat került, ugyanitt a rizalitok sarkait egy-egy, maszkfejes pódiumra állított kőmécse hangsúlyozza. A színházat kétfelől a nyugati homlokzat felőliekhez hasonló torony kíséri. Egyszintes előcsarnoka ívelt homlokzatának 2+3+2 tengelyes bejáratához három részre osztott, pofafalás lépcső vezet. Szélső, egyenes záródású kapui felett egyenként két-két kisméretű ablak jelenik meg, a középső három tengelyben magas, félköríves záródású kapuk nyílnak. A nyílások közt ión féloszlopok (középen) és lizénák húzódnak. Efelett magas, tagolt főpárkány húzódik. A kétszintes nézőtér szegmensíves ablakokkal tagolt tömegét enyhén ível, teknő formájú tető zárja. A félköríves alaprajzú tetőzet közepén, a színpad felett kör alakú lanterna, melynek lezárása a tetőzet ívét ismétli. A lanterna párkányát négy, félköríves oromzat tagolja, csúcsára lanton álló, kiterjesztett szárnyú hattyú(?) aranyozott bronz(?) szobra került.

nem., Darina Paveleková – angl.], Spišská Nová Ves: Mesto, 2002 (in. Bratislava, Univerzitná knižnica).
Továbbá: Pavilon 1990. 2-3.sz. p.51-55., Szőnyi Endre: Pozsonytól Kassáig. Felső-Magyarország építészete 1848-1918 között, Pozsony, 1996. (eredeti címe: Tak rástla Bratislava, Bratislava, 1967.);
Eduard Toran: Architektúra druhej polovice 19. storocia ne Slovensku. Bratislava, 1965. Diss. p. 122.

Valószínűleg szintén az iglói vigadóhoz készült az a (korai) terv, melyen a színház nézőtere a nagy belmagasságú színpad köré rendeződve jelenik meg. Itt a lépcsők két felől (észak és dél felől?) kísérik a színpadot és a nézőteret magába foglaló, gúlatetővel fedett, fiatoronnyal koronázott épületet. A metszeten a színpadot lezáró, oromzatos, ívsorral tagolt falszakasz (mely ez esetben a vigadó határolófala lehet) is megjelenik.²⁰⁷ Feltételezhetően ennek a tervnek egy változatát rögzíti az az alaprajz, mely a kettős színpadot, a két részből (földszint és karzat) álló nézőteret, a kapcsolódó, részben szegmensívben hajló kísérőteret, és az ehhez kétfelől vezető (rövidebb szárnyak által közrefogott) lépcsőket tünteti fel.²⁰⁸

A monumentális, ugyanakkor harmonikus és arányos alkotást Gerster legjobb művei között kell számon tartanunk. A színház tömegének szerencsés megoldása mellett az impozáns tornyok egyfelől egyéni jelleget kölcsönöznek az épületnek, másfelől megformálásuknál Gerstert a felvidéki későreneszánsz és barokk építészet emlékei sem hagyták érintetlenül.²⁰⁹

Színházépület-terve

Gerster hagyatékában több datálatlan, pontos helyhez nem köthető színház terv található.²¹⁰

Közülük az egyiket kör alakú nézőtér alaprajza látható, ehhez téglány forma előépitmény illeszkedik, két oldalán egy-egy kétkarú, egyenes lépcsővel. A színpad felett kisméretű, nyeregvetős padlás emelkedik.²¹¹

A szegedi múzeum és könyvtár pályaterve (1893)

²⁰⁷ OL T-15/ No.18a:101 (kereszt- és hosszmetszet), No.18a:37 (homlokzati nézet, alaprajz).

²⁰⁸ OL T-15/ No. 18a:106 (alaprajz).

²⁰⁹ Mint kassai család sarjának (aki abban a városban is többször megfordult, megbízásokat teljesített) a kelet-felvidéki építészet mindenképpen ismerős is volt – és tegyük hozzá, a megrendelőnek, Igló város magisztrátusának is. Azokat a formákat, melyeket az iglói vigadón láthatunk, másutt (pl. Konstantinápoly Budapesten c. mulatónegyed épületein, részben Máramarosszigeten, Balassagyarmatra készült tervén, stb) is alkalmazta, s ezek a példák egyfajta saját „stílus” kialakulásának állomásait mutatják.

²¹⁰ OL.: T.8 No. 19:1-4.

²¹¹ OL T-15 (Tervtári vegyes sorozat)/No. 6:2v (alaprajz és keresztmetszet).

A hagyatékban egy vidéki múzeum könyvtári és egyesületi termeket is magába foglaló épületéhez készített terv teljes sorozata található.²¹² A „Közművelődési cél” jeligét viselő sorozat Szeged új múzeumára (a mai Móra Ferenc múzeumra) kiírt pályázathoz készült.

A pályaterven téglány alaprajzú épület jelenik meg. 2+3+2 tengelyes főhomlokzatának középrizalitját előrelépő, kariatidákkal kísért félköríves záródású kapu tagolja, melyhez lépcsős pódium vezet, a lépcső pofafalain szfinx-szobokkal. A kapu felett pilaszter- és óriásoszloppárral kísért, timpanonnal lezárt nagyméretű, félköríves, osztott nyílás jelenik meg. (A timpanon csúcsára a terven Atlasz-alak került.) A főbejárat mellett kétoldalt kváderezett lábazatban egyenes, a földszinten és az emeleten félköríves záródású nyílások láthatók. A középrizalt mögötti, a lépcsőházat, az épület közepére helyezett csarnokot, és a dísztermet magába foglaló traktust megemelt, íves tetőépítmény fedi. (Metszet mutatja a vasrácsos tartószerkezetét)

A hátsó homlokzatot a középrizalit tengelyében (a főhomlokzathoz hasonló timpanonnal és pilaszterekkel kísérve) 3-3 földszinti és emeleti félköríves nyílás tagolja, melyek közeiben óriás (két szintet átfogó) oszlopok emelkednek.

Az oldalhomlokzaton szélső, egy-egy tengelyes, kettős pilaszterpárral kísért homlokzatszakaszok közt öt tengely szélességű középső szakasz húzódik.

Az alaprajzokon a középső lépcsőház-csarnok-díszterem fűzésű traktus két oldalán a földszinten könyvtár és a Dugonits társaság helyiségei szerepelnek, az emeleten fele részben múzeum (jobb oldal), fele részben (bal oldal) könyvtár kapott helyet. A középső csarnok centrális alaprajzú földszinti tere kagylós fülkékkel képzett, boltozata középen az emeleti szint fele nyitott. (Felűnő, hogy ezt a térszervezést valósították meg Steinhardt Antal és Lang Adolf a maguk tervén.) A négyzetes alaprajzú emeleti terem rajzán a frizen és a boltozaton gazdag figurális dísz vázlata látható. A téglány alaprajzú lépcsőházban háromkarú, egyenes lépcső kapott helyet.

Az épület (Közművelődési Palota) végül Steinhardt Antal és Lang Adolf tervei szerint épült fel 1896-ra. Eredetileg a ház egyszerre adott otthont a Somogyi Könyvtárnak és Szeged város múzeumának, ahol 1899-óta láthatók kiállítások.

²¹² Ld. OL.: T.8 No. 25:1-8. Főhomlokzat (1), hátsó homlokzat (2), hosszmetset (3), oldalhomlokzat (4), keresztmetset (5), pince-(6), földszint-(7), és emeleti alaprajz (8).

Iskolák

Újlaki (Török utcai) elemi iskola (1883)

A Mérnöki hivatal alkalmazottjaként tervezte a Török utca és a Margit utca sarkán álló egykori elemi iskolát.²¹³ Az iskola még 1790-ben nyílt meg az egykori budai Országúton a Niedermayer féle házban (mai Török utca és Gül Baba utca sarkán állt). 1792-ben a ferencesek által adományozott Országúti telken épült iskolaépületbe költözött. 1883-ban ugyanezen a telken építette fel a Mérnöki Hivatal a kétemeletes új iskolaépületet.²¹⁴ Az épület a négyzetes telek utcai frontján kapott helyet, két lépcsőházzal, középfolysóval, arról nyíló tantermekkel. Az iskola hátsó frontjához kapcsolódott, annak tengelyében a tornaterem, mely a telek fennmaradó részét két azonos méretű udvarra osztotta.²¹⁵

Epreskert, szobrászati mesteriskola (1889)

Amikor 1889-ben Gerster megtervezte Stróbl Alajos szobrászati mesteriskoláját, már befutott művész volt, aki második megrendelését kapta az Epreskertben.²¹⁶

Az építkezés előtörténete Huszár Adolf műteremházának történetével kapcsolódik össze. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1885-ben megkísérelte az örökösöktől Huszár Adolf Gerster Kálmán által tervezett műteremházát (ld korábban) a Stróbl Alajos féle

²¹³ Ld. erről Gerster 1920-as években íródott önéletrajzát az MTA MKI Lexikongyűjteményében. Cím: Török u. 2. – Margit u. 1. hrsz. 3609/6. illetve Margit krt 19-21. ld. Utcza-név és házszám mutatókönyv a megfelelő helyrajzi számokkal. Összeállította a Székesfőváros Mérnöki Hivatala. I. rész. Buda. Budapest, 1903. p. 224, 306.

²¹⁴ ld. A Fővárosi Levéltár (volt Budapest 1. sz. Állami Levéltár) 3. A budapesti iskolák. Összeállította: Herczeg Etelka. Budapest, 1961. (Levéltári Alapleltárak II.) p. 18.

²¹⁵ Ld. Edvi Illés Aladár, Budapest műszaki útmutatója, Budapest 1896. p. 148, mely az épület alaprajzát is közli.

²¹⁶ Az. MTA Művészettörténeti Kutatóintézetének Levéltári regeszta-gyűjteményében, A-I-4. sz. alatt a VKM Művészeti ügyosztályának iratairól készült mutatócédulák adnak információt az építkezés előtörténetéről és háttéréről. A volt mesteriskola, ma a Képzőművészeit Egyetem szobrászműterme, a Munkácsy utca .. sz. alatt (volt Epreskert utca, régi hrsz. 28.345.) található. Tervek: BFL, Fővárosi Tervtár 20.441/1889 és 37.344/1889.

szobrászati mesteriskola részére megvásárolni,²¹⁷ majd azt az örökösök 1888-ban a 900 négyszögöles telekkel együtt fel is ajánlották a felállítandó szobrászati mesteriskola számára,²¹⁸ ám a Deák szobor adományaiból megmaradt, rendelkezésre álló összeg erre nem volt elegendő.

Az iskola Stróbl kezdeményezésére született, aki 1889 április folyamán Gersterrel közösen bemutatta az minisztériumban Epreskert utcában tervezett szobrászati iskola terveit és költségvetését,²¹⁹ mely az alábbiakat tartalmazta: szerződés, költségvetés, vállalati föltételek, kiviteli számla, kiviteli előmérték, Budapest. Főváros Tanácsának átirata.²²⁰ Stróbl ezzel párhuzamosan fordult Keleti Gusztávhoz az Országos Mintarajztanoda igazgatójához a szobrászati mesteriskola felépítésének támogatásáért. Keleti áprilusra datált támogató levelében maga részéről igen jónak találja a tervet, mert – mint írja – így az Arany emlékszobor elkészítése is lehetővé válna, s a mintarajziskola szobrásznövendékeket is felvehetne.²²¹ Pártoló levele alapján a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban május végén határoztak az iskola felépíthetéséről.²²² Keleti ezt követően, június elején küldte meg a minisztériumnak Stróbl kötelező nyilatkozatát az iskola építésével kapcsolatban,²²³ amely azt minden bizonnyal felhasználta tíz nappal később a fővárosi tanácshoz írott, az építési engedély megadására vonatkozó leveléhez.²²⁴ Nem telt bele két hét és a tanács megadta a szobrászati mesteriskola építési engedélyét.²²⁵ A tervek július végére elkészültek és már augusztus elején a minisztérium jóváhagyta a

²¹⁷ Id. mutatócédula a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti osztályának iratáról. In. MTA MKI Levéltári regeszta-gyűjtemény, A-I-4 No. 1170 (VKM 1885-V-2-22012)

²¹⁸ Id. MTA MKI Levéltári regeszta-gyűjtemény, A-I-4 No. 1436. (VKM 1888-V-2-5967)

²¹⁹ A VKM erről szóló leveléről három mutatócédula is készült: No. 1559, 4132 és 4134 (VKM 1889-V-2-12706 és 12706-16015. sz. iratok).

²²⁰ No 4130 (VKM 1891-V-2-15115-25360)

²²¹ No. 4135 (VKM 1889-V-2-12706-16199). Keleti Gusztáv pártoló levele Stróbl tervéről, mely szerint az epreskerti telken a Deák-szoborbizottság megmaradt pénzén nagyobb szobrászati feladatok végrehajtására alkalmas műteremmel kapcsolatban az orsz. Mintarajziskola kiegészítésül szolgáló szobrászati tanterem is állíttassanak. (1889. április 8.)

²²² No. 4136 (VKM 1889-V-2-12706-20784). Az irat mellékletében volt Stróbl beadványa és nyilatkozata, Gerster kötelező nyilatkozata, a VKM Keleti Gusztávnak (hogy az ő fennhatósága alá kerülnek a szobrászati tanterem), Benczúr Gyulának (hogy mesteriskolájának szomszédságában építik) és Pulszky Károlynak (hogy Stróbl kiköltözik a Várkertbazár két helyiségéből) szóló levélfogalmazványai.

²²³ No. 4138 (VKM 1889-V-2-12706-24850)

²²⁴ No. 4137 (VKM 1889-V-2-12706-26044)

²²⁵ 1889. június 27., No. 4139 (VKM 1889-V-2-12706-28467)

munkák biztosítása iránt kötött szerződést.²²⁶ Ugyanekkor jutott el a minisztériumba Gerster első kereseti kimutatása az elvégzett munkákról,²²⁷ amely ehhez a miniszterelnökségtől információt kért a Deák szoboralapból megmaradt összeg nagyságáról, minthogy abból szándékozták az építész kifizetni.²²⁸ Augusztus 13-án érkezett az átirat Tisza Kálmántól, a Deák szoboralapból megmaradt 25.737 Forintról – ebből utaltak át egy részt Gersternek.²²⁹

A hagyatékban a mesteriskola épületéhez készült tervek közül több megtalálható.²³⁰ A június és július folyamán készült tervek közt homlokzatok rajzait, hossz- és keresztmetszeteket, alaprajzokat, továbbá részletterveket (Kis mintatár felülvilágítója, Kisműterem félemeleti faltagolása, Nagy műterem tetőszerkezete, stb) találunk. A tervek majd mindegyike azonos léptékben készült.²³¹ A mesteriskola épülete 1889 őszén elkészült és Gerster november 4-én kérte a használatba vételi (lakhatási) engedélyt,²³² ezt azonban úgy tűnik, mivel a korábbi, engedélyezett tervtől eltértek, nem adták meg, amit fellebbeztek²³³ és végül a fővárosi tanács öt nappal későbbi, a minisztériumnak írott levele szól Gerster által benyújtott módosított tervek jóváhagyásáról – melynek mellékletként a terveket is megküldte.²³⁴ 1890. január elején kérte meg az építész az iskola műszaki felülvizsgálatát,²³⁵ ami rendben megtörténhetett, mert a tanács a használatba vételi engedélyt január 14-én megadta.²³⁶ Ezt követően kérte ki Gerster a minisztériumtól az addig oda letett 4200 forintnyi biztosítékát is.²³⁷

²²⁶ 4140 (VKM 1889-V-2-12706-34451): a szerződést Herczegh Zsigmond, a minisztérium alkalmazásában álló építész terjesztette fel.

²²⁷ 1507 (VKM 1889-V-2-12706): „Gerster Kálmán kereseti kimutatása a szobrászati mesteriskola felépítése körül (...) teljesített munkálatok után.”

²²⁸ 4141 (VKM 1889-V-2-12706-34452)

²²⁹ 4142 (VKM 1889-V-2-12706-35251)

²³⁰ OL.: T.8 No. 16:1-15, 17-18. Ezek nem azonosak a Gerster és Stróbl által április folyamán benyújtott tervekkel.

²³¹ A datált lapok 1889. június 22. és július 21. közöttiek.

²³² 4147 (VKM 1889-V-2-12706-48912) 1889. november 4.

²³³ 4147 utal a fellebbezés tényére (VKM 1889-V-2-12706-52064 sz. irat)

²³⁴ 4148 (VKM 1889-V-2-12706-51675) 1889. november 9.

²³⁵ 4150 (VKM 1890-V-2-3469-3931)

²³⁶ 4152 (VKM 1890-V-2-3469-3932)

²³⁷ Id. uott. Az egykori Deák szoboralapból ekkorra már csak 4678,55 Ft. maradt. Ld. 4151 (VKM 1890-V-2-3469). Mutatócédulák utalnak további minisztériumi iratokra az epreskeri szobrászati mesteriskolával kapcsolatban: 4159 (VKM 1890-V-2-3469-22004, 42089, 47470,

Nézzük, milyen lett a megvalósult épület.²³⁸

A téglány alakú egyszintes épület főhomlokzatának tengelyében ión oszlopsorral határolt bejárat helyezkedik el. Emögött a Stróbl által minta-tárnak (később átriumnak) nevezett helyiség és a nagy műterem húzódik, az utóbbi megemelt belmagasságú tér tetőzete a külsőn is jól külön válik. E két középső tér nagy tetőablakokon keresztül kapta megvilágítását. A szélső traktusokban a kisebb műterem, a tanítványok műterme és további, részben privát használatú helyiségek voltak (az utóbbiak a déli oldalon). A bejáratához széles, pofafalás lépcső vezet (ide képzelte Stróbl a capitoliumi oroszlán másolatát). A szélső homlokzatszakaszt két-két ión fejezetű pilaszter, valamint azok közeiben domborművek elhelyezésére szolgáló mezők tagolták – ide az iskola megépültét követően 1895 után a művészetekre utaló allegorikus jelenetek kerültek. A domborműveket eredetileg maga Stróbl tervezte elkészíteni, végül azonban úgy tűnik, tanítványai alkották meg (köztük Damkó József, akinek a szignója itt ma is olvasható). A homlokzat széles, végigfutó gerendázatán a bejárat csarnok fölött SZOBRÁSZ MŰTEREM felirat volt olvasható. Ugyanitt a homlokzat két végére illetve a bejárat csarnok széleire helyezett vájatolt lizénák tengelyébe oroszlánfejek kerültek.²³⁹

Az épület a keleti (hátsó) oldalon egyszintes, széles, pilaszterekkel kísért, középrizalitjánál megemelt homlokzatot mutat, sátor-, illetve a szélső szárnyaknál síklefedéssel. A középrizalit tengelyében széles, vízszintesen záródó kapu és felette a főpárkányig futó nagyméretű, osztott üvegfal jelenik meg. A rizalitot az alacsonyabb szélső szakaszok gerendázatának magasságában húzódó osztópárkány, azt támasztó ión pilaszterek és arra terhelő törpepilaszterek tagolják. A szélső traktusok homlokzatát nagyméretű, osztott ablakok nyitják meg.

Feltűnő az épület külsején megmutatkozó kétnézetűség, melyhez hasonlóval Huszár Adolf műteremházánál már találkoztunk. Az épület nyilvános és fogadó traktusa egy klasszikus arányú homlokzat elegáns oszlopsorán át közelíthető meg, míg az egyszerűbb és síkban tartott hátsó homlokzat kialakításánál a gyakorlati, funkcionális szempontok

²³⁸ Az Epreskertről és benne a szobrász mesteriskoláról is ld. Gábor Eszter: Az epreskerteri művésztelep. Művészek és műtermek. Szerk. Hadik András – Radványi Orsolya, Ernst Múzeum, Budapest, 2002. p. 30-43.

²³⁹ Ld. A szobrászati mesteriskola épülete, Morelli Gusztáv felvétele, 1894. (MKE Könyvtár, ltsz. 3071, H.sz.: S/II. 14.) ld. B. Majkó Katalin – Nagy Ildikó (szerk): Stróbl Alajos és a szobrász mesteriskola, MKE

voltak az elsődleges szempontok (jó megvilágítás, a művek ki- és beszállításához megfelelő bejárat és rámpa).

A belsőben az első terem az ún. átrium, több szempontból fontos a számunkra. Egyfelől ide került a Stróbl által lemásolt Nemzeti Múzeum-beli Parthenón fríz másolat,²⁴⁰ másfelől itt kapott helyet (miként ezt korabeli fotók mutatják²⁴¹) a szatír szobor és a medence tőszomszédságában egy oroszlánlábakkal faragott asztal – mely feltűnő módon hasonlít Gerter hagyatékában a Deák mauzóleum szarkofágjához készített oroszlánlábak tervekhez.

Az építkezéssel (melynek nagyrésze augusztus folyamán történhetett) párhuzamosan Stróbl hozzáfogott a kert berendezéséhez is.²⁴² Tudjuk, hogy e kapcsán 1889. augusztus 17-én kérvényt intézett a minisztériumhoz, hogy a Nemzeti Múzeum udvarán lévő kapuzatot (ez a Mátyás templom déli kapuzata volt) és az akkor a Technológiai Iparmúzeum építésekor előkerült vörösmárvány kútkagylót díszítés céljából megkaphassa. Ugyane levélben azt is kéri, hogy az epreskerti építkezések során kitermelt fákat a falak gyorsabb szárításáért, fűtés céljára felhasználhassa.²⁴³ Tudunk arról is, hogy az aquincumi ásatások során előkerült régiségek közül kért azok kertben való elhelyezésére.²⁴⁴ Terve volt továbbá, hogy a római capitoliumi lépcső párkányán lévő oroszlánszobor fekete márványból kifaragott másolatát helyezi (nem minden allúzió nélkül) a szobrásziskola bejáratához (az elképzelés végül nem valósult meg).²⁴⁵ Az

– Stróbl Alajos Emlékhely Alapítvány, Budapest, 2006. p. 53. Továbbá: A Budapesti művésziskolák telepe. II. A szobrászati mesteriskola, Divald Kornél felvétele. In. Építő Ipar XIV. 1890. 28. 15. sz. mell.

²⁴⁰ Id. alábbi jegyzetet.

²⁴¹ Három fotó az átriumról, 1895 k. (MKE Könyvtár, ltsz. 3071, H.sz.: S/II. 14.) ld. B. Majkó Katalin – Nagy Ildikó (szerk): Stróbl Alajos és a szobrász mesteriskola, MKE – Stróbl Alajos Emlékhely Alapítvány, Budapest, 2006. p. 53-54.

²⁴² Id. erről: Nagy Ildikó: Stróbl Alajos és a szobrász mesteriskola. in. B. Majkó Katalin – Nagy Ildikó (szerk): Stróbl Alajos és a szobrász mesteriskola, MKE – Stróbl Alajos Emlékhely Alapítvány, Budapest, 2006. p. 7-28.; uő: Egy fotóegyüttes az Epreskertről 1894-ből. Művészettörténeti tanulmányok Sinkó Katalin köszöntésére. A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1997-2001. Budapest, 2002. p. 205-214.; Stróbl Mihály: A Gránitoroszlán. Egy magyar szobrász élete a Magyar-Osztrák-Monarchiában. Stróbl Alajos életútja. Rákosliget, 1972 – Budapest, 2004.; Az Epreskert (Stóbl Alajos albuma). OSzK Kéziratár Fol H. 1535.

²⁴³ 4143-4144 (VKM 1889-V-2-12706-35556). Ilyen irányú tevékenységéért 248 Ft támogatást (segélyt) kér a minisztériumtól, amely 200 Ft-ot neki erre a célra (a festészeti mesteriskola azévi maradványából) kiutaltat. 1890. január 29. ld. 4153.(VKM 1890-V-2-3469-5245)

²⁴⁴ 4155 (VKM 1890-V-2-3469-13690).1890. március 19. A minisztérium ezt továbbítja a Fővárosi Tanácsnak, továbbá a budapesti központi vaspályatársaságnak, hogy a területükön előkerült szarkofágot a mesteriskolának ajándékozzák. (az utóbbihoz még ld. 4156 (VKM 1890-V-2-3469-26191))

²⁴⁵ 4154 (VKM 1890-V-2-3469-10437). 1890. február 27.

elkészült épület belső díszítése, berendezése részben az iparművészeti iskola költségvetésének terhére történt.²⁴⁶ Az épület belső díszét képezték a római Parthenón fríz másolatai is, melyek elkészítéséhez Stróbl a Nemzeti Múzeumtól kérte el az ott lévő gipszmintákat.²⁴⁷

Debrecen, gazdasági iskola (1875-1882)

A gazdasági iskola korábban a debreceni közkórház (Bem tér 9.) helyén állt. Már az 1870-es évek első felében felmerült, hogy a hallgatók létszámának és ezzel összefüggésben az iskola jelentőségének növekedésével az intézmény új otthont keres magának. Ennek kapcsán az akkori igazgató, Domokos Kálmán tervet is készített egy építendő gazdasági iskolához. Helyszíneként egyfelől a Debrecen határában, Pallagon működött alapfokú mezőgazdasági (földműves) iskola, illetve annak középfokúvá való átalakítása merült fel. Ezt azonban mind az iskolában, mind a városban többen elleneztek. A város vezetése pedig felajánlotta, hogy amennyiben a tanintézet az iskola telkét visszaadja a város birtokába, akkor a város vállalja, hogy a belvárosban építi fel az új iskolaépületet. Ennek háttérében a református egyház felajánlása állott, mely szerint az a saját, Fűvészkertben lévő telkét átengedi erre a célra, azzal a megkötéssel, hogy amennyiben az iskola megszűnne, úgy a telek joga visszaszáll az egyházra.²⁴⁸

Végül 1875-ben pályázatot írtak ki az akkori Fűvészkert területén reál-, gazdasági- és kereskedelmi iskola építésére. Ebből csak a gazdasági tanintézet valósult meg (Fűvészkert utca 2.²⁴⁹). A tervpályázat szövegét Domokos Kálmán gazdasági iskolai igazgató javaslatai alapján készítették el, aki orientáló előtervet is készített.²⁵⁰ A város

²⁴⁶ Ezt maga Keleti Gusztáv (egyúttal mint az Iparművészeti Iskola vezetője) javasolta azzal az indoklással, hogy az iskolával a szobrászati mesteriskola úgyis „szoros összeköttetésben van”. Ennek megfelelően a minisztérium 450 Ft ilyen módon történő kifizetéséhez hozzájárul. Ld. 4149 (VKM 1889-V-2-12706-55683

²⁴⁷ 4157 (VKM 1890-V-2-3469-29448). A témáról részletesen ld. Szentesi Edit: Az epreskerti szobrászműtermek Parthenón-fríze. In. *Ars Hungarica* 33.(2005.) 2. p. 383-404.

²⁴⁸ Id. erről: Papp József: Debrecen Fűvészkert utca 2. sz. alatti ingatlan tulajoni és használati viszonyai. Forrásfeltáró tanulmány. Debrecen, 1993. Kézirat;

²⁴⁹ hrsz. 8320.

²⁵⁰ Id. Gelenczei Pál – Domokos Kálmán: Az építendő gazdasági főreál és kereskedelmi tanintézet és a református egyházi hivatalos helyiségek épületének előrajza, és helyszínrajz (másolat) 1875. január 19. ld.:

építészeti és szépészeti bizottmánya 1875. május 29. és augusztus 12. között készítette el bírálataát, melyben az első helyre Domokos Kálmán Vederemo jellegű tervét sorolták.²⁵¹ Második díjat kapott az alig 25 éves Gerster Kálmán „Kereskedelem, ipar, földművelés” c. pályaműve.²⁵² A városi tanács nem sokkal ezután kelt véleményéről (melyben az nem tartja indokoltnak az építészeti és szépészeti bizottmány azon véleményét, hogy a második díjra jelölt tervet a kiírástól való eltérése miatt mellőzi) a bizottmány szeptember 3-i ülésén referált.²⁵³ A kereskedelmi minisztériumnak mint felettes hatóságnak megküldött bírálatban maga a hivatal is kifogást emelt.²⁵⁴ Mint kifejtették, miután Domokos Kálmán jóváhagyás végett oda felküldött tervezetén „*az épület külseje annak belsejével nincsen összhangzásban, miből felosztási rendelleneségek [sic] és czélelleségek [sic] származtak, kívánatos volna, hogy a czélba vett építkezésre nézve újabb s oly tervezet készíttessék, melyben a főszűly nem annyira az épület külső díszére, mint inkább belső felosztására és czélszerűségére lenne fektetendő.*” Ugyanez a minisztériumi „intézkvény” Gerster második díjjal kitüntetett pályatervét javasolta „az építés alapjául elfogadtatni.” Az építészeti és szépészeti bizottmány a javaslatot tárgyalta és ott (Domokos Kálmán előterjesztésére) néhány módosító javaslatot tett.²⁵⁵ Mindezek eredményként Balogh Mihály városi főmérnök 1879. október első felében az épp Debrecenben tartózkodó Gerster Kálmánnal a várható megbízásról tárgyalt.²⁵⁶ Gerster 1880. február 22-én írott levelében a tervek és a részlettervek elkészítését, valamint a művezetést elvállalta. Domokos Kálmánnak a terveket érintő változásokról szóló javaslatát, mint írja „amennyire lehet, figyelembe fogom venni”. Levelében kitér a módosítással, részlettervek elkészítésével, művezetéssel és felülvizsgálattal kapcsolatos

Hajdú Bihar Megyei Levéltár, Debrecen város köztörvényhatóságának iratai, tanácsi iratok (a továbbiakban HBML IV.B. 1405/b), a Gazdasági tanintézet iratai (10d.), 3968/1873. kötet, 413/874. sz.

²⁵¹ Domokos Kálmán tervei és költségvetése eredetileg a 2896/1876. sz. a. kerültek iktatásra. A költségvetés ma nem található, a tervlapok a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban vannak: ld. HBML IV.B. 1405/b. 10d. R 109 (homlokzat, j.j.l: Domokos [!]), R 110 (metszet, j.j.l: Vederemo [!]), R 111 (emeleti alaprajz, j.j.l: Vederemo [!]), R 112 (metszet az udvari homlokzattal, j.j.l: Domokos [!]), R 114 (földszinti alaprajz, j.j.l: Vederemo [!])

²⁵² ld. Bírálati jegyzőkönyv. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 5172/1875.

²⁵³ Ld. Kivonat az építészeti és szépészeti bizottmány 1875. szeptember 3-án tartott ülés jegyzőkönyvéből. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 6186/875.

²⁵⁴ ld. Lukács György, kereskedelemügyi miniszteri tanácsos levele Debrecen város tanácsának, 1876. augusztus 27. ld. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 39531/1876.

²⁵⁵ ld. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 5740/1879.

plusz költségekre (melyek együttesen a költségek összegének 3,6 %-t teszik ki), illetve leutazásainak megtérítésére is.²⁵⁷ Későbbi levelében a módosított tervek és költségvetés elkészítését az év májusra vállalja,²⁵⁸ végül a módosított tervek öt lapját és a tervmagyarázatot levél kíséretében május 19-én küldi meg a tanácsnak.²⁵⁹ A tanács ezeket elfogadta és tájékoztatta a fejleményekről a minisztériumot is.²⁶⁰ A tervek szerint 1882-re tervezték az építkezés befejezését, oly módon, hogy az 1882/83-as tanév diákjai már az új épületbe mehessenek. 1880. novemberében elkészülnek az árlejtési feltételek az egyes mesteremberi munkák részletezésével, és megszövegezik magát az árlejtést is.²⁶¹ Gerster az év elején úgy tűnik, elküldte a részletterveket, mert ezeket 1881. januárjában egy városi mérnökökből álló bizottság megvizsgálta.²⁶² Az építkezés csak 1881. tavaszán indult meg.²⁶³ Ezzel kapcsolatban levélben írta meg a minisztérium a tervekre vonatkozó változtatási javaslatait,²⁶⁴ továbbá szeptemberben a Mérnöki Hivatal is meghozta döntését a változtatásokból adódó költségnövekedés fedezetéről – mely összhangban volt a

²⁵⁶ Balogh Mihály városi főmérnök levele a tanácshoz. 1879. október 13. ld. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 1291/1879: „...a napokban más körülmények folytán városunkban tartózkodó Gerster Kálmán úrral ezen tárgyban már eszmét is cseréltünk.”

²⁵⁷ Gerster Kálmán levele a városi tanácsnak 1880. február 22. ld. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 1016/1880.

²⁵⁸ Gerster Kálmán levele a városi tanácsnak 1880. március 14. ld. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 1549/1880.

²⁵⁹ Gerster Kálmán levele a városi tanácsnak 1880. május 19. ld. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 2901/1880.

²⁶⁰ Balogh Mihály, városi főmérnök levélmásolata a minisztériumnak, 1880. november 8. ld. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 5643/1880. Erre vonatkozott a minisztérium következő év február 17-i levele, melyben Gerster tervét az alábbi módosításokkal javasolják elfogadni: az építési díjak legyenek magasabbak és az így keletkező hiányt a városnak az osztrák-magyar bankban lévő zálogleveleiből pótolják. A város az előterjesztést elfogadta és azt oly módon egészítette ki, hogy a záloglevelek kiváltásából mind az iskola, mind az iskola korábbi helyén emelendő közközház építésének költségei fedezhetőek volnának. Emellett pedig a hiány csökkentésére a téglák alacsonyabb áron történő beszerzését és a tervezett vaskerítésnek téglakerítéssel való helyettesítését javasolták. (Ennek ellenére néhány évvel később elkészült az utcai kovácsoltvas kerítés.) ld. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 28788/1881.

²⁶¹ A városi tanács 1880. november 8-i ülésének jegyzőkönyve. ld. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 4830/1880.

²⁶² Az építési és szépítési bizottmány. Balogh Mihály főmérnök, Szikszay Lajos építész és Tóth Gusztáv építészmérnök. 1881. január 9. ld. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 5548/1881.

²⁶³ A városi tanács Gerster Kálmánnak írott levelének másolata. ld. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 4830/1880.: „(...)a megküldött (...), az országos gazdasági tanintézetre vonatkozó adatok ide megérkeztek, de a közbejött akadályok s a korán beállott téli időszak miatt ezen építésnek foganatba vétele jövő tavaszra halasztatott, s mihelyt az építkezéshez szükséges miniszteri engedélyek beérkeztek, nem mulasztja el a városi tanács címeddel további tárgyalás fonalát ismét felvenni, addig is hivatalosan felkérve, hogy a jelenlegi téli időszakot a szükséges részletrajzok elkészítésére felhasználni (...) szíveskedjék.”Ugyanekkor küldtek el Gersternek az addigi munkákért 700 Ft-ot.

minisztérium februári javaslatával. Mint itt olvasható: „a milliós kölcsönből [az osztrák magyar bank által a magyar államnak folyósított kölcsönről van szó(ell!)] az építés foganatosítására az osztrák nemzeti bankból felvett és a helybeli pénzüzeteknél elhelyezett 60 000 Forintnak a tavaszig növekvő évi kamata ezen hiányt bőven fedezendi”.²⁶⁵ A közgyűlés a többletkiadást engedélyezte, ám ennek ellenére nem kezdődött el az építkezés, sőt az árlejtést sem tették meg, ezért az iskola igazgatója, Domokos Kálmán 1882. tavaszán levelet írt a városi tanácsnak.²⁶⁶ Ugyanakkor a minisztérium is emlékeztette a tanácsot az építkezés megkezdésére.²⁶⁷ Ennek meg lett a foganatja. 1882. április 6-án kiírták az árlejtést.²⁶⁸ Majd – a városi mérnöki hivatal felívására²⁶⁹ – Gerster írásban is elvállalta a művezetést. Levelében az építész felsorolta az épület tervezésével kapcsolatos eddigi munkáit, és meghatározta a tervezésért és művezetésért járó díjat.²⁷⁰ Végül április legvégén megkötötték vele az építés vezetésére szóló szerződést. Ezt követően megkezdődtek a tényleges munkák és 1882 őszére felépült a gazdasági tanintézet.²⁷¹ Megjelenésére nézve az iskola I alaprajzú kétszintes – két

²⁶⁴ Lukács György miniszteri tanácsos levele, 1881. július 24. ld. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 4276/1881.

²⁶⁵ A Mérnöki Hivatal jelentése. Végzés. 1881. szeptember 30. ld. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 5269/1881.

²⁶⁶ Domokos Kálmán levele a tanácsnak. 1882. március 2. ld. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 1364/1882.

²⁶⁷ A miniszter levele a tanácsnak. 1882. január 11. ld. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 293/1881.: [A tanulók növekvő létszámából adódó helyhiányt] „(...) a város közönsége által már több évvel ezelőtt tervezett tanintézeti épület fölállítása lett volna hivatva orvosolni. (...) Tekintettel arra, hogy amint értesültem a város közönsége által bemutatott tervek és költségvetések az illető hatóságok által elfogadtattak úgy azoknak kivitele akadályokba nem ütközhetik, ezúttal sürgősen felkérem a város közönségét, hogy a munkálatoknak (...)megkezdése iránt (...)intézkedjék.”

²⁶⁸ Árlejtési hirdetés. Határidő: április 28. Az árlejtést megküldték a Budapesti Közlönynek, a Pester Lloydnak, a Debreczeni Ellenőrnek és a Debreczen-Nagyváradai Értesítőnek. ld. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 2077/1882.

²⁶⁹ ld. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 329/1882.

²⁷⁰ Gerster levele a városi tanácsnak címezve. 1882. április 5. ld. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 2100/1882. Ebben az építési költségek 4%-ában határozta meg a műépítési díjat, ami ez esetben 2400 Ft. (1882 tavaszáig Gersternek kifizettek már 700 Ft-ot.) A vállalt művezetésről és a Gerster által támasztott feltételekről az április végén Pesten tartózkodó polgármester, Simonffy Imre személyesen beszélt az építésszel, aki az építési-építésvezetői díjból 400 Ft-ot elengedett. Ezt a városi tanács 1882. június 6-i ülésén tárgyalta és elfogadta. ld. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 2588/1882.

²⁷¹ ld. VL. 1882. III.évf. augusztus 9., VU. 1894. 334.sz. augusztus 26. p.556. Az 1940-es években az egykori Gazdasági tanintézetben a Déri György Néprajzi Múzeum kapott helyet, ma általános iskolának ad otthont. Források: HBML VIII.2/b (Debrecen, m. kir. Gazdasági Akadémia, Igazgatósági ügyiratok). További irodalom: A Debreceni m. kir. gazdasági tanintézet és kapcsolatban lévő földműves iskola értesítője. Debrecen, 1876-; A Debreceni m. kir. gazdasági tanintézet. In. Debreceni Képes Kalendárium, Debrecen, 1905. p. 92-99.; A Debreceni m. kir. gazdasági akadémia története rövid vázlatban, 15 képpel. In. Debreceni Gazdasági Akadémia évkönyve 1926-27, Debrecen, 1927. p. 22-25.; Mervó Zoltánné: A

szélen sátoztetős, középen nyeregtetős lefedésű – épület. A Fűvészkert utca fele öt tengely szélességű, rövidebbik oldalával, míg a Perényi utca fele 3+13+3 tengelyes homlokzatával fordul. Az iskola két bejárata a déli, kert felőli oldalon van. A magas lábazat felett a földszinten a kváderezett homlokzaton félköríves záródású ablakok nyílnak, míg az erős kiülésű övpárkányra köténydíszes, szemöldökpárkányos, vakolat keretelésű ablakok támaszkodnak. A szabadon álló iskolát a szomszédos, a református egyház püspöki tanácskozásainak helyet adó konsistoriális épülettel kovácsoltvas kerítés kapcsolja össze.²⁷²

Debrecen, Kereskedelmi Akadémia (1891-92)

Az debreceni egykori Kereskedelmi Akadémia palotája (benne: Debreceni Kereskedő Társulat palotája és a Kereskedelmi Akadémia iskolaépülete) a mai Piac u. 8. sz. alatt (korábban Egyház tér) található.²⁷³ 1886-ban az iskola Kereskedelmi Akadémia címet kapott. Az új épületben 1892 őszétől kezdődött a tanítás.²⁷⁴

A kétszintes, az utca fele 1+3+1 tengelyes, középízalitos épületrész szolgált a kereskedő társulat otthonául. A hosszú telek hátsó felén kapott helyet a kereskedelmi iskola téglány alakú, három szintes tömbje.²⁷⁵ Az utcai, elegáns szárny tagolásában antik motívumok keverednek az itáliai quattrocento formáival. A kváderezett vakolású földszinten lévő félköríves nyílások sorakoznak. Az övpárkány feletti téglahomlokzaton a háromtengelyes rizalit nagyméretű Palladio-motívumos nyílásait korinthoszi jellegű óriásoszlopok kísérik. Az oszlopok fejezetén Hermész-fejek, a felette húzódo magas

debreceni iskolák. HBML Közleményei 8.sz. Debrecen, 1975. pp.13; Gellér Ferenc – Papp József: Debreceni házakról. Debrecen, é.n. Kézirat.; Balogh István – Gellér Ferenc – Papp József: Debrecen műemléki katasztere, Debrecen, 1985.

²⁷² Az ehhez tervezett kerítésfal 1889-ben készült el. Ld erről: A református egyház kérvénye kerítésfal készítéséhez építési engedély kiadása iránt. A helyszínrajz 1889. május 2-ra datált. HBML IV.B. 1405/b. 10d. 3968/1873.sz. kötet, 3485/1889.

²⁷³ Gerster tervei szerint. ld. OL. T-7/No.27:13; T-8/No. 7: 3, 4; VL. 1891. XII.évf. máj.20. p.2., VU. 1894. 34.sz. aug.26. p.556.

²⁷⁴ ld. VL. XII. 1891. május 20. p. 2.; VU. 1894. 34. sz. augusztus 26. p. 555.; Bethlen Gábor Közgazdasági és Postaforgalmi Szakközépiskola története. Debrecen, 2006. (<http://www.bethlen-debr.sulinet.hu/doc/nevprog.doc>.)

gerendázaton szárnyas Hermész-kigyók láthatók. A rizalitnál a golyvázott főpárkány felett magas attika emelkedik, vaknyílású balusztráddal és az oszlopok tengelyében magas pódiumra állított kandeláberekkel. A szélső nyílások klasszikus, aedikulás keretelésűek. A felettük lévő fekvőtéglány alakú mezőkben egykor kereskedelemre utaló domborművek voltak: *“A térre néző homlokzaton (...) két négyszögű tábla [látható] a két szélső ablak felett a kereskedelmet és az ipart jelképező domborműves alakokkal.”*²⁷⁶ A homlokzat tagozatainak mázatlan terrakotta elemei a Zsolnay-gyárból származnak.²⁷⁷ Többek között a főpárkány elemei (fogsor és rozetta),²⁷⁸ az oszlopok fejezete,²⁷⁹ a zárókövek,²⁸⁰ az ablakok ívezeteiben lévő medallionok,²⁸¹ fríz lapok,²⁸² baluszterek²⁸³ készültek a pécsi gyárban.

A belső mára már nem sokat árul el egykori belső díszéről. A kapualjából jobbra nyílik a téglány alakú lépcsőház, mely a hátsó homokzatra nyíló három színes üveglakon át kap megvilágítást. Ide, a lépcsőházba került a kereskedő társulat 1918-as világháborús emléktáblája. Az emeleti előcsarnoknak – mely egykor impozáns lehetett *“a derült olasz eget feltüntető barátságos mennyezettel”* – eredeti festése elpusztult, ám gipszkonzoli és nyílászárói megmaradtak. Az emeleten volt *“a nagy díszterem és a Kereskedő Társulat hivatalos helyiségéül szánt két kisebb [sic] ülésterem”*²⁸⁴ Az egykori díszterem falának felső részén Mirkovszky Géza tempera-képei voltak láthatók.²⁸⁵ Festményei a hazai kereskedelem korszakait örökítették meg (miként a korabeli híradás mondta

²⁷⁵ A hagyományos elrendezésű iskolában a déli traktusban húzódó folyosóról nyílnak a termek, és a szolgálakások. Ez utóbbiak egyikében – mint a tervek egyikén olvasható – foglalt helyet az építkezés alatt az építési iroda.

²⁷⁶ Id. Szojka Gyula (szerk.): A debreceni Kereskedelmi Akadémia emlékkönyve. A nemzet ezredévi ünnepére, Debreceni Kereskedő Társulat megbízásából és a tanárkar közreműködésével szerk.~. Debrecen 1896. (továbbiakban Szojka 1896.) p. 105. Illusztrációk: Fszí alaprajz (p.90. után), metszet, díszterem (észak-kelet, illetve dél-kelet fele) (p. 104 után).

²⁷⁷ Ld. Baranya Megyei Levéltár (BML), Zsolnay Vilmos Kerámiagyárának iratai (XI.10). Jegyzőkönyvek (Strazzák) 44. kötet p. 179. (1892. május 4.) Ennek ismeretét Sisa Józsefnek köszönöm.

²⁷⁸ Id. Fazonszám (fsz.): 1139.

²⁷⁹ Ld. fsz.: 1196.

²⁸⁰ Ld. fsz.: 1199.

²⁸¹ Ld. fsz.: 1189.

²⁸² Ld. fsz.: 1200.

²⁸³ Ld. fsz.: 1140.

²⁸⁴ Ld. Szojka 1896. p. 106.

²⁸⁵ Ennek méretei is imponálóak: 13,5x9 m alapterülettel, 10 m belmagassággal. Terem három, térre néző festett üveglakon Magyarország és Debrecen címerei voltak láthatók, valamint az alábbi felirat: *“A magyar kereskedelemnek emelte a Debreceni Kereskedő Társulat.”* A mennyezeten a gipsztagozatok közt,

“jelvényekben, árucsoportokban, városi képekben”). Ezek a következők voltak: Árpád-kor, Izmaelita-kor, olasz-kor, német-kor, a debreceni nagyvásár.²⁸⁶ Ma ugyanitt a debreceni megyei könyvtár szabadpolcos olvasóterme foglal helyet. A szélső termek hasonlóképp könyvtári célokat látnak el.

Templomok

Kistétény (ma Budatétény), római katolikus templom (1904-12)

Gerster Kálmán a ma is álló templom átépítéséhez 1904-től készített terveket.²⁸⁷ Az előrelépő egy nyugati tornyos – barokkos formákat mutató – kápolna bővítésére valószínűsíthetően a hívek számának emelkedése okán volt szükség. Miként a felvételi rajzokból kiderül, a nyeregtetős, félköríves szentélyű épület déli oldalán sekrestye állt. Északi homlokzatán három ablak nyílt. Homlokzatát lizénák tagolták, tornyát többszörösen ívelt sisak feldte. A főhomlokzat saroklizénái felett az attikára helyezett posztamensek látszottak, melyekre vázák kerültek. A kápolna félköríves záródású kapujának kőkerete füles kialakítású és hasonló formálású az északi homlokzat szegmensíves ablakainak keretelése is. A torony emeleti, egyenes záródású ablaknyílásait guttákkal díszített köténydíz kíséri. A zárópárkány felett a torony homlokoldalán (a rajz tanúsága szerint) az 1903-as évszám volt olvasható.²⁸⁸ A különböző változatos javaslatok – miként a vázlatokból kiolvasható, elsősorban az alaprajzot érintették, másrészt azonban

illetve a lunettákban nyolc, Debrecenre és környékére utaló kép volt látható, többek között a Nagytemplom, továbbá nagyerdei és hortobágyi részletek.

²⁸⁶ Mirkovszky Géza (1855-1899) építészetet és festészetet tanult a bécsi képzőművészeti akadémián Teophil Hansen mellett, majd a berlini képzőművészeti akadémiára járt, ahol jeles megbízásokat is kapott. Ezt követően közeli barátságba került Gerster Kálmánnal, akivel közösen több munkán dolgozott együtt a budapesti Baross kávéház és debreceni Kereskedelmi Akadémia falképei, a debreceni városháza bővítésére kiírt pályázat, a millenáris kiállítás területére kiírt pályázat. Debreceni munkái közül (egykori Arany Bika Szálló évszakokat ábrázoló falképei, az egykori Zenede díszterme számára készített falképek és a Kereskedelmi Akadémia falképei) az Arany Bika szálló számára készített Ősz és Tél c. képeket ma a debreceni Déry Múzeum őrzi. Ld. Balassa Sándor: A debreceni Arany Bika szálló története. Debrecen, 1959. p. 48-70.

²⁸⁷ Az egyhajós, félköríves szentélyű templom egy már álló kápolna bővítéseként készült. ld: OL.: T.7 No.22: 2,7,9; OL.: T.8 No.6: 1-74; ÉI. 1912. 51.sz. p.520-521. Sejthetően a templomhoz készült terveket állították ki a Képzőművészeti Társulat Egyházművészeti kiállításán (OMKT, Egyházművészeti kiállítás katalógusa, 1908. szept. 7.-szept. 24., p.77, 371-373.sz.)

a külsőben is változásokat figyelhetünk meg. Ez utóbbi többek között a torony megnagyobbítására irányult és ezzel összefüggésben sarkain lemetszett négyszögű toronyra állított ívelt sisakformát javasolt. A homlokzati tagolásban középkorias (romanizáló) formák szerepelnek. Ez hasonló megoldást jelent mint amilyennel Gerster másik templománál, a hajdúböszörményi református templonál találkozunk.

Hajdúböszörmény, református templom (1897)

Hajdúböszörmény református vallású lakosságának növekedése miatt szükségessé vált a XIX század végére egy második református templom építése. Gerster tervei alapján Rösler Rihárd kivitelezésében, 1897-98-ban készült el Hajdúböszörmény második református temploma. Téglány alaprajzú, hossza 44,5 m, szélessége 24,5 m. Boltíves rabitz mennyezettel épült, a körbe futó karzatokat vas oszlopok tartják. A torony a templom főpárkányáig négyszög alaprajzú, azon felül nyolcszögű.²⁸⁹

Műszaki létesítmények

Temesvár, Püspök-híd (terv: 1911, épült: 1912-13)

²⁸⁸ OL.: T.8. No.6:24.

²⁸⁹ OL.: T.15. No.8:1-20; VL. 1897. XVIII.évf. jun.16. p.3. Említik még: Várady József: A Tiszántúl református templomai, I-II. Budapest, 1991, p. 178-179.; Kárándi Sándor: Hajdúböszörmény, Kálvin téri református templom, Bp. 2006. (ld. <http://www.templom.hu/phpwcms/index.php?id=14,337,0,0,1,0>); <http://www.hbkalvin.hu/gyulekezet/tortenet.htm>; Éles Bulcsú: A hajdúk „fővárosa“. In. Tájéoló, Debrecen, 2006 dec. 6. p. 17.

A Temesváron keresztül folyó Bega több kőhid ívelt át már a 19., sőt a 18. században.²⁹⁰ A város rendezésének részeként a 20. század elején a Bega új medrének kialakítását tervezték, mely munkálatok 1906 és 1909 között zajlottak.²⁹¹ Ezzel párhuzamosan határoztak új hidak megépítéséről: ezek Király-, Hunyadi-, Püspök-, Liget úti, Széna téri, Malom téri hidak voltak. A hidak kivitelezésére 1907. januárjában pályázatot írtak ki. A pályázat szövege kitért az „egyszerű de feltétlenül ízléses kiképzésre miután az ajánlatok felülbírálatánál az esztétikai követelmények a gazdasági feltételekkel egyenlő mértékben fognak figyelembe vétetni.” A megadott április 30-i határidőig 13 ajánlat érkezett, a tizennegyedik határidőn túl, ám mivel a többi tervvel semmilyen hasonlóságot nem mutatott, elfogadták.²⁹² A városi mérnökség június 18-án döntött a pályamunkákról és a Malom- és Széna téri hidak felépítésével a Magyar beton és vasbeton építési vállalatot, a Liget-úti híd kivitelezésével pedig Melocco Péter vállalkozót.²⁹³ Ez a három híd az akkor már elkészült új meder felett ívelt át. Az 1908-ban átadott Malom téri (Mihai Viteazul) és Széna téri (Dacilor) hidak helyére²⁹⁴ 1981-ben, és 1989-ben újat építettek.²⁹⁵

²⁹⁰ Id ehhez még: OL T-60 Helytartótanácsi tervrajzok. No. 61. A temesvári „Praesidentengarten” mögötti (Kisbeckereki út körüli) árterület helyszínrajza a tervezett híd alaprajzával és szelvényével (Pachmann J.J.) 1787; Temesvári Városi Útigazgatóság Archívuma, Temesvár.

²⁹¹ Irodalom: Jancsó Árpád: Temesvár hídjai, Közlekedésépítés- és mélyépítéstudományi szemle, Bp, 1995. szept.; uő.: Bega-hidak Temesvárott. A nagy hídépítési program indítása, Műszaki Szemle, Kolozsvár, 1998. 1-2. sz. p.16-22. (a továbbiakban Jancsó 1998); uő.: Temesvári hidak krónikája, Temesvár (kézirat); uő.: Poduri timișorene construite în perioada interbelică, Zilele Academice Timișene, Timișoara, 1999.; uő.: Pasarela Gelu a împlinît 50 de ani, Zilele Academice Timișene, Timișoara, 1999.; Reinhart Erzsébet: Jancsó Árpád könyvéről. Hidak sorsa, sorsok hídjá. Romániai Magyar Szó, 2002/17 melléklet (a továbbiakban Reinhart 2002); Chirmiciu András: Hidak a régióban. Rozsda derbi. Nyugati Jelen, 2005. október 20. (a továbbiakban Chirmiciu 2005). További irodalom a temesvári hídépítésekhez: Franz Engelmann: Temesvar und seine Brücken, Neuer Weg Kalender, Bukarest, 1972; Dr. Michailich Győző – Dr. Haviár Győző. A vasbetonépítés kezdete és első létesítményei Magyarországon, Budapest, 1966.; Josef Geml: Alt-Temesvar im letzten Halbjahrhundert 1870-1920. Temesvar, 1920.; Michailich Győző: Parkgassenbrücke in Temesvar. Beton und Eisen, 1909.

²⁹² Az ajánlattevők: Schlick-féle vasöntőde, Bp., Pohl György, Bp., D’Angelo Domonkos, Temesvár, Schiffer Miksa, Bp., Magyar beton és vasbeton építő vállalat (Wayss G.A. és Tsa) Bp., Melocco Péter, Bp., Szivattyú és Gépgyár, Bp., Lenarduzzi János, Bp., Kovács és Polgár, Temesvár, Rauch és Fekete, Bp., Osztrák-magyar államvasutak és Rauch-Fekete, Bp., Danubius hajó- és gépgyár, Bp., és Lenarduzzi János második terve, Bp.

²⁹³ Az utóbbi tervezője Michailich Győző mérnök, a budapesti Műszaki Egyetemen a II. sz. hídépítési tanszék vezetője, az egyetem dékánja, az MTA tagja. A híd művészi kialakítása (többek között az óriás pilonok és a korlát megtervezése) Körösi Albert építész nevéhez fűződik. A híd érdekessége, hogy itt és a Malom- illetve a Széna-téri hidaknál alkalmazták Magyarországon először látható helyen a működőszerű burkoló betont. Id. erről Michailich Győző – Dr. Haviár Győző. A vasbetonépítés kezdete és első létesítményei Magyarországon, Budapest, 1966.

²⁹⁴ Ezek tervezője Póka Rezső építész volt.

²⁹⁵ Id. Chirmiciu 2005.

1913-ban a Hunyadi (most Traian), 1917-ben a Püspök (Episcopiei) hidat adták át a forgalomnak. E kettőt a régi hidak mintájára Wachtel Elemér, illetve Gerster Kálmán tervei alapján ifj. Lád Károly városi építész építette.

A Püspök híd a helyén álló korábbi híd átépítésével készült, kialakításának várostervezési jelentősége volt, ugyanis része volt az új Püspök út kiépítése tervének. Művészi kialakítását Stróbl Alajosra kívánták bízni, ám ő (elfoglaltságaira hivatkozva) maga helyett jóbarátját, Gerster Kálmánt javasolta. Az építész megbízása mellett így érvelt Temesvár város magisztrátusa: *»híd földészét(...) a csanádi egyházye 4 kiváló püspökének szobra fogja képezni s erre való tekintettel látszott célszerűnek Gerster műépítész megbízatása, mint aki Stróbl szobrásztanárral együtt már számos kiváló olyan építményt tervezett, melyben építészeti és szobrászati követelmények egyidejűleg a legharmonikusabb módon elégítették ki.«*²⁹⁶

A munkálatok 1912. június 12-én indultak, és a hidat 1913. október 7-én adták át a forgalomnak. Az ifj Lád Károly irányításával épülő híd kivitelezésénél részt vevő vállalkozók: Tunner Kornél (szegélykövek), Heine Alajos (műkö korlát), Vey János (lakatos munkák).²⁹⁷

A Püspök-híd Temesvár egyik legdíszesebb hídja lehetett volna, hídfőin a püspökszobrokkal. A négy, szoborral megidézni kívánt egyházi méltóság: Szent Gellért, a csanádi püspökség első, szent püspöke (Stróbl Alajos), Lonovics József, az újabb csanádi püspökök sorában kimagasló és Temesvár történetében is »tündöklő hazafiú« (Jankovics Gyula), Dessewffy Sándor, aki a város »közhasznú intézményei javára szóló végrendekezése által a város közönségét örök hálára kötelezte« (Kallós Ede), valamint Kőszeghy László, »kiról a Püspök-híd és Püspök-út elnevezésüket nyerték s ki a csanád egyházmegyének hosszú időn át áldásosan tevékenkedett kormányzója volt« (Kiss György).²⁹⁸ A szobrok vázlatát 1914-ben elkészültek, s azokat ruszkaicai márványból tervezték kifáragtatni és 1915 augusztus 20-ig felállítani. A háború azonban közbe szőtt – a szobrok soha sem készültek el.

A híd érdekessége, hogy csuklószerkezete eltér a korábban alkalmazott megoldásoktól. A konzolrész főtartóinak végeiből lapátszerű nyúlványok állanak ki, amelynek lemezrészsein

²⁹⁶ Városi közlöny. Hivatalos folyóirat. Kiadja a városi tanács. Temesvár, 14. évf. 1911.

²⁹⁷ Tervek az Országos Levéltárban 1911. júniustól. Id.: OL.: T.8 No.5:1-23.

nyugszanak a közbeiktatott hídrész csaknem teljes magasságú főtartói. Ezzel a megoldással ifj.Lád Károly elérte, hogy a befüggesztett hídrész, valamint a konzolrészek főtartóinak megassága lényegesen ne csökkenjen.²⁹⁹

Püspök-híd elkészültével lebontották Temesvár egyik legrégebbi, utolsó faszerkezetű hídját, a Bega-hidat.

Korinthoszi csatorna állomásépületei (1882 k.)

A Korinthoszi csatorna megépítése már az ókori görögöket is foglalkoztatta. A 19. század második felében (1867) Renieri, Markon és Manitakisz olasz és görög mérnökök vetették fel ismét a csatorna megépítésének szükségességét, mely a Pelloponnészoszi félsziget megkerülése nélkül tenné lehetővé az Aeginai öbölből a Korinthoszi öbölbe való eljutást. Az ő felkérésükre Türr István, a korábban a Panama-csatorna megépítésében jeleskedő elismert mérnököt, Gerster Bélát (Gerster Kálmán unokatestvérét) küldte ki Görögországba.³⁰⁰ Gerster ott megszerezte az építési engedélyeket Türr számára, majd elkészítette a kivitelezési terveket (1881), melyeket a velencei III. földrajzi kongresszus is elfogadásra ajánlott. A még ebben az évben megindult építkezés irányítását Türr Istvántól Reinach, német főmérnök vette át, ám társasága tönkre ment. Ezt követően 1885-ben Gerster Béla lett a Korinthoszi csatorna megépítésére alakult vállalat igazgatója. A vállalkozásban a következő magyar mérnökök voltak munkatársai: Kauser István, Nyári László, Pulszky Garibaldi és Stégmüller István. Ezekben az években vette maga mellé a vele egyidős unokatestvérét, Gerster Kálmánt is, akivel több építkezést vezettek közösen (Epreskert, szobrászati mesteriskola, Benczúr u. Gerster család háza,

²⁹⁸ Id. az előző jegyzetponton.

²⁹⁹ Id. Jancsó 1998. p. 21.

³⁰⁰ Gerster Béla (1850-1923). Bécsi műegyetemi tanulmányok után 1874-ben Bécsben városi építőmesteri rangot nyert. 1876-ban a Weyse, osztrák főmérnök vezetése alatt a Panama csatorna tanulmányozására kiküldött expedíció tagja illetve tanácsosa volt. A következő évben amerikai tapasztalatairól a bécsi geográfiai társulatnál beszámolt, mely előadását meg is jelentette. Ugyanebben az évben a magyarországi Ferencz-csatorna főmérnökének választották. 1880-ban Vukovárnál, illetve Károlyvárosnál tervezett hajózási csatornákat. Az 1880-as évek második felétől az induló magyarországi vasútépítéseken vett részt (1889 Kassa-Tornai vasút, 1893 Szepsi vasút). Több éves korinthoszi tartózkodása alatt az antik korinthoszi kerámiaművesség jeles emlékeit gyűjtötte össze – ennek a gyűjteménynek több darabját örökösei 1950-ben a Szépművészeti Múzeumnak adományozták.

Kelenhegyi út, Gerster Béla villája). Az ifjú építész a csatorna bejáratánál két helyiségbe tervezett állomásépületeket: Kalamaki-ba és Ithmiá-ba. Ma egyik sem áll, korabeli ábrázolás maradt fenn róluk.³⁰¹

A Korinthuszi csatornaépítkezését 1891-ben egy görög építővállalat vette át és fejezte be 1893-ban.

Egyéb művek

A pesti állatkert épületei (1878)

1878-ban A pesti állatkert számára madárházat tervezett.³⁰² A téglány alaprajzú kis épület téglából épült négyzetes középső részéhez kétfelől alacsonyabb, hosszabb, fából ácsolt szárny kapcsolódott, melyek áttört fala könnyű, pavillon-jelleget adott az épületnek.³⁰³ Időben ehhez közel készülhetett az állatkert régi, ma már nem álló kapuépítménye. A félkörívben hajló építmény kupolával koronázott bejáratát kétfelől oszlopos árkádsor kíséri. Ez a konfiguráció némiképp a svábhegyi Vaskovits-féle vízgyógyintézet megoldására emlékeztet.

³⁰¹ Ld. Gerster Béla: A Korinthusi földszoros átmetzése, Budapest, 1894; Schafarzik Ferenc: A Korinthusi csatornáról. In. Természettudományi Közlöny 1895. p. 281-295.

³⁰² Az építkezés költségeit Semsey Andor állta.

³⁰³ VU. 1878. 33.sz. aug.18. p.526.

Síremlékek

A historizmus építészei közül hazánkban talán építészünk munkásságában jelentek meg egy oeuvre-ön belül a legpregnánssabban a kor európai síremlékművészetének különböző formai jellegzetességei. Az alábbiakban ezt igyekeztünk bemutatni.³⁰⁴

A későhistorizmus építészetének konzervatív irányához kapcsolódó, hagyományos formákat alkalmazó Gerster Kálmán a síremlékművészet meglehetősen tradicionálisnak nevezhető műfajában is - a kisebb építészeti feladat ellenére, mely a szobrászattal való gyakori együttműködése révén nemegyszer nagyobb formai szabadságot biztosított - az ekkor már klasszikusnak nevezhető típusokhoz ragaszkodott.

A különböző síremléktípusok Gerster funerális építészetében betöltött szerepének illusztrálását azon két, e műfajban alkotott legjelentősebb munkájával kezdjük, melyek mintegy keretbe foglalják Gerster síremléképítészetét: a Deák-mauzóleum és a Kossuth-mauzóleum építményeivel. Az ezeknél alkalmazott különféle formai megoldások további kisebb síremlékeken, illetve nemegyszer munkásságának e műfajtól független területein is feltűnnek. Minden bizonnyal méretük okán, és az építész által alkalmazott elemek esszenciális hordozóiként váltak Gerster munkásságának máig legtöbbet idézett példáivá. Gerster ezen két síremléképítménye a 19. század mauzóleum-állításainak két különböző korszakát képviseli. Míg 1876-ban a Deák-mauzóleum egy az itáliai reneszánsz és barokk emlékek formai jegyeit felhasználó,³⁰⁵ tömegalakításában ugyanakkor inkább az északi területek zárt kubusos memoriális építményeinek sorába illeszkedő alkotás volt, addig 1894-ben, a Kossuth-mauzóleum tervezésekor a közép-európai (elsősorban német)

³⁰⁴ A budapesti temetőekben fellelhető Gerster-tervezte síremlékek helyszíni tanulmányozása mellett vizsgálatunk elsődleges forrása az Országos Levéltár Gerster-hagyatékának síremlékterveket tartalmazó fondja volt, illetve két önálló fond, melyekben a Deák-mauzóleum, illetve a Kossuth-mauzóleum tervei találhatóak. Ismerünk továbbá a Levéltárban őrzött tervanyagok között egyéb, Gerster személyéhez köthető síremlékterveket. Másodlagos forrásként használtuk a Budapest Főváros Levéltárának tanácsi iratai közt fellelhető, az egyes síremlékek építési körülményeiről szóló adatokat. Segítségünkre voltak ezen kívül Gerster Kálmán önéletrajzi jegyzetei (MTA MKI Lexikongyűjteményében), illetve a korabeli hírlapokban megjelent információk.

³⁰⁵ A Deák-mauzóleum kupolaformájának a római S.Pietroval való hasonlóságára már a kortársak is felügyeltek.

területek monumentális méretű modern császár- emlékei szolgáltak példaként, melyeknél a méretek növelése sok esetben a tektonikus jelleg kiemelésével járt együtt.

A Deák-mauzóleum

Deák Ferenc 1876 január 28-i halálát követően sor került egy, a Képviselőház, a Főrendiház tagjaiból, továbbá Budapest főváros küldöttségéből álló, Deák végtiszteltetére kiküldött országos bizottság felállítására. E bizottság döntött az államférfi ravatala, illetve a temetés idejéről és helyéről. A hónap végén javaslatot terjesztettek az országgyűlés elé, melyben a koporsó ideiglenes elhelyezéséről is szóltak: a politikus földi maradványai egy senki által nem használt, senkinek a nevére nem írt sírboltban helyeztessenek el. Ennek megfelelően Deák nyughelyéül egy kápolnát választottak a Kerepesi temető második kapujának közelében.³⁰⁶ Miután a bizottság javaslatot tett a síremlék végleges helyére nézve (erre legalkalmasabbnak a kápolna helyszínét vélték), április elején megbízta a Mérnök Egyletet, hogy a pályázati feltételeket és a kijelölt terület tervrajzait minden hazai építésznek küldje el.³⁰⁷ Az ebben az időben az európai síremléképítészet elsőrangú helyszínének számító Itália, a Deák-mauzóleum pályatervei kapcsán mint mintaadó tűnik fel: a polgármester több olaszországi városnak írott levelében kérte azokat, hogy jelentősebb síremlékeik rajzait küldjék el, mellyel a pályázóknak mintául szolgálnának.³⁰⁸ A pályázatra (melynek határidejéül szeptember elsejét jelölték meg) 43 pályamunka érkezett, közülük egyet a bírálók, a terminus be nem tartása miatt érvénytelennek tekintettek. Mint a korban kevés nagy volumenű funerális alkotások egyike, formai kialakítása - és ezzel összefüggésben iskolákhoz való igazodása - polémia forrása lett. A tervek ugyanis kétféle épülettípust tekintettek kiindulópontnak. Egyrészt a nyitott, oszlopos-baldachinos építményt, másrészt a zártabb, monumentálisabb jellegű formát, a centrális szimmetriájú, kubusos-kupolás mauzóleumot. Az első típusba tartozott többek között Schickedanz Albert "Pietas" jellegű, magas talapzatra helyezett, oszlopokkal és

³⁰⁶ A kápolnáról több korabeli illusztráció is megjelent. pl. FSzEK, Budapest Gyűjtemény, Fotótár

³⁰⁷ A pályázatot április folyamán írták ki és jelentették meg különböző hazai és külföldi szak-, illetve napilapokban. pl. BfU. 1876. máj. 7. No.19. p.140-141.

pillérekkel alátámasztott boltozott baldachin-építményt mutató pályaterve.³⁰⁹ A zárt, kubusos mauzóleum-típus példája Feszli László és Kauser József "Ex tumolo vita est" jellegű, második díjjal jutalmazott pályamunkája, mely egy széles pódiumon álló kubusos tömböt mutat, erre illeszkedik a magas, ión oszlopokkal tagolt tamburra helyezett félgömb kupola.³¹⁰ A pódiumon tripusok és szfinx-szobrok foglalnak helyet. A klasszikus görög építészet elemei nem csak itt, hanem Gerster Kálmán "1867" jellegű projektjén is megjelennek.³¹¹ A terven az építmény lépcsős pódiumra helyezett, erős lábazatra állított, felfele enyhén keskenyedő, dór párkánnyal lezárt kubusos tömege jelenik meg, melyet annak homlokoldalán egy ión oszlopokból, háromrészes ión párkányból és akrotérionokkal díszített timpanonból álló kapuépítmény tagol – ez alól nyílik a mauzóleum belső terébe nyíló, egyenes záródású kapu. A mauzóleum alsó tömegének további három oldalát – azok tengelyében – a kapuépítménnyel azonos magasságú enyhén előre ugró szakaszok tagolják, melyeket pilaszterek, illetve háromrészes párkányra helyezett timpanonos oromzatok zárnak. A kubus felett egy nyolcszögű talpazatra helyezett, kettős törpepilaszterekkel és kisméretű nyílásokkal tagolt tambur, a párkánya felett végigfutó akrotériionsorral, melyet bordákkal megerősített, téglafalazású kupola koronáz. Az építész a pódium sarkaira négy obeliszket, a pódiumra négy oldalról felvezető, 12 fokos lépcsők pofafalaira oroszlán szobrokat, a kubus-forma sarkaira alacsony posztamensre helyezve allegorikus alakok ülő szobrait, a kupolára egy kiterjesztett szárnyú Génusz bronz alakját tervezte³¹². A négyzet alaprajzú, két oldalt szoborfülkéknek, a bejárattal szemben az oltár helyének szánt apszidionokkal bővített belső tér közepén helyezkedett volna el az egyszerű márvány szarkofág. A terv egészére egyfajta zártság, visszafogottság, a klasszikus görög építészet elemeinek alkalmazása (elsősorban a mauzóleum kubusos részén) jellemző, melynek gyökerét elsődlegesen a

³⁰⁸ Id. FL. 1876. jún. 29., 147.sz. p.691.; Hon 1876. júl. 4. esti kiadás, 151.sz. p.2.; VU. 1876. júl. 9. 28.sz. p.444.

³⁰⁹ Id. Gábor Eszter, 1996, p. 72-75.

³¹⁰ Id. Komárik Dénes, Fotódokumentumok Feszli Frigyes és Feszli László hagyatékából. in AH. 1992/1. p.121-132.; Budapesti Országos Általános Kiállítás (BOÁK), A Képzőművészeti csoport képes tárgymutatója, Budapest, 1885. No.246-249.

³¹¹ Az építkezés előtörténetéről, illetve a mű építéstörténetéről ld. Papp Gábor, Deák Ferenc síremlékére kiírt pályázat történetének vázlata. in Pest-Buda egyesítésének 125.évfordulója 1873-1998, Magyar Történezhallgatók egyesülete, Budapest, 1998, p.88-98; és Bor Ferenc Deák-mauzóleum c. dokumentációját.

Hansen-iskolában kereshetjük. A bíráló bizottság a fiatal építész tervét javasolta első helyen kivitelre, aminek az oka részint az lehetett, hogy Gerster munkájában a megfelelő forma (a klimatikus szempontok komoly szerepet játszottak a kubusos, zárt forma melletti döntésben) jó érzékkel való kiválasztása mellett egy olyan rugalmasságot láthattak, mely megadta a potenciális lehetőségét annak, hogy egy lehetőleg mindenki számára ideálisnak elfogadható mauzóleum-terv válhassék belőle.³¹³

Az építkezés megkezdése azonban elhúzódott, ugyanis a Képviselőház a kivitelezés megkezdése feltételül az új költségvetés és részletes tervek elkészítését jelölte meg. Gerster ennek megfelelően elkészítette az átdolgozott részletes tervet és költségvetést – erről az országos bizottság 1878. március 14-én jelentést adott ki, a tervet és költségvetést a Képviselőház elfogadta, s megbízta az építészt a kivitelezéssel.³¹⁴ A munkálatok végül 1879 közepén kezdődtek és még a tél beállta előtt (októberre) elkészültek a mauzóleum alapfalai, a következő években a felépítmény. A kupola 1882-ben készült el. "Fehér márvány téglákkal" történt borításáról az év októberében adtak hírt.³¹⁵ A tervezés, majd a kivitelezés folyamán egyszerűsödött, kisebb alapterületű lett a körácsos mellvéddel kísért terasz, továbbá elmaradtak hangsúlyos, az épület összefogottságát megtörő obeliszkjei. Ezen kívül Gerster az építkezés költségeinek csökkentésére elhagyta a pofafalak oroslánjait és a kubus tetejére helyezett, Deák erényeit jelképező szobrokat - utóbbiak helyére négy tripusz került. Ezen változtatások az ily módon egyszerűbb külső megjelenésű építményt harmonikusabbá, kiegyensúlyozottabbá tették. A kupolán lévő, kiterjesztett szárnyú álló géniusz Kiss György mintája nyomán készült. A bronz szobor, melynek öntése a Schlick-gyár műhelyében 1882-ben Herpka Károly vezetése alatt történt, az első nagyobb méretű, Magyarországon készített alkotás volt. A mauzóleum négyzetes alaprajzú márvány pilaszterekkel tagolt belső terének oldalfalait Gerster az első vázlatoktól eltérően - római és firenzei példák után - világos-sárgás alapszínnel

³¹² Géniusz-szobor, mint a korszak funerális művészetének egyik toposza, más terveken is előfordult. Így a hasonlóan kubusos "Budapest"-jeligéjű mauzóleum kupoláján.

³¹³³¹³ A kezdő és valószínűleg alkatilag kompromisszumkésebb művész előnye talán az is lehetett, hogy másokkal szemben könnyebben beleegyezett egy sikerrel kecsegtető megbízás reményében tervének átdolgozásába.

³¹⁴ Az építési engedély száma 23.385/1878. kiviteli tervek: OL.: T.8 No.12: 1-6 (1878 május), T-8/No.12: 7, 9 (1879. július-augusztus)

³¹⁵ ld. Bpi Hírlap 1882. 286.sz. [okt.17] p. 6.

tervezte.³¹⁶ A lunettákban és a csegelyekben Székely Bertalan falképei kaptak helyet. A lunettákon a bejáratl szemben 1848 allegóriája, a bejárat felett a Kiegyezésé, jobbra az Erő, balra a Mértékletesség képei. A csegelyeken az Igazság, a Tudomány, a Békülékenység és az Önmérséklet alakjai.³¹⁷ A falképek egy idő után penészedni kezdtek s ezért mozaikba kellett áttenni őket.³¹⁸ A belső tér középpontjába 1878/79-ben először Gerster tervezett egyszerű, márvány szarkofágot, majd az 1880-as évek elején elkészült a Stróbl Alajos tervezte márvány szarkofág Deák fekvő alakjával.³¹⁹ Ekkor induló kapcsolatuk egy másik közös munkájukkal, Arany János síremlékének tervezésével párhuzamosan jöhetett létre, s utóbb hosszú éveken át tartó munkakapcsolattá, barátsággá alakult: több emlékmű- és szoborpályázaton illetve síremléken dolgoztak együtt.³²⁰ E két, a historizmus eszközrendszerét, formanyelvét évekkel később is következetesen alkalmazó művész szinte talán csak a Deák-mauzóleumnál hozott létre olyan művet, mely kiegyensúlyozottsága, téralakítása, formai megoldása révén a magyarországi funerális művészet egyik legszerencsésebb alkotása lett, méltó párja kora európai sírépítményeinek.³²¹

Deák Ferenc mauzóleuma építésén szerzett elismerés Gerster számára még évekig gyümölcsözőt, a fiatal építész itt szerzett sikere révén több síremlékmegrendeléshez jutott - az építetők számára sokáig garanciát jelentett mauzóleumának harmonikus megjelenése és felépítményének szilárdsága.³²² Az emlék- és síremlékállítások szokása, rendszere szűk harminc év alatt oly mértékben megváltozott, hogy egy a Deák-mauzóleuméhoz hasonló egyértelmű siker a századfordulón, a Kossuth-mauzóleum pályázatának idején nem is jöhetett létre.

³¹⁶ vö. PH. 1881. [jan 3] 2.sz., p.5; 1881. [febr. 1] 31.sz., p.6; 1881. [febr.5] 35.sz., p.5.

³¹⁷ ld. BTM Fővárosi Képtár ltsz. 58.98.1-4; Székely, 1999, p.205

³¹⁸ A munka befejezésére sejtethően 1903 előtt került sor. ld. BFL IV. 1407/b 223.606/1903; Erről még: Farkas Zoltán, Székely Bertalan, Szabad Művészet 1955. 5. sz. p. 211; Maksay L. (szerk.) Székely Bertalan válogatott művészeti írásai Bp. 1962. p. 151; Székely, 1999, p. 50.

³¹⁹ A Deák-mauzóleum szarkofág-díszeiről ld. alább.

³²⁰ Így többek között az egri Dobó-empléken, a nagyeceni Széchenyi-szobron, a budapesti Semmelweis-, és Jókai-szobronon, Arany János, Henneberg Károly, Zichy Mihály síremlékein és a Kossuth-mauzóleumon.

³²¹ vö. Julius Bormann, Friedhofskapelle, 1878/79, Weimar, Historischer Friedhof, Baumheyer, Klein-mauzóleum, 1880, Sobotin, Max Fleischer, Markus Engel mauzóleuma, 1909.k., Bécs, Zf.

³²² Szemben a temető két másik nagy mauzóleumépítményével, a Batthyány-, és a Kossuth-mauzóleummal, melyek szerkezetét részint az időjárás igen hamar kikezde, a síremléken csak több, mint húsz év múltán vált szükségessé némi javítás. ld. BFL IV. 1407/b VII. 55.077/1901, X. 9237/1902, X. 43.601/1903, III. 61.004/1903, VI. 112.004/1903, 114.291/1903, 123.980/1903, 200.062/1903, 222.490/1903, X. 201.544/1904.

A Kossuth-mauzóleum

Kossuth Lajos emlékére, hamvai elhelyezésére emelendő mauzóleum gondolata már a politikus halálát követően felmerült. Ezt ekkor egy szobor és egy síremlék állításának feladatát egyaránt magára vállaló bizottság koordinálta.³²³ A kezdeti években összegyűlt pénzösszeg (700ezer Korona) a szobor és a mauzóleum felállítására együttesen nem lett volna elegendő, ezért a bizottság elsődlegesen a mauzóleum felállítását szorgalmazta, s további gyűjtést tartott szükségesnek a szobor felállításához. Az ezt követő intézkedések megtételét 1897-től a Főváros Közgyűlése vállalta magára. Ezek részei voltak a síremlékállítással kapcsolatos kérdések: az építmény helyének kijelölése, és a pályázat feltételeinek megállapítása. Ezekről egy, a Főváros képzőművészeti bizottsága tagjaiból álló háromtagú bizottság (Heuffel Adolf, Stróbl Alajos, Steindl Imre) döntött, mely a síremlék helyeként a Kerepesi temetőnek a III-as kapu-út és a nagy Krisztus-keresztút találkozásánál fekvő területet javasolta, a mauzóleumot - az Albert-memorial mintájára³²⁴ - nyitott, baldachinos formájúnak képzelte. A mauzóleum építésére szóló pályázati felhívást 1901. februárjában írták ki,³²⁵ végleges határidőként 1902. március 11-ét jelölték meg. A zsűri március 24-i döntése kapcsán – mely szerint a Kossuth-mauzóleum pályázatán az első (6000 koronás) díjat Gerster Kálmán és Stróbl Alajos “>1848< zöld koszorúban” jellegű pályamunkája kapta³²⁶ – egy, a hazai pályázatok történetében is jelentősnek nevezhető polémia bontakozott ki. A sajtó hasábjain³²⁷ is teret kapó vita kiindulópontja a tizenkét tagú bíráló bizottságban a díjazandókkal kapcsolatban kialakuló kialakuló nézeteltérés volt. Ebben a zsűri hat tagja (Bakos János, Czigler Győző, Heuffel Adolf, Pucher József, Rauscher János, Wagner Géza) az első díjat a Gerster-Stróbl féle

³²³ Az Országos Bizottság vezetésével gr.Batthyány Gézát, Széchenyi Bélát, Eötvös Lorántot, Tolnai Lajost bízták meg.

³²⁴ ld erről: Múcsarnok, 1899. p.54.

³²⁵ ld. ÉI. 1901. febr. 24. 8.sz. p.41.

³²⁶ A pályamunkákat 1902 márc. 29-től a városligeti Iparcsarnokban állították ki. ld. BFL. IV. 1407/b: VII. 42.500

³²⁷ ld. BH. 1902.márc. 25. 83.sz. p.8-9, márc.26. 84.sz. p. 5, márc.28. 86.sz. p.6, márc.29. 87.sz. p.7., ápr.2. 90.sz. p. 8., ápr. 8. 96.sz. p.8., ápr.10. 98.sz. p.7., ÉI 1902. 13.sz. p. 78., 14.sz., 16.sz., VU. 1902. 13.sz. p.207., 1902. 15.sz. p. 245.

tervnek ítélte meg, míg további öt zsűritag (Kann Gyula, Lechner Ödön, Lotz Károly, Rauscher Lajos, Zala György) Bálint Zoltán, Jámbor Lajos és Kallós Ede "Mekka" jellegű tervét javasolták díjazásra. Miután a bíráló bizottság egy tagja, Hauszmann Alajos a szavazáson nem volt jelen, Gersterék tervére több szavazat jutott. A döntést követően a bizottságból hárman (Lechner, Kann, Zala) visszaadták tagságukat, s többször is tiltakoztak a Fővárosnál Gersterék pályatervének elfogadása ellen. A pályamunka első díjjal való jutalmazása körüli vihart tovább növelte, hogy (a döntést követő napon) a bírálókon túl hat pályamunka szerzői is óvást emeltek a határozat ellen. A tiltakozók közt a „Mekka“ (Bálint Zoltán, Jámbor Lajos, Kallós Ede), a „Pátria“ (Heidelberg Sándor, Jónás Dávid), a „Tumulus“ (Márkus Géza, Spiegel Frigyes, Kalmár Elza), a „Magyar Szellem“ (Komor Marcell, Jakab Dezső), a „Pátria vörös körben“ (Donáth Gyula) és az „Eszme hallhatatlan“ (Telcs Ede) jellegű tervek alkotói szerepeltek. Szak- és napilapokban megjelentetett, utóbb a Főváros Közgyűlése, majd a Képviselőház elé terjesztett tiltakozásukban elsősorban nem művészi, hanem formai hibákat említettek, melyek önmagukban kizárják a döntés érvényességét. Így a szabályok megsértésének számított, hogy Stróbl Alajos a pályázat lejártáig, mint pályabíró szerepelt, s ezért véleményük szerint a pályázat előkészítésére befolyást gyakorolt. A fentiek ellenére a Tanács szabálytalanságot nem állapított meg és kérte a Közgyűléstől az ítélet helybenhagyását, mely azt hosszú vita után elfogadta, s Gersteréket bízta meg a mauzóleum kivitelezési munkáival.³²⁸ Az elfogadott terveket az építő bizottság 1902 szeptember hó folyamán átdolgoztatta. A módosított terveket a szerzők 1903 februárjában benyújtották a Bizottságnak, mely azt május folyamán 361.045 Koronás költségvetéssel elfogadta.

Az építmény alapozásához még ez év augusztusában hozzákezdtek, az építkezés 1903. tavaszától 1909. decemberéig tartott.

A tervek alakulását vizsgálva elmondhatjuk, hogy noha az építmény alap konfigurációja (széles alépítményre helyezett keskeny, magas, központi szerepet kapó koronázóelem) és stílusformái (elsősorban a klasszikus görög építészet elemeit felhasználó architektúra) alapvetően nem változtak, az építmény arányai, egyes formai megoldások, továbbá részletmegoldások tekintetében a különböző terveken módosulások figyelhetők meg. Az

³²⁸ A pályázatról és az építéstörténetről ld. Csorba, 1983; illetve Bor, 1992.

architektúrát érintő némi változások az egyszerűsödés, a tagoltság mérséklése fele mutattak, mely összhangban látszik lenni a hivatalos művészet századforduló táján felerősödő, történelmi és politikai héroszoknak monumentális méreteket öltő, robosztus monumentumokat állítani kívánó igényével.³²⁹

Egy korai, sejtetően 1902 márciusa előtti terv négyzetes alaprajzú széles alépitményt mutat, kváderköves falazású homlokoldalán koszorú- és füzérdísszel, tengelyében pilaszterekkel kísért, egyenes záródású ajtónyílással, illetve az oldalfalak tengelyében téglány alakú keretelt mezőkkel.³³⁰ Az alépitményhez négy oldalról széles lépcsők vezetnek, pofafalukon mécsesek kaptak helyet.³³¹ A síremlék tengelyében lépcsős lábazatra helyezett, magas, téglány alakú, tömör oldalfalú építmény, sarkai előtt egy-egy kanellúrázott dór oszlop, melyekre klasszikus, háromrészes gerendázat terhel. Oldalfalai mellett egy-egy, pódiumra helyezett szoborcsoport, homlokoldala előtt egy álló, fejét felemelő, ordító oroszlán. A téglány alakú kubus koronázó eleme lépcsős lábazatra állított, enyhén rézsús oldalfalú, nyeregtetővel fedett, oroszlánlábakra állított szarkofág.³³² A szarkofág a későbbi terveken lekerült koronázó helyzetéből – a monumentális síremléken lezáró elemként alkalmazott szarkofág léptékvárat és diszharmóniát okozott volna – továbbá a tömör falú, kubusos építményt felváltotta a széles, lépcsőzetes talapzat felett emelkedő, kanellúrázott oszlopokra támaszkodó baldachin-építmény. Ezt láthatjuk az 1902 március 1-én kiállított pályaterven is. Az első terveken, így az előbb említett korai lapon illetve a pályázati terv makettjén a széles alépitmény és a felette magasodó baldachin (illetve kubus) élesen elválik mind

³²⁹ Itt mintaadóként elsődlegesen a német császárság emlékműveit érdemes megemlíteni: a császári önreprezentáció egyik legautentikusabb művészi kifejezőjének, Bruno Schmitznek különböző II. Vilmos-emlékműveit. Az, hogy a Kossuth-mauzóleum formai megoldásaira, tömeg- és téralakítására korabeli itáliai analógiákat is találunk (Emilio Gallori, Garibaldi-émlék, Róma, 1880-as évek; Gaetano Moretti, Crespi-mauzóleum, Crespi d'Adda, 1907), egyfelől az építészeti motívumok elterjedtségére és gyors vándorlására utal, másfelől Gerster ezen művénél a közép-itáliai kapcsolat lehetőségét is felveti.

³³⁰ Id. OL T-8 No.18: 115r. A tervlapon az oldalfalak téglány alakú mezőin ábrázolni kívánt jelenetek címei szerepelnek: "A pozsonyi országgyűlés - Jobbágyok a lánczait széttörrik, Harczi csoport - Debreczeni nagy szónoklat a néphez". - Az oldalnézeten a keretelt mező felett a következő idézet olvasható: " HAZÁDNAK RENDÜLETLENÜL LÉGY HÍVE.."

³³¹ Ezekhez mintául a Nagyszentmiklósi kincs 13.sz. ivóedénye szolgált.

³³² Minthogy a londoni Albert-memorial, mintaadó szerepe már 1899-ben felmerült továbbá mivel a pályamunkák közül Gersteréké volt leginkább rokonítható a Scott-féle emlékkal, e formai elem, a baldachin hiánya - mely minden további tervükön már szerepelt - felveti a tervlap igen korai datálásának lehetőségét.

egymástól, mind a környezetétől: a teraszokra vezető lépcsők is a kváderezett kőfal mögé bújtatottak. Az 1903-as kivitelezési tervhez köthető lapokon tűnik fel először a terasz felső szintjéről az építmény tengelyében elhelyezett kriptabejárat elé vezető lépcsőpár, mely a monumentum alsó, zárt, az elhúnyt(ak) földi maradványai őrzéséül szolgáló építményt a felső, a nemzet nagy fiának emléket állító “memorial”-lal köti össze.

Az architektúra módosulása mellett jelentősebb a szoborművek egyes tervvariánsokon nyomon követhető változása. Ezek a klasszikus elemeket felvonultató, némiképp hellenizáló ízű monumentális építészeti résszel – miként ezt már a kortárs kritika is kiemelte – nem mutattak összhangot. A baldachin alá helyezett szarkofágra Stróbl a feltámadó Kossuth alakját mintázta, a baldachin tetejére egy - a szabadságot jelképező - oroszlán alakja került.³³³ Az alépítményhez vezető lépcső pofafalaira Stróbl két-két alakból álló szoborcsoportot tervezett, a bejárat mellett két, őrt álló honvéd, a kapu felett öreg paraszt szobra jelent meg, mely utóbbi később gyászoló Hungáriá-vá alakult.³³⁴ A baldachin alatt először a feltámadó Kossuth szarkofágra helyezett alakja jelent meg, majd ezt egy karját lendületesen felemelő férfi (Géniusz?, Kossuth?) váltotta fel.³³⁵ Igen hamar felmerült az építménynek szobrászi díszrel való lezárása. A korábban említett tervlapon szereplő nagyméretű szarkofágot kezdetben - így a pályázati terven is - álló oroszlán szobra követte. Ez utóbb kétalakos szoborcsoporttá módosult: a jobbójában fákját tartó, kiterjesztett szárnyú Géniusz láncaitól szabadítja meg a szabadságot jelképező oroszlánt. A nagyméretű koronázó bronzszobor jellemző példája a teatralitást kedvelő Stróbl szimbólumokat alkotó módszerének.

A megépült sír építmény a zárt és a nyitott mauzóleum-típus sajátos összekapcsolásával létrehozott forma. Gersterék Kossuth-mauzóleuma egyszerre igyekszik magába olvasztani mindkét építészeti formát. Ezen törekvés, mely ugyanakkor a korszak európai emlékéllítási gyakorlatában a korábbiakban vázolt módosulással, a monumentalitás fele fordulással is összhangban volt, az építészeti részben – de különösen a hozzá kapcsolódó szobrászati díszeknél – bizonytalanságot sugall. A két épülettípus együttes alkalmazása

³³³ Ezt a megoldást mutatja Gerster-Stróbl 1902 március 1-én kiállított pályaterve.

³³⁴ Ezek, illetve a nagyszentmiklósi kincs ivócsanakjának mécesként való megjelenése képviselik a bírálók által kezdetben hiányolt magyar jellegű síremlékek - szerepeltetésüknek oka részint ez lehetett

³³⁵ A baldachinnak még ez a megoldása áll legközelebb a példaként emlegetett Albert-memorialhoz. Érdekes ugyanakkor, hogy az Albert-memorial formája Gersternél nem is annyira itt, hanem az Erzsébet királyné-emlék. egyes tervvariánsain tért vissza. ld. OL.: T.8 No.18:64,74, 118-125, 127

révén nem történik meg az emlék funkciójának (és mondanivalójának) tisztázása, s e tisztázatlanságot a szobrászi díszek csak fokozzák.

Mindevvel együtt Gerster számára ez az építészeti feladat komoly kihívást jelenthetett (hasonlóan nagy nyilvánosságot kapó építészeti feladatot ezután nem kapott). Hogy az általa alkalmazott architektúrát egy a nemzet történetének a reveláció erejével ható időszakában vezető szerepet kapó karizmatikus személyiséghez illőnek vélte, arra utalnak a választott építészeti formáról vallott gondolatai:

“[...]Mindjárt az első alkalommal, amidőn a síremlék pályázatához fogtam, elhatároztam, hogy a művet a classicus stílusok szellemében fogom megoldani. Ebben vezérelt engem az az elv, hogy a kitűzött célhoz a görög dór stílus nemes egyszerűsége a legmegfelelőbb monumentális hatást fogja adni. Kerültem minden díszet és pompát. A felépítésben éreztem az igazi monumentális erő megnyilatkozását. Követ köre hordtam piramisszerűleg, a magasra törő szellemóriás szimbólumaként.[...] Az egész külső a természetes kőhalom sajátosságával bír, mintegy ősemlékül valamely nagy természeti alakulásnak.[...]”³³⁶

A megépült mauzóleum hatalmas kőfalainak homogén felületét a keskeny sarok- és a szélesebb középrizalitok csak kissé oldják. Az alépitmény homlokoldalán nyolc fokos, pofafalain párduccal³³⁷ kísért lépcső kisebb teraszra vezet, ahonnan az alépitményen nyíló kapun át juthatunk a kriptába. A kriptá ajtaja felett alacsony posztamentum a trónoló Hungária alakja helyezkedik el. A kriptabéjártat két oldalán keskenyebb lépcső vezet fel az alépitmény alsó szintjére.³³⁸ Az alépitmény négy sarkán nagyméretű tripuszkok helyezkednek el. A keskenyebb és alacsonyabb felső szinten emelkedik a mauzóleum meghatározó, messziről is szembeötlő eleme, a hat dór oszlopból és a dór gerendázat

³³⁶ Id. Kossuth emlékalbum. Kossuth halála és temetése. A Kossuth mauzóleum felavatása alkalmából szerkesztette dr.Kovács Dénes, írták a történelmi esemény szemtanúi. Wodianer és Fiai, Budapest, 1909. p.153-154.

³³⁷ A leszármazott, Stróbl Mihály visszaemlékezései szerint a szobrász az élethűbb mintázás érdekében a nagymacskák szobrainak kivitelezését megelőzően felbosszantott párducokat tanulmányozott az Állatkertben. Id. erről Stróbl Mihály: A Gránitoroslán, Rákoshegy, 1972 – Budapest, 1999, Csorba, 1983, p.144.

³³⁸ A lépcsőket pofafalak - vízszintesen helyezett nagyméretű faragott kőtömbök – határolják. Ezt a lépcsőmegoldást alkalmazta Gerster az Erzsébet-emlék első, 1902-es pályázatán.

elemeit alkalmazó lezáró elemből képzett baldachinéptmény.³³⁹ A baldachin alatt kapott helyet a szarkofág.³⁴⁰ A baldachin tetején hatalmas bronz szobor, oroszlánt a láncaitól megszabadító, kezében fákalyát tartó, szárnyas Génusz alakja látható. E szoborcsopotról maga Stróbl igen nagy lelkesedéssel beszélt az őt műtermében meglátogató Fülep Lajosnak.³⁴¹

Az építmény belső tere görögkereszt alaprajzú sírbolt, melyben a négyzetes, középső tér teknőboltozatát négy vörösmárvány oszlop támasztja alá. Itt helyezkedik el Kossuth márvány szarkofágja.³⁴² A belső tér dekorációja több művész munkája: a falak és a boltozat mozaikdíszé Kölber Dezső festőművész alkotása, a mára elpusztult üvegablakokat Róth Miksa tervei alapján készítették.

A majd harminc évvel a Deák-mauzóleumot követően épült Kossuth-mauzóleum a századforduló egy jellegzetes emlékállítási gyakorlattal mutat rokonságot. A korszak hieratikussá váló héroszkultusza természetes módon hozta létre - mint egyfajta újkori profanizált szakralitás kifejezője - a maga monumentális, időtlenségbe helyezett emlékműveit. A síremlékek, emlékművek túlsúfolt, sokszor egymással kapcsolatban nem lévő elemek alkotta szimbólumrendszerét, ennek esetlegességét és inkoherens érzetét volt hivatva ellensúlyozni a mind nagyobb teret hódító grandiózitás, a tekintélyt parancsoló jelleg - mely a tektonikus részeken túl az ábrázolt alakok szobrainak monumentalitására is kiterjedt. Az emlékeken szintetizáló, összeolvasztó szándékuknál fogva felnagyítva jelentek meg a későhistorizmus jellegzetes, sokszor már a kortársak által is jelzett korlátai: a történeti gondolkodás és konkrét művészeti megtestesülése - a historizáló formák - háttérben meglévő absztrakcióra való hajlandóság természetes kifutásaként mutatkozott az építészetben a századvégen egyfajta gondolati leszűkültség,

³³⁹ A monumentális, az antik görög építészet elemeit felhasználó hatoszlopos baldachin párhuzamait elsősorban a századforduló emlékmű-építészetében találjuk meg. Ennek példájaként F.A.Bartholdi Clermont Ferrand-ban lévő Vercingetorix-emlékét (1902) említjük.

³⁴⁰ A Kossuth-mauzóleum szarkofágjairól ld. alább.

³⁴¹ “[...] Ez, kérem egy száguldó, dühös oroszlán, a nemzet, vele rohan a Génusz, aki megszabadítja láncaitól, s maga előtt kergeti az ármányt, egy kígyót. Az oroszlán át van kötve láncokkal, de a láncok végét a Génusz fogja. [...] A Génusz repül, látja, kérem, szárnyai vannak. A kezében fáklyát tart, amelyben minden halottak napján égni fog a gáz.[...]” Ld. Fülep Lajos, Látogatás a műteremben Stróbl Alajosnál, in. Fülep Lajos, Egybegyűjtött írások, I. (szerk. Tímár Árpád), MTA, MKI, Budapest, 1988. p.156-163.

³⁴² A szarkofágokról ld. alább.

mindinkább helyhez és időhöz kötöttség, melyet paradox módon formailag épp az absztrahálás mesterséges felerősítésével értek el.³⁴³

A Kossuth-mauzóleum építkezésével párhuzamosan nyílt alkalma Gersternek további emlékmű- és szoborpályázatokon részt venni. Közülük az Erzsébet királyné-emlék pályázatát említjük, egyrészt mert ez volt építészünk munkásságában a másik, több évig tartó projekt, melyen Stróbl Alajossal együtt szerepelt, másrészt, mivel a tervsorozat – leginkább a négyzetes alépitmény tömegének kialakítása, ornamentális díszítése alapján – Kossuth-mauzóleum formai analógiájának is tekinthető.³⁴⁴

Árkádsor a Kossuth-mauzóleum körül

A Kossuth mauzóleum pályaterve kapcsán Gersterben egy speciális funerális építmény felállításának gondolata fogalmazódott meg: egy árkádsort tervezett a síremlék köré, mely azon túl, hogy a temető többi részétől elválasztja és abból kiemeli a mauzóleumot, egyben nevesebb személyek temetkezőhelyeként is szolgált volna.³⁴⁵ A Kossuth síremléke körül elhelyezett, kiemelt temetkezőhelyként is funkcionáló építmény Kossuth sírhelyének nemzeti emlék-, illetve zarándokhelyként, jellegzetes magyar pantheonként való értelmezését erősítette volna. Ez, az egyes tervlapokon, illetve az 1902 márciusi maketten szereplő, különböző formát öltő árkádsor azonban nem valósult meg. Az 1902 márciusi terven félkörívben elhelyezkedő, két negyedköríves szárnyból álló, ión fejezetes, oszlopos-gerendázatos, nyeregtetővel fedett, tömör hátfalú árkád látható, végein enyhén előreugró, téglány alakú, pillérekkel és oszlopokkal alátámasztott, timpanonos oromzatú nyeregtetős lefedésű építményekkel. A hellén megfogalmazású kísérő architektúrának egy későbbi terven már monumentálisabb változata jelenik meg. Az árkádsor grandiózus, a korabeli német emlékmű-építészettel rokonítható megfogalmazása a századforduló, pantheon-jellegű együtteseivel úgy tűnik, közelebbi

³⁴³ Itt ismét utalnánk a korábban említett Crespi-mauzóleumra.

³⁴⁴ Az emlékről ld. alább.

³⁴⁵ A pantheon-gondolat ilyenféle formai megjelenését a nagyobb 19.századi temetők többségében megtalálhatjuk. (pl. Bécs, Zf.) Az árkádépítménynek a 19. századi funerális művészetben betöltött szerepéről ld. az előző fejezetet.

kapcsolatban áll, mint a korábbi, kisebb léptékű, zártabb klasszicizáló építmény.³⁴⁶ Tudjuk, hogy Gerster az u-alakú árkádsor köré síremlékek sorát tervezte, melyek közt a világháború hősei és Kossuth szellemi társai egyaránt helyet kaptak volna: egyfajta modern hősi sírkert ötvöződött itt a géniuszt dicsőítő gondolattal.

Feltételezésünk szerint ezen sírkerttel hozható kapcsolatba több, a hagyatékban fellelhető, kivitelezésre nem került, nevesítetlen síremlékterv. Így hat, vélhetően egy időben készült, számozott, egyszerű síremlék,³⁴⁷ illetve további, a 19.század végének hagyományos síremlékformáit - sztélét, aediculát, szarkofágot, cippust, obeliszket - mutató tervek is.

A különböző vázlatok olyan, Gerster által javasolt különféle típusokat mutatnak, amilyen, leginkább kőfaragói rutinmunkának tekinthető síremlékekkel a mauzóleumot körülvenni tervezte. Klasszikus antik, timpanonnal zárt sztélé-forma jelenik meg hat, ebből az időből származó síremlék-vázlaton.³⁴⁸ Más terveken a (lábazatra állított, középső harmadában metszett élű) sztélé tagolatlan profilú oromzata alatt jelenik meg a felirat, illetve büszt.³⁴⁹ Két további vázlat zárópárkánnyal kísért szegmensíves oromzatú sztélét mutat.³⁵⁰ A sztélék további változatát képviselik a konvex vagy konkáv negyedkörívekből álló oromzatú lezárással képzett sírkövek,³⁵¹ illetve megtalálható a klasszikus három részes párkánnyal kísért, csúcsíves oromzattal lezárt sztélé típusa.³⁵² További típust képviselnek a lizénával, pilaszterrel, esetleg oszloppal kísért, aedícula-formát mutató síremléktervek, melyek szintén elsődlegesen a tervezett hősi sírkerthez készülteknek tekintünk. Az aediculák egy csoportját az oszloppal-pilaszterrel kísért, három részes gerendázattal és (esetenként akrotérionnal díszített) timpanonnal lezárt síremlékek képezik,³⁵³ köztük találjuk Bolla Mihály két síremlék tervét.³⁵⁴ A pilaszterrel, lizénával keretelt aedícula egy

³⁴⁶ OL.: T.8 No. 18:47. Az árkádepítmény ezen monumentális formája feltételezhetően a háború utáni évekből származik. ld. F.G.[Fábián Gáspár], A Kossuth-mauzóleum körüli tér rendezésének ügye. in.Építő Ipar-Építő Művészet, 1922. p.117-118.

³⁴⁷ OL.: T.8 No.18:6r,20r,21r,24r,32r.

³⁴⁸ OL.: T.8 No.18: 17r (k), 20r (j), 26r (j), 28r (j), 32r (b), 32r (k). A zárójelbe tett rövidítések a három-három sírkövet mutató vázlatok esetében azoknak a lapon elfoglalt helyzetére (jobb, bal, illetve középső) vonatkoznak.

³⁴⁹ OL.: T.8 No.18:26r (b), 28r (b)

³⁵⁰ OL.: T.8 No.18: 26r (k), 22r

³⁵¹ OL.: T.8 No.18: 17r (j), 24r (b, j)

³⁵² OL T-8 /No 18: 32r (j).

³⁵³ OL.: T.8 No.18: 5r (j), 9r, 23r

³⁵⁴ Bolla Mihály (1850-1916.), miniszteri tanácsos, a pusztaföldvári ev. egyházközség felügyelője, aki 1898-1906 közt Gerster Ödönnek, Gerster öccsének szomszédja volt. Bolla síremléke végül Ligeti Miklós tervei alapján készült el. ld. Kerepesi 20/1

másik típusára közvetlenül terhel az ívelt vagy egyenes kontúrú, esetenként akrotérioros oromzat.³⁵⁵ A vázlatok egyikén Ámon József neve olvasható.³⁵⁶ Más terveken az aediculák fülkéi félkörívben, vagy karéjban záródnak (ide feliratos tábla, vagy egész alakos Krisztus-szobor, máskor a tábla elé posztamensre helyezett büszt került), e felett kapott helyet a többnyire háromszögű oromzat.³⁵⁷ Újabb csoportot képviselnek azok a tervek, melyek törpeoszlopokkal kísért alacsony aediculát mutatnak, félköríves, részben kagylómotívummal díszített fülkével, felette oromzattal, vagy egyszerű ívezettel.³⁵⁸ Az álló formátumú - elsősorban sztélé-, aedícula-típusú - síremlékek előtt sírkőlapok, vagy szarkofágok kaptak helyet.³⁵⁹ A tervek előbb bemutatott csoportját, annak formakészletét vizsgálva meglehetősen hasonló részletek, motívumok sűrű ismételt felhasználását figyelhetjük meg.

A nemegyszer mozaikszerűen összeállítottnak tűnő síremlékek tervezésük és szándékolt felállításuk körülményei (egy nagyobb temetői együttest alkottak volna) okán, noha az egyedi kialakítást sokszor nélkülözik is, mindenképpen figyelemre méltóak - ilyen, nagyobb léptékű funerális alkotás létrehozásának szándéka Gerster esetenként síremléképítéssel is foglalkozó kollégáiban (talán építésztársától, Czigler Győzőtől eltekintve³⁶⁰) nem fogalmazódott meg. Véleményünk szerint - két nagy jelentőségű mauzóleumán kívül - ez az, ami Gerster Kálmán jelenkori művészettörténeti megítélésében a 'funerális építész'-meghatározást indokoltá teszi.

Sztélé, aedícula formájú síremlékek

A funerális művészetben a 19.század folyamán mintaadónak tekinthető Itália, ahol a sztélé a klasszicizmus folyamán még jellegzetes építészeti forma volt, a század utolsó harmadában inkább a szarkofágot, mauzóleumot, esetenként az obeliszket alkalmazta. A

³⁵⁵ OL.: T.8 No.18:10r, 14r, 21r, 17r (b)

³⁵⁶ Ámon József (1844-1913.), építész, a Főváros középítési, továbbá törvényhatósági bizottságának tagja, több pesti építkezésen, köztük Huszár Adolf Gerster által tervezett műteremházán, mint építőmester vett részt

³⁵⁷ OL.: T.8 No.18:6r (b, j), 20r (k), 36r, 50-51r,

³⁵⁸ OL.: T.8 No.18: 11r, 16r, 24r (k).

³⁵⁹ OL.: T.8 No.18: 28r (b, j)

³⁶⁰ És itt a másik fővárosi temetőrendezésre, a rákoskeresztúri temető Czigler által tervezett beosztására gondolunk.

hazai emlékanyagban viszonylag nagy számban feltűnő sztélé és aedícula az építészet ezen területének az olasz mellett osztrák, német és francia orientálódására is utal. Ezt a formát részesítette előnyben Gerster a századfordulótól a hősi sírkert tervezett síremlékeinél. Hogy ez a síremléktípus nem volt nála előzmények nélkül való, bizonyítja több korai síremléke, s hogy a hősi sírkerttől függetlenül alapvető típusnak tekintette a funerális építészetben, igazolja, hogy munkásságának egészén, a nyolcvanas évek elejétől a húszas évek közepéig tervezett a sztélé-, illetve aedícula-formát felhasználva síremlékeket.

Csepreghy Ferenc síremléke

1881-ben tervezte Csepreghy Ferenc (1842-1880) síremlékét.³⁶¹ A még ugyanebben az évben kivitelezésre került, klasszikus arányú sírkő szélesebb lábazatán emelkedik a felfele enyhén keskenyedő sztélé, rajta egy Huszár Adolf-mintázta domborműves bronz portréval (a tervlapon balra néző képmás a felállított síremléken jobbra tekint). A sztélé triglif-metopés frízre terhelő, erős kiülésű timpanon zárja.³⁶² A mű harmonikus arányú, noha némiképp konvencionális alkotása a fiatal építésznek, a korabeli elismerő kritikák erről a Deák-mauzóleum sikerének fényében nem is meglepőek.³⁶³

Stróbl Alajos síremléke

A szobrász mára elpusztult síremléke 1926 körül készülhetett.³⁶⁴ A hagyatékban fellelhető tervlapok, továbbá az általunk ismert, a vázlatokhoz igen közel álló sírkövet mutató korabeli fotó egy magas lábazatra állított sztéléjét mutatnak, melyet az előbbi példákhoz hasonlóan egy tondó - meandermotívumos keretbe helyezett portré - díszít. A

³⁶¹ Csepreghy az akkori Poroszország területén, Görbersdorfban hunyt el, s még ugyanabban az évben hamvai hazahozatala és a Kerepesi temetőben való újratemetése, s ezek kellően higiénikus volta körül kérdések merültek fel. A bizonytalanságok oka a két ország vonatkozó rendelkezéseiben megmutatkozó különbségek voltak. (ld. BFL. IV 1407/b 1880: 6482/VI., 10560/VI., 33915/VI.) Nem utolsó sorban az ilyen helyzetek is egyre égetőbbé tették a század végén egy egységes európai temetkezési szabályozás létrehozását. ld. erről: Hüppi, 1968. A terve: OL.: T.8 No. 18: 25

³⁶² Kerepesi 34/1-1-29

³⁶³ ld. BH. 1882.jan. 17. p.1-2; PH. 1881.febr.21. p.3-4; Magyarország és a nagyvilág 1881. p.133.

³⁶⁴ A síremléket 1945-ben aknabecsapódás érte, a gránit sírkőlap több darabba törött, s az így megrongálódott síremlék helyén állították fel 1971-ben a ma is látható, Pfannl Egon tervezte modern architektúrát, melyre az 1875-ös önarckép másolata került. Kerepesi 26/1-1-35

síremléket hosszabbik oldalán három, rövidebbiken egy-egy rozettával tagolt fríz, efelett szívléces párkányra támaszkodó sarokakrotérionos, növénydíszes timpanon zárja.³⁶⁵

Gerster Miklós síremléke

Az aedicula-forma jelenik meg Gerster egyik legkvalitásosabb alkotásán, melyet a társzművészetek alkotásainak magas színvonala is biztosít. Gerster Miklós (1816-1874)³⁶⁶ síremlékét 1882/83-ban állították fel a Kerepesi úti temetőben.³⁶⁷ A síremléken az erős lábazati zónára terhelő két, tükrös, növénydíszes pilaszter között helyezkedik el egy fekvő téglány alakú mozaikmunka. Ezen lépcsőzetes pódiumra helyezett urnára jobbról gyászruhás nőalak borul, s baljával koszorút helyez a pódium aljára. Az urnától balra kiterjesztett szárnyú angyal ül, baljával az égre mutat, jobbában horgonyt (remény jelképe) tart. A mozaik, mely Giovanni Salviati Velencében készült alkotása, Lotz Károly kartonja alapján készült.³⁶⁸ Az aediculát klasszikus, három részes, triglif-metopés frizzel képzett párkány zárja efelett erős kiülésű alacsony timpanonnal, tengelyében bronz puttószoborral. A koszorút és harsonát tartó ülő gyermekalak Huszár Adolf műve.³⁶⁹

Than Károly síremléke

Aedicula-formát mutat Than Károly(1834-1908) síremléke 1910-ből³⁷⁰. A félkörívben záródó, kockafejezetes, csavart törzsű háromnegyed oszlopok határolta vakfülkében Istók János domborműve helyezkedik el. A művön az idős vegyész ülve jelenik meg, vele szemben tanítványai állnak, az egyiknek a kezében könyv látható. A dombormű feletti félköríves timpanont és az oszlopfelvezetek homlokoldalát aranymustrás mozaik díszíti (a timpanonban a geometrikus díszű mező tengelyében családi címer). A jelenet formai rokonának tekinthető Hans Kundrat bécsi, Theodor Charlemont által 1894-ben készített

³⁶⁵ Id. OL.: T.8 No.18:39, 59; OMvH, Fotótár, ltsz.18689.

³⁶⁶ Gerster Kálmán nagybátyja, meghalt Bécs-Perchtoldsdorfban, 1874.július 4-én, eltemették két nappal később a bécsi Währinger Friedhof-ban, exhumálták és Budapestre szállították a temető megszüntetésekor, 1881.október 30-án. Id. Wiener Stadt-und Landesarchiv, Totenbeschauptokolle, Rolle.323 Jg.1874. Bl.695; uo. Totenverzeichnisse No.836840 Vol.II-G-4., Graeberbücher des Allg.Währinger Friedhofs/4. Eigene Graeber 21/9.1873-31/10.1874, Fol.26v

³⁶⁷ Kerepesi, bal 299. Fotó a '10-es évekből: OMvH, Fotótár, 16302 (nsz. 6274/e,b). 1923-ban e sírhelyre temették el Gerster Kálmán sógorát, Gerster Béla, mérnököt. Ezt követően kerülhetett a mozaikkép alá egy fehér márvány tábla, feltüntetve a mérnök-építőmesteren kívül szüleit, hűgát (G. Annát), nejét és gyermekeit. (a Gerster család tagjairól ld. az I. Függelék.)

³⁶⁸ A mozaik kiállítva a Műcsarnok 1882.őszi kiállításán. ld. BH. 1882.aug.26.p.4.

³⁶⁹ Id. Schoen Arnold: Huszár Adolf gyermektanulmányai. in. A Cél (Az Országos Magyar Lövészegylet hivatalos közlönye) 1911, 176-179. A tanulmány ismeretét Nagy Ildikónak köszönöm.

³⁷⁰ Kerepesi, bal árkád 9.

síremléke, melyen a széken ülő anatómia-professzor előtt annak egy tanítványa áll. Kundrat kezében koponya, az ifjabb alak egy könyvre támaszkodik.³⁷¹

Szarkofág formájú síremlékek

Az álló formátumú (sztélé-, illetve aedicula-alkot mutató) síremlékek mellett Gerster munkásságában a szarkofággal is többször találkozhatunk. Több tervlapján szerepelnek olyan, valószínűleg kivitelezésre nem került síremlékek, melyeken a szarkofág-forma jelenik meg. Közülük kettő egyszerű, lépcsős talapzatra állított, egyenes oldallapú, sátozottóval, vagy lapos gúlaformájú fedlappal lezárt, sarkain akrotérionokkal díszített szarkofágot mutat (az egyik oldallapján felirat: Erdély család sírboltja)³⁷². Két további tervlapon a két szarkofág egy-egy hat oszloppal alátámasztott dongaboltozatos baldachin alatt helyezkedik el. Az egyikben egy zárt tömegű szarkofág jelenik meg, melynek törpepilaszterekkel tagolt oldallapjai felett nyeregvetős fedlap látható, a másik szarkofág griff lábakon álló ívelt oldallapú ravatalformát mutat, rajta a halott fekvő alakjával, amely fölé egy, a baldachin mellett álló nőalak hajol.³⁷³ Itt szólnunk kell arról, milyen szerepet játszik a baldachin, mint építészeti forma Gerster funerális alkotásainak sorában. Úgy tűnik, a századforduló előtt nemigen alkalmazta ezt a formát (a Deák-mauzóleum pályázatára benyújtott baldachin-formát mutató síremléktervekkel szemben ő a kúbusos típust választotta). Később is igen kevés alkalommal, s ezen esetekben is szarkofággal kombinálva. A fenti két baldachinterv mellett a Kossuth-mauzóleumnál, ahol a lezáró építészeti részt egy hatalmas, hat oszlop-támasztotta baldachin alkotja - mely alatt az elhunyt jelképes szarkofágja helyezkedik el.

Szarkofág a Deák Ferenc mauzóleumban

Kivitelezett alkotásainál is találkozunk a szarkofág-formával; elsődlegesen két mauzóleumépítményének belső tereiben állították fel – többnyire gazdagon díszített formában – azokat. A Deák-mauzóleum belső terébe helyezendő szarkofághoz Gerster 1876 és 1879 között több tervet is készített, melyek egymástól csak az alépítmény

³⁷¹ Id. Bécs, Zf. 13A-2-15.

³⁷² OL.: T.8 No.18:13,15

³⁷³ OL.: T.8 No.18:7r,12r. A nyitott, ravatal-szerű síremlékforma a 19.század fordulóján az itáliai temetőben volt elterjedt (Milano, Genova)

tömegében, formálásában tértek el.³⁷⁴ A szarkofág sarkain szárnyas oroszlánok helyezkedtek el,³⁷⁵ oldallapjain füzérdísz illetve szalaggal átfont koszorú volt látható. A meanderdíszes frízt méh-motívumok szakították meg. Az enyhe emelkedésű gúla formájú fedlap sarkain akrotériorionok kaptak helyet. Végül a szarkofágnak egy újabb, Stróbl Alajossal együtt készített formája valósult meg. Itt a szarkofágon Deák Ferenc márványból faragott fekvő alakja jelent meg, mellette egy a szarkofágon ülő angyalalakkal, amely a halott szemfedőjét baljával félrehúzza, s jobbával egy pálmaágat helyez Deák holttestére. A szarkofág mellett egy bronzkoszorú (Erzsébet királyné koszorújának mása) volt látható (a mű sejtetően a második világháború idején elpusztult).³⁷⁶

Szarkofágok a Kossuth mauzóleumon

A Kossuth-mauzóleumon alkalmazott szarkofág-formák, beleértve a tervezés különböző fázisaiban felmerülteket, különböző stílust képviseltek. A mauzóleum felső, kevésbé sűrűpítmény, mint inkább emlék-szerű részéhez tartozott egy, a tervezés különböző fázisában más-más formát öltő kőszarkofág. Korai (valószínűleg 1902 márciusa előtti) terven a téglány alaprajzú, tömör oldalfalú, emlék-szerű részt oroszlánlábakra helyezett, nyeregletes, akrotáriorionos szarkofág koronázza, rézsús oldallapjain ornamentális díszekkel. A díjnyertes pályaterven a szobrászi munkát végző Stróbl Alajos a baldachin-építmény alá Kossuth sírjából feltámadó alakját mintázta meg.³⁷⁷ (Későbbi változatokon

³⁷⁴ Id. OL.: T.8 No.12:10, T-8/No.18:4,42,131.

³⁷⁵ A Gerster által tervezett Epreskerti szobrászati mesteriskola Átriumában a korabeli felvételek tanúsága szerint egy oroszlánlábakkal faragott asztal állt – mely feltűnő módon hasonlított Gerster hagyatékában a Deák mauzóleum szarkofágjához készített oroszlánlábás tervhez.

³⁷⁶ A szobrászi megoldás kapcsolatba hozható egy Zichy Mihály által megörökített allegorikus jelenettel, mely a kegyeletét Deák ravatalánál leróvó Erzsébet királynét mutatja, mellette a gyászoló Hungáriával és a királyné fejére koronát helyező géniusszal. A kultuszminisztérium által megrendelt festmény a kiegyezés hivatalos apológiájaként tekinthető. Zichy műve nyomán utóbbi többet megörökítették a jelenetet. Így az alapján készült Holló Barnabásnak a Magyar Tudományos Akadémia előcsarnokában lévő domborműve is. Ugyanez a jelenet látható szintén domborműben Gerster és Stróbl Erzsébet királyné emlékének első pályázatára készített terven. A lábazatra helyezett négy domborműves jelenet közt – melyek a királyné életének legfontosabb jeleneteit örökítették meg – egy a Deák ravatalára koszorút helyező Erzsébetet mutatta. A sírra, ravatalra boruló, arra koszorút helyező gyászoló alak a síremlékművészet jellegzetes motívuma a 19.században. E típus hazai példája Andrássy Gyula tőketerebesi mauzóleumában lévő szarkofág Zala György által tervezett szobordíszé(1892) is. A szemfedőt elvonó géniusz-angyal alakjára a 19.század második felétől az itáliai síremlékművészetben találunk nagyszámmal példákat (Genova, Milano, Róma).

³⁷⁷ Az épp feltámadó halott alakja a barokktól kezdve a funerális művészetben többször megjelenik. A műfaj 19.századi alakulására nagy hatással volt F.Rude-nek a feltámadó Napoleont ábrázoló alkotása. A

a koporsón fekvő Kossuth alakja szerepel.) Utóbb Stróbl a baldachin alá álló, jobbját felemelő Génuszt (?) tervezett, majd ezt ismét a szarkofág váltotta fel: az oroslán lábakra helyezett, nyeregvetős, akrotérionos kőszarkofág oldallapjain figurális jelenetek kaptak helyet. Az ezt követő, kiviteli terveken a szarkofág helye már nem, aránya, jellege azonban változott: talapzatra helyezett két lábon álló, bordákkal kísért nyeregvetős, akrotérionokkal díszített, tagolatlan, függőleges oldallapú kőszarkofág jelent meg e késői terlapokon. A görögkereszt alaprajzú sírbolt közepén helyezték el Kossuth Lajos bizánci-ókeresztény formát mutató márvány szarkofágját.³⁷⁸ A szarkofágot négy oldalról a nagyszentmiklósi kincs 13.sz. ivócsanakjának egy-egy másolata kísérte.³⁷⁹ Ezen kívül a mauzóleum belsejébe került Kossuthné Meszlényi Teréz és Kossuth Ferenc koporsója, melyek egyszerű, téglány alakú, oldalaikon ornamensdíszrel tagolt, félnyeregvetős, akrotérionos fedlappal lezárt formát mutató szarkofágok voltak.³⁸⁰

Arany János síremléke, Kerepesi úti temető

Gerster a Deák-mauzóleum építésével párhuzamosan tervezte Arany János szarkofág-forma síremlékét.³⁸¹ Ez esetben is Stróbl Alajos volt a munkatársa. A főváros által adományozott sírhelyen a család állíttatott síremléket.³⁸² Az egyenes oldallapú, trapezoid formát mutató márvány szarkofág négy oroslánlábbon nyugszik. Mélyített, tükrös hosszoldallapjain az "Arany János" illetve a "született 1817.Mart.2. meghalt 1882.Oct.22." feliratok olvashatók. Az erősen nyomott gúla formát mutató fedlapon egy pálmaággal díszített, szalaggal átkötött bronz koszorú fekszik.³⁸³ A lábazatra két végén behajló bronz lapot illesztettek, rajta Arany János, Piroska és Arany László nevével. A kő talapzaton

típus a 19.század végi-20.század eleji itáliai síremlékművészetben (itt elsősorban a Genovai Cimiterio Staglieno síremlékeire utalunk) vált gyakorivá.

³⁷⁸ A mauzóleumnak bizánci előképekkel, elsősorban a ravennai Galla Placidia mauzóleumának szarkofágjával való formai rokonságára már a korábbi irodalom is rámutatott. Id. Csorba, 1983.

³⁷⁹ A négy ivóedény, egy fejedelmi kincsleltre való utalás révén (akkoriban Attila kincsének vélték) - mint 19.századi "sirmelléklet"- a kormányfő-szabadsághős "fejedelemhez" melő nyughelyének díszévé vált.

³⁸⁰ OL.: T.8 No.1a:4

³⁸¹ Id.Kerepesi, 14.szívet

³⁸² BFL. IV.1407/b I.3019/82 (üi.1882:51156, 1882:52881, 1882:57479, 1883:27133) Hogy a család tagjainak milyen módon esett választásuk a Gerster-Stróbl művészpárosra, erre mindezidáig nem találtunk adatot.

³⁸³ A koszorú 1885 k. készült. Id. Stróbl Mihály (Stróbl Alajos fia) feljegyzései alapján összeállított műtárgyjegyzék, in. MNG, Szoborosztály

Arany Jánosné Ercsey Julianna neve olvasható.³⁸⁴ (A szarkofág sejtetően a második világháborút követően átfaragásra került.³⁸⁵)

Az oszlop és az obelisztk

Kossuth szobor és Szabadságharc szobor tervei

Az oszloppal, és az obelisztkkel Gerster síremlék-, illetve emlékműtervein többször találkozunk. Emlékművei közül a szepesszombati honvédelemk tervezetén (1898),³⁸⁶ a Kossuth-szobor és Szabadság-szobor pályatervein.

A Kossuth-szobor Gerster és Róna József által készített tervezetén Kossuth magas oszlopon álló, szónoklatot tartó alakja jelent meg, a széles pódiumra helyezett oszlop előtt és annak háta mögött allegórikus alakokból álló szoborcsoport, két oldalt oroszlánalakok láthatók. A szintén kettejük által készített Szabadságharc-pályaterv központi részét hasonlóképpen egy oszlop alkotta, előtte a honvédek között lovagló Kossuth és a haldokló Petőfi alakjával.³⁸⁷

Hősök emléke tervpályázat

A Hősök emléke címet viselő 1915-ös tervpályázaton öt különböző pályatervvel vett részt,³⁸⁸ melyek egyike széles kőkorlással kísért pódiumon elhelyezkedő, magas talapzatra helyezett oszlopot mutat. Elképzeltető, hogy a motívumválasztásban Zala György - ...1907-es Szabadságharc emlékmű pályaterve szerepet játszott.

Türr István síremlékterve

Valószínűleg 1909 körülre tehető Türr István tábornok (1824-1908) síremlékének tervezete.³⁸⁹ A síremlék, mely első változatában még cippuson álló tripuszt mutatott, utóbb egy szélesebb talapzaton álló oszloppá módosult, melyet tripusz, gömb, illetve szárnyas géniusz koronázott. (A síremlék mai formája, egy kváderköves talapzatra

³⁸⁴ A síremlék formai párhuzamait ebből az időből inkább Itáliában, mintsem az Alpoktól Északra találjuk meg. Ennek példája L.G.Buzzi Castellini síremléke (1868) a milánói Cimitero Monumentale-ban. Egy oroszlánlábakon álló, felfele szélesedő trapezoid-formát mutató, tükrös oldallapú szarkofág, tetején ülő angyalalakokkal..A mű ismeretét Dr. Walter Krausenak köszönöm.

³⁸⁵ A megelőző állapotot mutatja Klösz György 1890-es években készült felvétele ld. FSzEK, Budapest Gyűjtemény, Fotótár, ltsz.25; OMvH, Fotótár, N.6315

³⁸⁶ ld.OL.: T.8 No.18:108,109, No.21:5

³⁸⁷ ld. a 2.fejezetben

³⁸⁸ ld.OL.: T.8 No.18:10v,19r,36v,45r,46r ; VL.1915.dec.22.p.7-8.

³⁸⁹ ld.OL.: T.8 No.18:52,53,55,56

helyezett obeliszk, meglehetősen eltér eme, a kivitelezettnél grandiózusabbnak nevezhető tervtől.³⁹⁰)

Az obeliszkkal, noha a századvég-századelő síremléképítészetében gyakori volt, Gerster esetében viszonylag kevés alkalommal találkozhatunk. A Deák mauzóleum korai tervein az alépitmény sarkaira kerültek obeliszkek, továbbá egyik nevesítetlen tervén különböző sztélé- illetve cippus-forma síremléktervek mellett láthatjuk.³⁹¹

Cippus forma síremlékek

A cippus, mely, miként arról korábban már szoltunk, elsősorban az Alpoktól Északra eső területeken volt elterjedt, a hazai síremléképítészetben is nagy számban fordul elő.

Linzbauer István síremléke, Kerepesi úti temető

Gerster munkásságában ezt a típust képviseli Linzbauer István (1839-1880) síremléke.³⁹²

A négyzetes talapzattól és egy arra helyezett, felfele szélesedő trapezoid formából álló szürke márvány cippust kökereszt koronázza.

Zichy Mihály síremléke, Kerepesi úti temető

Cippus-formát mutat Gerster és Stróbl 1916-ban felállított, Zichy Mihály számára emelt síremléke is.³⁹³ Az erős kiülésű, két végén konkáv negyedkörívvel kialakított párkánnyal képzett építménynek két változata is ismert a hagyatékból³⁹⁴. A cippuson kapott helyet a festő Stróbl Alajos által tervezett büsztje.

Vízivárosi Honvédemlék

A Vízivárosi temetőben 1882 körül felállított honvédemléket Gerster tervei szerint kiviteleztek. Az emlék egy faragatlan terméskövekből álló alépitményt mutatott, melyet várfal, vagy bástya egy szakasza koronázott. Ezen talapzat egy honvédszobornak szolgált posztamentüül. A cippus tövében haditrófeák és címer helyezkedett el³⁹⁵.

Önálló síremlékszobrok

Henneberg Károly síremléke, Kerepesi úti temető

³⁹⁰ Id. Kerepesi, 28-1-28

³⁹¹ Id.OL.: T.8 No.18:54r

³⁹² Id. Kerepesi, bal 310. A sírbolt jelenleg, források hiányában, feltételesen köthető Gerster nevéhez

³⁹³ Id. Kerepesi 28-1-14.

³⁹⁴ Id.OL.: T.8 No.18:106,107

Szobrászokkal való közös munkái közt külön helyet foglalnak el a síremlékszobrok. Egyik legkorábbi ilyen munkája az 1890-ben felavatott Henneberg Károly-síremlék talapzata.³⁹⁶ A Stróbl által tervezett lovasszobor ez esetben egy csonkagúla formát mutató dombon emelkedő, lépcsős alépítményre helyezett talapzaton áll. Érdekes evvel összevetnünk Gersternek a síremlékhez készített és a hagyatékban fellelhető tervét.³⁹⁷ Itt a csonkagúla-alakot mutató posztamens jelenik meg, a sarkokon négy kisebb, gömbökkel koronázott hasonló formával körülveve. Az egyes gömböket láncok kapcsolják össze.³⁹⁸

Kossuth Lujza síremléke, Kerepesi úti temető

Az 1890-es években készülhetett Horvay János koszorút tartó, kendős, álló nőalakja, melynek posztamense - egy egyszerű, széles lábazattal képzett, futókutya-díszes párkánnyal lezárt talapzat - Gerster alkotása volt, ezt igazolja egy, a hagyatékban talált ceruzavázlat.³⁹⁹ Az egészalakos szobor először Kossuth Lajos ideiglenes sírját díszítette.⁴⁰⁰ Majd az 1902 októberében elhunyt Kossuth Lujza, Kossuth nővére egy évvel később felavatott sírjának szobordíszéül ugyanez a nőalak került.⁴⁰¹ Továbbá a szobor vázlata jelent meg a Kossuth-mauzóleum belső terében a mauzóleum egyik, 1903 május körüli tervvázlatán.⁴⁰² Az 1909-ben elkészült mauzóleumban Kossuth Lujza nyuhelyét egyszerű márványlap jelöli, s a síremlék (szobor és talapzat) ezt követően gazdát cserélt. Néhány méterrel távolabb helyezték és Fabisch József (1853-1925) neve került a lábazatra.⁴⁰³

Két, mind a saját munkásságára nézve nagy jelentőségű, mind a korszak funerális művészetére hosszan tartó befolyást gyakorló mauzóleuma mellett Gersternek magánszemélyek számára készült mauzóleumainál - sőt, elsősorban ott - jutott lehetősége

³⁹⁵ Id. Buczászky Alajos nagy képes naptára az 1894. évre. Budapest, 1894. p.12-13; PH 1882. júl. 14. IV.évf. 192.sz. p.5

³⁹⁶ Id. Kerepesi, 24/1.

³⁹⁷ Id.OL.: T.8 No.18:2,62

³⁹⁸ A gúla és a gömb együttes alkalmazása a síremlékművészetben inkább a klasszicizmusra, mintsem a 19.század végére volt jellemző. Ez a megoldás nem is igen fordul elő Gerster munkásságában másutt. A kerítés láncos-gömbös megoldásában azonban némiképp rokonának tekinthetjük az egrí Dobó-emlék talapzatát. Ld.a második fejezetet.

³⁹⁹ OL.: T.8 No.18:27r

⁴⁰⁰ Egy, a BTM Kiscelli múzeumában őrzött, az ideiglenes sírt ábrázoló fotót legutóbb Tóth Vilmos, 1999. p.33. közölte.

⁴⁰¹ Id. VU. 1903. 50.évf. 42.sz.

⁴⁰² Id. OL T-8 No 1a:39

arra, hogy koherens monumentumokat létrehozva, egyéni építészeti megoldásokat alkalmazzon.

Mauzóleumok

Neuschloss Károly mauzóleuma, Salgótarjáni úti temető

Az antik építészet hagyományához nyúlt vissza Neuschloss Károly (1814-1878) mauzóleumánál (1878/1879),⁴⁰⁴ mely a görög megaron típusát ismétli. Az alacsony nyeregtetős mauzóleum homlokoldalán két ión oszlopra háromrészes, ión típusú párkány terhel. Az építmény sík lefedésű, kazettás mennyezetű belső terét a sarkokban és az oldalfalak végein pilaszterek tagolják, az oldalfalak tengelyében keretelt, feliratos táblák. A hagyatékban lévő tervlapon szereplő formai megoldások a megvalósult építményen némiképp módosultak. A vázlaton szereplő, homlokoldalon lévő alacsony vasrács helyére kétszárnyú, tömör vasajtó került; továbbá elmaradt (esetleg mára elpusztult) a timpanon tengelyébe helyezett vas tripusz is.⁴⁰⁵

Ehrenfeld Antal mauzóleuma, Salgótarjáni úti temető

A középkori (román kori) építészet mintaképpé válását illusztrálja Ehrenfeld Antal sírboltja a salgótarjáni úti temetőből (1909). Ennél az emléknél igen jellegzetes, a korszak bécsi mauzóleumairól is ismert formák jelentek meg. A téglány alaprajzú, nyeregtetős épület homlokzatán két márványoszlop megemelt oromzatban végződő félköríves árkádot támaszt alá, mely alól a sírépítmény áttört díszű - részint Dávid csillag-motívumot tartalmazó - félköríves timpanonnal lezárt kapuja nyílt (a kapu ma már hiányzik), melyhez négy lépcsőfok vezet. A belső teret az oldalfalakon elhelyezett, színes üvegszemekkel rakott, áttört kőlapokon beszűrődő fény világítja meg. A dongaboltozatot spirális motívumokból álló mustrás, a timpanonnal szemben lévő félköríves mezőt a Tízparancsolat sugárnyalábokkal, csillagokkal és stilizált felhőmotívummal körbevett kőtábláit mutató mozaik díszíti. Az elhúnytak nevét megörökítő márványtábla a mauzóleum belső terének hátfalán helyezkedik el.⁴⁰⁶

Mauzóleumterv középkorias formákkal

⁴⁰³ A síremlék ma is áll: Kerepesi 45-1-18

⁴⁰⁴ Salgótarjáni úti temető, jobb 2.

⁴⁰⁵ vö. OL.: T.8 No. 18:8; T-15/No.18a:9

⁴⁰⁶ terveit ld. OL.: T.8 No. 18:102,103,104

Hasonlóképp középkori elemek köszönnek vissza egy nevesítetlen mauzóleumtervről.⁴⁰⁷

A nyeregtetős, sarkain erős pilaszterekről emelkedő, áttört tömegű, összetett sisakú fiatornyokkal, homlokoldalán alacsony oromzat alól nyíló, oszlopokkal alátámasztott félköríves árkáddal, melyet az épület lábazati szintjén alacsony, vasrácsos kapu határol le. A mauzóleum párkányát ívsor kíséri. Az építményt tömegalakítása, továbbá imént említett formai megoldásai az 1906-09 közt épített kistétényi templommal rokonítja.

Lónyay-mauzóleum, Deregyő

Gerster további mauzóleumépítményei közé tartozik az 1895-ben Deregyőn felállított, ám még korábban tervezett mauzóleum, mely a Lónyay család számára készült. A mű klasszikus antik formákat mutat, bejáratát ión oszlopok kísérik.

Brüll család mauzóleuma, Kozma utcai temető

Gerster a századforduló után privát megrendelésre készült síremlékeinél nemegyszer ismét az antikvitás építészetének formáit használta. Ezt figyelhetjük meg a Brüll-családnak, az antik görög építészet formáit és arányait alkalmazó mauzóleumán, melyet Stróbl Alajossal együtt tervezett⁴⁰⁸ (1903.). A téglány alaprajzú, nyeregtetős, három oldalról zárt építmény homlokoldalán az oldalfalakra és két kanellúrázott ión oszlopra terhelő összetett főpárkány, a fríz felett erős kiülésű, tripusszal koronázott timpanonnal, melyen aranymozaik háttér előtt kiterjesztett szárnyú griff domborműves alakja látható. A mauzóleum vasrácsos kerítéssel elzárt belső terébe egy oroszlánszobrokkal díszített pofafal, ötfokú lépcső vezet. A mauzóleum bejáratnál szemközti falán rozettás keretelésű, aranymozaikos concha előtt posztamensre helyezett kőváza. A concha két oldalán a végigfutó övpárkány alatt feliratos tábla az elhunytak neveivel. Az oldalfalokon az övpárkány felett mozaikdísze: virágzó olajfaágak égszínkék (jobb), illetve halványkékkel átszőtt fehér (bal) háttér előtt. A vízszintes lefedésű tér mennyezeti mozaikdísze: halványkék alap előtt csillagok és arany napsugarak által körbevett Dávid csillag-motívumok. A mauzóleum belső terében végigfutó oroszlánlábak kőpad. Az építmény antik elemeket felvonultató tömegalakítása sajátosan ötvöződik a belső gazdag florális díszítésével.

Tervsorozat egy mauzóleumhoz

⁴⁰⁷ Id.OL.T-8/No.18:38

⁴⁰⁸ Id. OL.: T.8 No.18:141, 142, 143. A megépült mauzóleum: Kozma u-i temető, 16.

A századforduló idejének a síremléképítészetben mutatkozó formai sokszínűségét egy, a hagyatékban fellelhető, mauzóleum-építményhez tartozó tervsorozat⁴⁰⁹ illusztrálja. A kubusos-kupolás mauzóleumok típusába tartozó terveken egy négyzetes alaprajzú, alacsonyabb keresztszárakkal és a bejárattal szemben elhelyezett félköríves bővítménnyel kiegészített, némiképp a Deák mauzóleum formájára emlékeztető, ám annál kisebb léptékű síremlék jelenik meg.

Nagy Gábor mauzóleuma, Kolozsvár

További, a fenti tervsorozattal hozzátvetőlegesen azonos korú tervlapok az előbbihez igen hasonló, kubusos sírboltot mutatnak, mely Nagy Gábor kolozsvári síremlékének készült.⁴¹⁰ (A mű megépültéről nincs tudomásunk.) Az előbbi, kivitelezésre valószínűleg nem került tervsorozattól elsősorban a tömegformálásban, illetve a belső tér kialakításában tért el. Míg a nyolc cikkelyből álló kupolát tartó kubus oldallapjai az öt különböző változathoz álló sorozatnál rizalitokkal és azok között többnyire lépcsős kialakítású föpárkánnyal tagoltak, addig Nagy Gábor síremléktervén a hasonló kialakítású kupola egy, a felső részén lemetszett sarkú kubusra terhel. További eltérés hogy míg a tervsorozatnál a keresztszárakban az elhúnytak földi maradványai őrzésére szánt fülkék három, itt két oszlopban helyezkedtek el.

Gerster az általa készített síremlékek tervezésekor, a kor építési gyakorlata szerint sokszor az építmények környezetét, kísérő elemeit, így a különféle tripuszokat, gyertyatartókat, vázákat, kerítéseket is maga tervezte, sőt, mint láttuk, a Kossuth-mauzóleum esetében az építmény kapcsán annak tágabb környezete kialakításával is foglalkozott. Ő tervezett kerítést Horváth Mihály síremlékéhez 1881-ben, s igen valószínű, hogy Arany János, Gerster Miklós és Linzbauer István (1839-1880) síremlékeinek kovácsolt vas kerítései is az ő alkotásai.

Síremlékein, miként erre a fentiekben igyekeztünk rámutatni, Gerster az európai síremlékművészetben elterjedt formák (sztélé, aedicula, oszlop, baldachin, szarkofág)

⁴⁰⁹ A lapok közt öt tervvariáns különíthető el. OL.: T.8 No.18:76r(I-es); No.18:78r(II-es); No.18:75r(III-as); No.18:79-82(IV-es); No.18:3,43,77,83 (V-ös).

⁴¹⁰ OL.T-8/No.18:1,116,138; No.21:30 (ennek a lapnak a másik fele, mely 29-es sorszámon szerepelt, mára megsemmisült).

mellett egyes típusok esetében azok egyéni változatait alakította ki (ld. mauzóleumépítményeit).

Hogy Gerster munkásságában a síremlékek meghatározó szerepet kaptak, mutatja az is, hogy a síremlékek elhelyezése, azok tágabb környezete is foglalkoztatta. A műfaj hazai történetében az elsők között tett kísérletet egy nagyobb hősi sírkert, egyfajta nemzeti pantheon kialakítására.

Emlékművek

Az emlékmű, mint a korszak jellemző összművészeti alkotása markánsan van jelen Gerster életművében. Terveit, alkotásait vizsgálva elmondható, hogy enél a műfajnál a centrális és ezen belül is leginkább a baldachinos megoldáshoz és annak egyedi változataihoz nyúlt.

Legfontosabb memoriális alkotás az oeuvre-ben az Erzsébet királyné-emlék, annak különböző pályázataihoz kapcsolódó tervekkel. A mű egymást érő pályázatai 1902-től 1932-ig tartottak és redukált formában Zala György és Hikisch Rezső terve került felépítésre a pesti Belvárosi templom tőszomszédságában, az egykori Contra Aquincum területén.

Erzsébet királyné szobrának és ezzel összefüggésben emlékművének felállítása nem sokkal a királyné erőszakos halála után felmerült. Az országgyűlés rendelkezett emlékének törvénybe íratásáról: az 1898-as XXX. tc. ennek megörökítése. Ugyanitt kimondták a Budapesten felállítandó Erzsébet-emlék szükségességét. Az ere kiválasztott Erzsébet királyné országos bizottság már 1898. november 2-án döntött a budai Szent György térről, mint az emlék helyszínéről. A pályázati felhívást 1900. márciusában tették közzé a lapok. Ebben megnevezték a helyszínt, ugyanakkor „konceptióra, költségre szabad kéz engedtetik.” A meghatározás szerint az emlék egy szoborból és annak építészeti környezetéből álljon.⁴¹¹ Ebből kifolyólag a legtöbb pályamunka szobrász és építész közös alkotása volt. Három pályadíjat tűztek ki, tíz, hat és négyezer korona

⁴¹¹ Ld. Éi. XXIV (1901) 12. sz. március 22. p. 80.

értékben, határidőnek 1901. március 1-ét nevezték meg. Ezt 1900. december 21-én 1901. december 31-ig, majd 1901. december 10-én 1902. január 22-ig hosszabbították meg. A pályadíjakat 12 tagú zsűri bírálta el.⁴¹² Korabeli gyakorlatnak megfelelően kikötötték, hogy a díjnyertes mű nem jelent automatikus kiviteli megbízást. A műveket 1902. január 22-én négy hétig kiállították a városligeti új Múcsarnokban.⁴¹³ 1900. január 31-én a pályázat kapcsán a kereskedelmi miniszter határozott a Szent György tér rendezéséről és egyes ingatlanok kisajátításáról.⁴¹⁴ Döntés a pályamunkákról 1902. február 8. és 11. között született. Ennek eredményeként Zala György – Bálint Zoltán – Jámbor Lajos, Gerster és Stróbl, Telcs Ede – Tőry Emil, valamint Fadrusz János – Korb Flóris – Giergl Kálmán terveit egyenként 10.000 koronáért megvásárolták – így végül jóval többet osztottak ki az eredetileg tervezettnél (ezt a gyűjtésből befolyt mintegy másfél millió korona összeg tette lehetővé).⁴¹⁵ Mindezek után a pályázatot gyakorlatilag eredménytelennek ítélték.⁴¹⁶

Gerster Kálmán Stróbl Alajossal együtt benyújtott pályamunkája (mely a második legtöbb, összesen nyolc, szavazatot kapta) több részes alépitményen emelkedő baldachinos emlékművet mutat, a baldachin alatt Erzsébet királyné álló szobrával. Az alépitményt, mely a Várhegy Szent György tér alatti keleti oldalát komponálta az együttesbe, szoborcsoportok kísérték.⁴¹⁷

⁴¹² Elnöke Ráth György, az Iparművészeti Társulat feje volt. Tagjait az Országos Képzőművészeti Tanács, az Országos Képzőművészeti Társulat, a Magyar Mérnök- és Építész Egylet, a Magyar Iparművészeti Társulat, a Képzőművészek Egyesülete tagjainak sorából választották, ez kiegészült három, a bizottság által választott külföldi szakértővel (ezek: Frédéric Auguste Bartoldi, Jef Lambeaux és Bruno Schmitz) továbbá maguk a pályázók is jelölhettek két hazai tagot (akik Hauszmann Alajos és Rauscher Lajos lettek) a bizottságba. Ez utóbbi ritka biztosítékként részben a pályázóknak a döntéssel kapcsolatos esetleges későbbi óvásait volt hivatva szűkíteni.

⁴¹³ A terveket Ferenc József is megtekintette 1902. február 12-én. Ld. Budapesti Hírlap 1902. 43. sz. február 13. p. 8.

⁴¹⁴ Ld. Liber 1934. p. 408. Továbbá: ÉI XXV.(1901) 44. sz. november 3. p. 228-229.; ÉI XXV.(1901) 51. sz. december 22. p. 268 utáni IV. mell.

⁴¹⁵ Ld. ÉI XXVI. (1902) 7. sz. február 16. p. 39.; Budapesti Hírlap 1902. 39. sz. február 9. p. 1; uott. 1902. 42. sz. február 12. p. 3-4.; uott. 1902. 43. sz. február 13. p. 3.; uott. 1902. 44. sz. február 14. p. 1-3. (Malonyay Dezső); uott. 1902. 45. sz. február 15. p. 1-2. (Rákosi Jenő); Pester Lloyd 49. (1902) 34. sz. február 8. (Térey Gábor); uott. 49. (1902) 34. sz. Abendblatt, február 11., p. 1.; uott. 49 (1902) 37. sz. február 12. p. 7.; uott. 49 (1902) 39. sz. február 14. p. 7.; uott. 49. (1902) 41. sz. február 16. p. 2 (Térey Gábor); Liber, 1934. p. 408.

⁴¹⁶ A döntést bírálta egyebek között az Ország-Világ, mely a bizottságot hibáztatta, hogy nem tette le a voksát valamely terv mellett. Véleményük szerint ezzel a művészeket is „elkedvetlenülítették.” Ld. Ország-Világ XXIII. (1902) 8. sz. február 23. p. 139.

⁴¹⁷ Részben hasonló módon közelített a szituációhoz Schikedanz Albert és társa, Herzog Fülöp Ferenc Jantsó szobrasszal közös pályamunkáján. Ld. erről részletesebben Gábor Eszter (szerk): Ezredévi

A tervezet és a hozzá készült vázlatok különböző variánsokat rögzítenek.⁴¹⁸ A hat oszlop tartotta kupolás baldachin alatt Erzsébet és egy Géniusz alakja látható, aki a királynőt (a korabeli megfogalmazás szerint) a népéhez vezeti.⁴¹⁹ Az építmény lábazatán különböző, életéből vett jelenetek örökítik Erzsébet királynőt. Középen a koronázás jelene, jobbra a királynő Deák Ferenc ravatalánál, balra családja körében Gödöllőn, a hátoldalon a Millenniumi küldöttség a trónteremben. Továbbiak azt örökítették meg, hogyan javította meg a koronázás előtt Szent István kazulájának hímzését, valamint a '48-as honvédmennyhely alapításának aktusát. A baldachin kupoláját Gersterék elképzelése szerint mozaik díszítette volna, melyen Erzsébet apoteózisát kívánták megörökíteni, valamint azt, miként fogadja őt fő patrónusa, Árpádházi Szent Erzsébet. Az Alagúttól induló út két oldalán Toldi Miklósnak a bikával való küzdelmét és a griff háton lovagló János vitézt kívánta Stróbl megörökíteni. Feljebb egy apszidionban a trónoló Hungáriát kívánta elhelyezni. Az út szerpentinhez vezet, mellette vízesés lett volna.

A korabeli bírálók Gerster alkotását egészében véve jónak találták, a kupola megoldását külön kiemelték, ám hozzátették: az, hogy nincs az alépítménnyel egy tengelyben – nem szerencsés.⁴²⁰ Térey Gábor bírálatában az alépítménynek római Trevi kúttal, a hatoszlopos baldachinnak az athéni Lüszikratész emlékkal való hasonlatosságát emelte ki. A jó arányú kupolás baldachin, mely a királynő szobrának megfelelő keretet biztosít, mint mondja, Pestről túl kicsinek látszik, ezért annak a Szent György tér közepére helyezését javasolja. Jónak találta a domborművek megalkotását is. Mint írta, „szobrászaink közt nincs a reliefművészetnek olyan mestere, mint Stróbl.”⁴²¹

emlékművek múltjának és jövőjének. Schickedanz Albert (1845-1915). Katalógus, Budapest, Szépművészeti Múzeum, 1996. p. 220-223.

⁴¹⁸ Ld. OL.: T.8 No. 27: 1-4, T-8/No. 18: 64,65,89,92. M.1902. p.105., MNG Szoborosztály, Fotógyűjtemény, No.7078, 7079. A Gerster-hagyatékban az Erzsébet-emlék különböző változatai találhatóak: OL.: T.8 No.18: 64-74, 85-100, 114, 118-129, 132, 133, OL.: T.8 No.27:1-4.; MNG, Szoborosztály, Fotógyűjtemény, No. 2146.

⁴¹⁹ Az építészeti részből a lehangsúlyosabb a baldachin melynek a terveken megjelenő áttört kupolája sok rokonságot árul el a lipótvárosi Szent István templom (ún. Bazilika) Szent István szobrának építészeti környezetével. A szobrot Stróbl készítette el, és nem kizárt, hogy a partnere itt is Gerster volt.

⁴²⁰ Ld. Budapesti Hírlap 1902. 43. sz. február 13. p. 3.

⁴²¹ Ld. Pester Lloyd 49. (1902) 46.sz. február 22. p.2. (Térey Gábor)

A monumentális tervezetre érvényes, amit Lotz Károly az egész Erzsébet-emlék pályázatáról mondott, nevezetesen, hogy a rendelkezésre álló (Magyarországon akkor is szokatlan) bőséges anyagi források inkább gátolták, mintsem inspirálták a művészeket.⁴²² Az 1902. februári üléseken a pályázat folytatásáról két nézet alakult ki. Egyik szerint szűkebb körű (meghívásos) pályázattal volna érdemes folytatni (Bartholdi véleménye), más vélemények új pályázat kiírását szorgalmazták (Schmitz). Végül 1902. májusában egy éves határidővel új pályázatot írtak ki. Az 1903 júniusában összeült bíráló bizottság és döntött a beérkezett 25 pályamunka felett.⁴²³ Pályadíjat/pályadíjakat ebben az esetben sem ítéltek oda, hatezer és négyezer koronás díjakat osztottak ki.⁴²⁴ E pályázaton Gerster és Stróbl nem vettek részt. 1909-ben és 1910-ben a várhegy oldalának tervezett beépítése ellen több építész tiltakozott. Így – a 1911-es, harmadik, eredménytelen pályázatot követően – írtak ki az 1913-as, sorrendben a negyedik pályázatot, melyet már alternatív helyszínek (a várbeli katonai építészeti igazgatóság telke és a városligeti körönd) megjelölésével hirdették meg. Ez a forduló 1916-ig tartott. Itt (a korábbi gyakorlathoz hasonlóan) párhuzamos első díjakat osztottak ki,⁴²⁵ és a díjazottakat szűkebb körű pályázatra hívták.⁴²⁶ A Várhegygel, mint helyszínnel Stróbl és Gerster nem étettek egyet, hivatalosan nem is vettek részt a pályázaton, ám elkészítettek egy pályázaton kívüli tervet, melyet a Városligetbe szántak.⁴²⁷ Ez a terv baldachin alatt mutatja a királynét, ám az építészeti rész az 1900-1902-eshez képest erősen megváltozott. Az alacsonyabb és szélesebb baldachin féloszlopokkal kísért pillérekre támaszkodik, ívezteteit kazetták osztják. A kupola felett kis lanterna is megjelenik. Az építmény széles, lépcsős alépítményen nyugodott. Az Erzsébet-emlék történetéhez hozzátartozik, hogy az 1916-

⁴²² Ld. Művészet I. (1902) p. 109.

⁴²³ Ennek a bizottságnak az összetétele az előzőhöz képest alig változott: Jef Lambeaux helyett Van der Stappen, belga szobrász vett ebben részt.

⁴²⁴ Az előbbivel Mátrai Lajost és Hikisch Rezsőt, Margó Edét és Popper Rezsőt (Scheer Izidorral és Fischer Józseffel), Telcs Edét és Tóry Emilt és a Zala György – Bálint Zoltán – Jámbor Lajos művészcsoportosulásokat, az utóbbival Damkó Józsefet (Papp Gyula – Szabolcs Ferenc építészpárossal), Fadrusz Jánost, Korb Flórist és Giergl Kálmánt, továbbá Maróti-Rintel Gézát, valamint a Róna József–Leitersdorfer (Lajta) Béla kettőst díjazták. Ld. Művészet II. (1903) p. 276-280.

⁴²⁵ Első díjat osztottak Telcs Ede – Györgyi Géza – Bánffy Miklós, Zala György – Hikisch Rezső, Róna József, Lajta Béla – Szentgyörgyi István részére. Őket a második díjjal jutalmazott Györgyi Dénes – Pongrácz Szigfriddel együtt szűkebb körű pályázatra hívták.

⁴²⁶ Ld. Az Erzsébet királyné emlékmű története, Budapest, 1932.; Erzsébet királyné emlékére. 1837-1987. Kiállítási katalógus. Városi helytörténeti gyűjtemény, Gödöllő, 1987. p. 22-23.

⁴²⁷ A Gerster-hagyatékban található tervlapok közül több ehhez az időhöz köthető. Ld. OL.: T.8 No. 18: 64-74, 85-100, 114, 118-129, 132.

ban hirdetett, sorrendben az ötödik pályázatnál Gerster és Stróbl már mint bírálók voltak jelen.

FÜGGELÉK I.

GERSTER KÁLMÁN CSALÁDJA, SZÁRMAZÁSA

A GERSTER CSALÁD

A. GERSTER Miklós (1816. Kassa-1874 július 4. Bécs-Perchtoldsdorf⁴²⁸) + SCHMIDT Karoline (1822-1893. február 7, Bp⁴²⁹)

a. Mária (1843, Kassa-1930, Bp)⁴³⁰ + STEGMÜLLER Sándor

gyermek:

aa. Mária

ab.-Árpád

ac.-Zoltán

ad.-Etelka (férj.Chilinszky)

b. Constantia + KLEKNER Manó

c. Árpád dr. (1848 Kassa - 1923 New York), egyetemi tanár, az Amerikai Sebészeti Társaság elnöke + WINE Anna

gyermek:

ca.-John

cb.-Isthmia

d. Béla (1850. október 20. Kassa – 1923, Budapest) + GERSTER Ilona (1854-1935)

gyermek:⁴³¹

da.-Mária (1884-1895?)⁴³²

db.-Margit (1887-1953)

dc.-Jolánka (1889-1937)

dd.-Erzsébet (1895-1956)

de.-Sarolta (1893-1957)

e. Berta (színésznő, megh 1874 és 1893 közt)⁴³³ + KAUSER J.István (1830-1905)

⁴²⁸ Források halálának, eltemetésének, exhumálásának körülményeihez: gyászjelentés (OSzK, Plakát- és Aprónyomtatványtár); Totenbeschauptokolle 1874.juli.4.Bl.695. (Wiener Stadt- und Landesarchiv, Rolle No.323); Graberbücher des Allg. Wahringer Friedhofs/4., Eigene Graber 21/9.1873-31/10.1874. Gr.No.5821 (itt a halálozás dátuma július 6. "Exhumiert 30.10.81.Budapest") (Wiener Stadt- und Landsearchiv, Totenverzeichnisse II-G-4. No.836840).

⁴²⁹ Az elhúny földi maradványainak beszentelése a Nagy János u.25-Városligeti fasor 26.sz. alatti gyászházban történt.

⁴³⁰ 1884-1887: Mintarajziskola, Karlovsky Bertalan magániskolája. Lakása (1888ig): Aréna út 16. ld. MTA, MKI, Lexikon-gyűjtemény, Lyka Károly, Gerster Mária (nekrológ) in. Magyar Művészet, 1930.

⁴³¹ ld. Schmidt Karoline gyászjelentését (OSzK, Plakát- és Aprónyomtatványtár), illetve a Kerepesi temetőben lévő családi sírboltot (bal, 299.).

⁴³² ld. Gerster Mária gyászjelentését (OSzK, Plakát- és Aprónyomtatványtár)

gyermek:

ea.-Alice

eb.-W.György

ec.-Benjamin Franklin

f. Etelka (1855.6.27 Kassa - 1920.8.20 Pontecchio), operaénekesnő⁴³⁴ + (1877) Gardini, Carlo (megh.1910 Bologna)

gyermek:

fa.-Linda

fb.-Berta

g. Anna (1859-1889)⁴³⁵ + NOVELLY Emil

gyermek:

ga.-Anna

gb.-Imre

gc.-Ilonka

h. Miklós (ifj.)(megh.1916)⁴³⁶ + TÖMÖSVÁRI Ilona

gyermek:

ha.-Ilonka

hb.-Károly

hc.-Kata⁴³⁷

hd.-Géza

he.-Boriska (megh.1901, 2,5évesen)

B. GERSTER Károly (1819, Kassa - 1867 január 27., Pest⁴³⁸)

+ (1847, Pest) KAUSER Mária⁴³⁹

Gyermekeik:

a. Lajos (szül.1847/50- megh.?)⁴⁴⁰

b. Kálmán (1850-1927), építész

c. Gyula

d. Ilona (1854-1935)⁴⁴¹ + Gerster Béla (1850-1923)

⁴³³ Míg Gerster Miklós gyászjelentésén még szerepel, addig Schmidt Karoline gyászjelentéséről már hiányzik a neve.

⁴³⁴ „made her American debut in 1879 in La Sonnambula.” Ld. <http://www.silbert.org/civwarhung.html>

⁴³⁵ ld. a Kerepesi temetőben lévő családi sírboltot.

⁴³⁶ ld. Gerster Miklós gyászjelentését (OSZK, Plakát- és Aprónyomtatványtár). - Központi kir.iparfelügyelő, a magyar királyi ipari kísérleti és anyagvizsgáló intézet igazgatója. Lakása: Szondy u.19., Nagy János u.1/b, Margit rkp.53, Fő u.75. in. Budapesti cím- és lakjegyzék évfolyamai.

⁴³⁷ szobrász. ld.MTA,MKI Lexikongyűjtemény

⁴³⁸ Az MTA MKI Lexikongyűjteményében található Lechner Jenő-féle életrajzban a január 24-i, a család által kiadott gyászjelentésen a január 27-i dátum szerepel.

⁴³⁹ Gerster Károly több gyerekének keresztszülei Zitterbarth József (ácsmester, megh.1858 előtt) és Quandt Vilma(1827k.-1902) voltak. ld. Komárik, 1993. p.130-131.

⁴⁴⁰ Amerikai alconsul, Ferencz csatorna rt. igazgatója.

lakásai:Eszterházy u.24, Eötvös tér 2, Mária Valéria u.10, Kelenhegyi út 32. ld.: a Budapesti cím- és lakjegyzék különböző évfolyamait.

e. Ödön (1856/57-1901)⁴⁴²

tisztviselő, magánhivatalnok, Ferencz csatorna rt.titkára⁴⁴³

+ Terék Gizella

Gyermekek:

ea.-ifj. Gerster Károly (1883-1950)⁴⁴⁴ + Hegyi Gabriella

Gyermekekük:

eea. Gerster Erzsébet + Nagy Elemér

eb.-Gerster Gizella

ec.-Gerster Margit (1888-1904, Óbecse)

ed.-Gerster István

f. ifj.Károly (1859.dec.11-megh.?)⁴⁴⁵

g. Irma

C. GERSTER Franciska (1823, Kassa-1887, Kassa) + Lindtner Mihály

gyermek:

a. Lajos (1852. szeptember 28. Kassa - 1898. augusztus 12. Eperjes) + Soóvár Csapkay

Julianna (1860 Gölnicbánya - 1896. december 21.)(szülei: Soóvár Csapkay Ágoston,

Tóth Mária)

gyermek:

aa. Ervina (1879. május 13. Budapest - 1956. február 26. Budapest) + André Jenő (1870. március 26. Szatmár - 1910. december 11. Miskolc) takarékpénztári igazgató⁴⁴⁶

D. GERSTER Antal (szül.1825. június 7 Kassa) mérnök⁴⁴⁷

⁴⁴¹ Forrásként a Kerepesi temetőben található családi sírbolton (bal, 299.) feltüntetett adatokat használtuk.

⁴⁴² "meghalt 44 évesen". ld.: Gerster Ödön gyászjelentését (OSzK, Plakát- és Aprónyomtatványtár)

⁴⁴³ lakása: Kelenhegyi út 32.(1894-1897), VIII.József krt.55-57.(1897-1906[sic!], ld. a Budapesti cím és lakjegyzék különböző évfolyamai, illetve a MTA, MKI, Lexikongyűjteményében fellelhető adatokat)

⁴⁴⁴ forrás: ifj.Gerster Károly gyászjelentése. Lakása: II. Riadó u. 6/b.

⁴⁴⁵ ld. A MNG Adattárában őrzött, 1910-es évekből származó kérdőívet.(ltsz. 785/1920) Fontosabb művei többek között: Milleneumi kiállítás történelmi főcsoport plakátja (I.díj.), "Konstantinápoly Budapesten"-plakát, "Paula-víz"-plakát.(OSzK, Plakát- és Aprónyomtatványtár)

⁴⁴⁶ ld. Records of the Tötösy de Zepetnek Family / A Zepetneki Tötösy család adattára ISSN 1715-152X ©Steven Totosy de Zepetnek <<http://www.totosy.com/partheight.html>>

⁴⁴⁷ mérnök. Részt vett az 1848-49es szabadságharcban. 1850-ben az Egyesült Államokba ment. Itt egy ideig a jőnevű, német származású amerikai hídépítőmérnök, John Augustus Roebling mellett dolgozott. 1861-től 1864-ig részt vett az amerikai polgárháborúban, mint az 5-ös, később mint a 27-es Missouri Infantry Regiment kapitánya, s ennek keretében csapatával erődítések, hidak építését, utak javítását végezte. 1863-ban J.W. Davidson kapitánytól csapatával együtt dícséretet kapott. Az 1870-es években a New Yorki Central Parkba tervezett (mára elpusztult) kis rusztikus pavillonokat. Ld.

<http://www.missouricivilwarmuseum.org/mo-hungarian.htm>, <http://www.silbert.org/civwarhung.html>, Stephen Beszedits:Dr. Rudolf Tauszky – a Hungarian Physician in the American Civil War. In. Vasváry Collection. Newsletter 2003/1 (29), Suzanne Daley – Laurie Johnston: 19th Century Revisited. In. New York Times. December 16, 1982.in.:

<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9800E7DC1638F935A25751C1A964948260>,

http://www.sfgov.org/site/uploadedfiles/recpark/Capital_Improvement_Division_New/ParkHistory.pdf

A KAUSER CSALÁD

A. id.KAUSER József (kőfaragó,1787-1841)

Gyermekei:

a.-Lipót (1818-1877), építész, vállalkozó

+ Kölber Sarolta (utóbb Kauser Nep. János felesége)

b.-István (1830-1905, USA), építész⁴⁴⁸

diplomáját a párizsi Ecole des Beaux Arts-ban szerezte

+ Gerster Berta

c.-Ágoston

d.-Jakab, kőfaragó

e.-János (1817-1871)⁴⁴⁹

+ Kölber Alojzia

Gyermekeik:

ea.-Nepomuk János (1847-1925), építész⁴⁵⁰

tanulmányait New Yorkban végezte

+ Kölber Sarolta

eb.-ifj. József (1848-1919), építész⁴⁵¹

+ Gerlóczy Ida

ec.-Irma

+ Dollinger Gylua, sebészorvos

ed.-Gyula (1855-1920), építész

+ Kölber Augusztá

Gyermekeik:

- Lipót

- Endre

- Sarolta

ee.-Augusztá (1858-1938)

+ Kölber Alajos

Gyermekek:

- Annie

6.-Mária (ld. A Gerster családnál)

férje: Gerster Károly 1847.Pest.

⁴⁴⁸Türr Istvánnal és Mogyoródy Adolffal, a Gerster család későbbi jó barátaival együtt az olaszországi magyar légió tagja volt.

⁴⁴⁹Festőnek tanult Münchenben, majd Bécsben dolgozott Kupelwieser és Amerling mellett. Később Pesten kőfaragó-munkából élt (Lánchíd, Citadella munkálatai). In. Kauser Lipót: Kauser Saga. 1.2. rész. Kauser Jánosról ld. még Vörös Károly: Egy pesti család regénye, Élet és Tudomány 25 (1970) p. 1715-1718. újraközölve úó: Hétköznapiak a polgári Magyarországon Bp. MTA TTI, 1997. p. 60-74.;

⁴⁵⁰Családi becenevén: Muki bácsi. Ld. Kauser Lipót: Kauser Saga. 1.2. rész. Munkásságát 1888-ig fejtette ki, azt követően a pénzkeresettől visszavonult.

⁴⁵¹1872 és 1874 között Theophil Hansen mellett részt vett annak építkezéseiben.

A KÖLBER CSALÁD

A. Kölber Jakab

+ Müller Karolin →

Gyermekeik:

a. Kölber Fülöp (1816-1902)

Gyermekei:

aa. Ilka

+ Benárd Ágoston

Gyermekeik.⁴⁵²

- ifj. Ágoston

- Aladár

- Géza

ab. Augusztá

+ Kauser Gyula (ld. Kauser családnál)

ac. Sarolta

+ Kauser Nep. János (ld. Kauser családnál)

ad. Aranka

+ 1. Linzbauer István, építész (1838-1880)

Gyermekeik:

- Aranka

- ifj. István

+ 2. Thuróczy Kálmán

ae. Alajos (1857 - ?). építész⁴⁵³

b. Charlotte

+ Schlick Ignác

Gyermekeik:

ba. Béla

bb. Sarolta

+ Langenfeld

A MÜLLER CSALÁD

a. Müller Karolin

+ Kölber Jakab (ld. ott.)

b. Müller Mária

+ Semmelweis Ignác

c. Müller Bernát, patikus⁴⁵⁴

⁴⁵² A gyermekeket, anyjuk korai halála, idős apjuk alkoholizmusa miatt Kauser Nepomuk János és Kölber Sarolta nevelték.

⁴⁵³ Tanulmányait a bécsi Képzőművészeti Akadémián Theophil Hansen tanítványaként végezte. Beiratkozott: 1879. ld. Matrikel der Akademie der bildenden Künste Wien. In. ABK Archiv.

Gyermekei:

ca. Kálmán, orvos (1849-1926)⁴⁵⁵

+ Heinrich Hermina

Gyermekek: Valerie

cb László, diplomata. (1855-?)⁴⁵⁶

cc. Olga

+ kisfaludi Liphay Sándor⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ a Megváltóhoz c. patika tulajdonosa. (Rákóczi út – Síp u. sarkán)

⁴⁵⁵ belgyógyász, egyetemi tanár, a Duna balparti kórházak igazgatója.

⁴⁵⁶ 1879 után Konstantinápolyban attasé és követségi titkár, utóbb nagykövet (1911). Volt nagykövet továbbá Szófiában (1900-03) és Tokióban (1912-14) is.

⁴⁵⁷ A vasútépítéstan professzora a Műegyetemen.

II. FÜGGELÉK
THEOPHIL HANSEN MAGYARORSZÁGI TANÍTVÁNYAI A BÉCSI
KÉPZŐMŰVÉSZETI AKADÉMIÁN

- 1) Bauer Henrik (1877-1878)
- 2) Becker Lajos (1879-1881)
- 3) Berczik Gyula (1877-1878)
- 4) Bereczk Sándor (1879-1880)
- 5) Bethlen Sándor (1877-1878)
- 6) Czigler Győző (1869-1872)⁴⁵⁸
- 7) Décsey Sándor (1874-1878)
- 8) Feigler Sándor (Pozsony) (1876-1877)
- 9) Fellner Sándor (1873-1876)⁴⁵⁹

⁴⁵⁸ Czigler Győző (1850-1905). Bécsi tanulmányait 1869-ben kezdte.

Beiratkozott 1869. októberében. Megkezdett félévek száma 6

I. évfolyam 1869/1870 1. félév beiratkozott 1869. október

2. félév

II. évfolyam 1870/1871 1. félév

2. félév

III. évfolyam 1871/1872 1. félév

2. félév

letett vizsgák:

I évfolyam 1869/1870 2. félév: antik és reneszánsz építészet

" Die Vorträge über die antike Baukunst und deren Fortbildung in der Renaissance - sehr fleissig besucht, mit Vorzug verwendet hat." 1870. július 20.

II évfolyam 1870/1871 1. félév: antik és reneszánsz építészet

" Die Vorträge über die antike Kunst und deren Fortentwicklung in der Renaissance - mit Auszeichnung." 1871. április 24.

II. évfolyam 1870/1871 2. félév: antik és reneszánsz építészet

" Die Antike Baukunst und deren Fortentwicklung in der Renaissance - mit Auszeichnung. " 1871. július 20.

III. évfolyam 1871/1872 2. félév: záróvizsga

" Austritt-Zeugnis:

1. Zeichnungsfertigkeit - sehr gut

2. Fertigkeit in der perspektivischen Darstellung - sehr gut

3. Kenntnis der Bauinstruktion - ausgezeichnet

4. Fähigkeit in der künstlerischen Darstellung der äusseren und inneren Structur - sehr gut

5. Befähigung in der, einem bestimmten Zwecke entsprechenden Anordnung der Anlage und inneren Eintheilung von Gebäude - sehr gut "

1872. március 12.

lakik: Landstrasse, Gärtnergasse 16. (1869-1871/72), IV. Mayerhofgasse 9. (1871/72)

⁴⁵⁹ Fellner Sándor. Beiratkozott: 1873 október. Megkezdett félévek száma: 6

- 10)Friedmann József (1876-1878)
 11)Friedrigger Frigyes (1882-1883 Hansen 1884-1885 Hasenauer)
 12)Gerey Ernő (1882-1883 Hansen 1884-1885 Hasenauer)
 13)Gerster Kálmán (1870-1872)⁴⁶⁰
 14)Geschrey Elek (1882-1883 Hansen 1884-1885 Hasenauer)
 15) Glaser, Franz (1871-1875)⁴⁶¹

I. évfolyam 1873/1874 1. félév

2. félév (megj.: ungarisches Stipendiat)

II. évfolyam 1874/1875 1. félév (megj.: Künstlerstipendium. Id. Verleihungsdekret nach Stipendien XII/1874)

2. félév

III. évfolyam 1875/1876 1. félév (megj.: in diesem Jahr befreit)

2. félév (megj.: Befreit)

vizsgák:

1873/1874 1-2- félév: általános tárgyak (allgemeine Fächer):

- "Sehr fleissig" 1874. június 15.

- "Seine Verwendung [ist] sehr fleissig" 1874 július 13.

1873/1874 1-2 félév: Kunstgeschichte

- "Mit grossem Fleisse besucht" 1874. július 16.

születési hely: Pest

életkor a beiratkozáskor: 17 [1856]

előképzettség: Polytechnikum [in Wien]

szülők: Kaufmann

lakik: Wollzeile 20 (1873 ősztől), III. Hauptstrasse 8.(1874 tavasztól), Gisellastr. 3 (1874 ősztől)

⁴⁶⁰ Gerster Kálmán (1850-1923). Bécsi tanulmányait 1870-ben kezdte.

Beiratkozott 1870 novemberében.

megkezdett félévek száma: 4

I. évfolyam 1870/1871 1. félév beiratkozott 1870. november

2. félév

II. évfolyam 1871/1872 1. félév

2. félév - "ausgetreten"

letett vizsgák:

I évfolyam 1870/1871 1.-2. félév: antik és reneszánsz építészet

" Die Vorträge über die antike Kunst und deren Fortentwicklung in der Renaissance - fleissig besucht, sehr gut verwendet hat." 1871. július 20.

lakik: Lange gasse 64 (1870), IV. Heugasse 22 (1871)

⁴⁶¹ Franz Glaser. Beiratkozott: 1871. október. Megkezdett félévek száma: 7

I évfolyam 1871/1872 1. félév

2. félév - kimaradt

II. évfolyam 1872/1873 1. félév

2. félév

III. évfolyam 1873/1874 1 félév

2. félév

IV. évfolyam 1874/1875 1. félév

2. félév

vizsgák:

1873/1874 1.-2. félév: általános szakok (Allgemeine Fächer)

"Seine Verwendung war befriedigend." 1874. július 15.

1871/1872 - 1874/1875: záróvizsga (Austrittszeugnis)

- 16) Glaser Henrik (1878-1880)
- 17) Halmai (Hatzenfratz) Andor (1872-1874)⁴⁶²
- 18) Heinrich Eder (Nagyszeben) (1880-1883)
- 19) Kallina Mór
- 20) Kauser József (1870-1872)
- 21) Kiss István (1882-1883)
- 22) Koch Sándor (1872-1875)
- 23) Kocsis Lajos (1878-1880)
- 24) Kölber Lajos (1879-1881)
- 25) Köröosztós József (Pécs) (1882-1883)
- 26) Krickl Ernő (1879-1880)
- 27) Leithner András (1881-1884)
- 28) Lux Rezső (1870. okt.-dec.)⁴⁶³
- 29) Majunke Gedeon (Szepesszombat) (1877-1881 Hansen és Schmidt)
- 30) Mandel Gyula (1878-1879)
- 31) Marton Gyula (1881 okt.-dec.)

"Herr Glaser zeichnete sich während diese Zeit durch Fleiss und strebsames Benehmen aus, so dass er in der Folge in der Praxis ein tüchtiger Architekt werden kann. Betr[ugung] vollkommen." 1875 június 1.

születési hely: Komárom

életkor a beiratkozáskor: 19 év

előképzettség: Realschule, Bauschule Prof. Mörtens

szülők (apja) foglalkozása: Staffbaumeister

lakik: Dornbach, Hauptstrasse 14.

⁴⁶² Hassenfratz (Halmai) Anton. Beiratkozott: 1872 október. Megkezdett félévek száma: 3

I. évfolyam 1872/1873 1. félév

2. félév

II. évfolyam 1873/1874 1. félév

vizsgák: -

név: Halmai (1873 ősztől)

születési hely: Arad

születési idő: 1852

előképzettség: Zürich Polytechnikum: 2 félév, Berlin Akademie(Polytechnikum?): 4 félév

lakik: VII. Spittelberggasse 38 II. Stock Tür 19 (1872 őszi), V. Pilgramgasse 11 II. Stock, 24 (1873 tavasz),

VI. Engelgasse 8. (1873 őszi)

⁴⁶³ Rudolf Luchs. Beiratkozott: 1870 október. Megkezdett félévek száma: 2.

I. évfolyam 1870/1871 1. félév

2. félév "ausgetreten"

születési hely: Pest

életkor a beiratkozáskor 22 év

előképzettség: Bauschule Zürich, két év

lakik: Im Goldenen Adler, III Weissgäber-Radetzkystr

- 32)Milch Dénes (1875-1876)
- 33)Mirkovszky Géza (1879-1883)
- 34)Nádler Róbert (1876 okt - 1878 dec) München után
- 35)Nay Rudolf (1876-1879)
- 36)Nieszenberger Antal (1876-1878)
- 37)Pauliny László (1876-1877)
- 38)Pákey Lajos (Kolozsvár) (1876-1880) München után
- 39)Pecz Samu (1876-1878)
- 40)Pichler János (Pozsony) (1879-1880)
- 41)Pöschl Gyula (Selmecbánya) (1879-1880) Bécs TU után
- 42)Prohászka Henrik (1878-1879)
- 43)Rác Béla (1882-1883)
- 44)Réder Tivadar (Sümeg) (1878-1880)
- 45)Schmeitzner Bernát (Selmecbánya) (1873-1876)
- 46)Schön Frigyes (1880-1883)
- 47)Schwarz Kornél (1884-1885 Hansen és Hasenauer)
- 48)Sonheidl Lajos (1876-1879)
- 49)Stein Tivadar (1878-1879)
- 50)Striffler Antal (Martonvásár) (1877-1880)
- 51)Szály Kálmán (1881-1883)
- 52)Szommer Sándor (1882-1884)
- 53)Tacsócsik Lajos (1879-1883)
- 54)Treszler Károly (Putnok) (1878-1880)
- 55)Ullein József (Sopron) (1880-1882)
- 56)Unger Sándor (1874-1877)
- 57)Wagner Gyula (1874-1877)
- 58)Wagner Ödön (1874-1877)
- 59)Waltherr Gedeon (1876-1878)
- 60)Wanitzky Adolf (1872-1874)⁴⁶⁴

⁴⁶⁴ Wanitzky Adolf (1850-?). Beiratkozott: 1872 október. Megkezdett félévek száma: 4
I. évfolyam 1872/1873 I. félév

61)Wehle Gusztáv (1877-1879 Hansen 1879-1880 Lichtenfels, tájfestészet)

62)Wellisch Alfréd (1876-1877)

63)Zaicz Imre (1874-1875)

64)Zobel Lajos (1879-1880)

2. félév
II. évfolyam 1873/1874 1. félév
2. félév (megj.: törölve [gestrichen] 1874.)

vizsgák: -

születési hely: Sopron

születési idő: 1850

előképzettség: Bauschule am Polytechnikum (polytechnische Hochschule) in Wien

szülők: Stadtbaumeister

lakik: V. Wehrgasse 31 (1872 ősztől), II. Schreigasse 12/6 (1873 ősztől)

III. FÜGGELÉK

GERSTER KÁLMÁN TÁRGYALT MŰVEINEK JEGYZÉKE

Hansen műhelyében végzett gyakorlat (1872-1874)

- a) Allgemeine Österreichische Baugesellschaft bérháza (1869-70)
- b) Palais Epstein (1870-73)
- c) Palais Ephrussi (1872-74)
- d) a bécsi Parlament (1871-1883)
- e) Akademie der Bildenden Künste (1872-1876)
- f) Sina báró Rappoltenkirchen-i kastélya (1872-74)
- g) Leopold főherceg Hernstein-i kastélyának átépítése (1860-1883 körül)
- h) késmárki evangélikus templom tervei (1870-72)

Önálló művei:

- 1) -Debrecen, gazdasági iskola (1876-1882), Debrecen, Fűvészkert u. 2.
 - 2) -Budapest, Állatkert, bejárati kapuzat (1878-1880 k.)
 - 3) -Budapest, Huszár Adolf (1843-1885) műteremháza (1880), Budapest, Bajza u.37. / Lendvay u. 2.
 - 4) -Budapest, Hugmayer János Károly (1825-1883) bérháza (1880 k.), Váci u. 23.
 - 5) -Budapest, Wagner Emil lakóháza, Budapest, Röck Szilárd u.
 - 6) -Budapest, Országháza tervpályázat (1882)
 - 7) -Korinthoszi csatorna állomásépületei (1882 k.)
 - 8) –Vaskovits-féle svábhegyi vízgyógyintézet (Anton Hofhauserrel közösen, felép. 1883.), Budapest Eötvös út.
 - 9) -Török utcai (Újlaki) elemi iskola (1883), egyk. Török u. 2. – Margit u. 1.
 - 10) -Máramaros, színház és vigadó épülete (1883-1889)
 - 11) -Budapest, Keresztessy József vívómester bérháza, Budapest, Veres Pálné u. 8.
 - 12) -Veszprém, megyeháza terve (1884)
 - 13) -Budapest, ifj. Vastagh György (1868-1946) műteremháza (1885), egykor Váci u.
- 84.

- 14) -Budapesti Országos Általános Kiállítás (BOÁK) díszkapuja (1885)
- 15) -Máramarossziget, városháza terve (1888)
- 16) -Budapest, Zsigmondy Béla lakóháza és műhelye (1888), Imre u. 4.
- 17) -Epreskert, szobrászati mesteriskola (1889), Munkácsy Mihály u.
- 18) -Debrecen, közkórház (pályázati tervek: 1889, épült: 1890-es évek), Bem tér 9.
- 19) -Budapest, Knuth Károly lakóháza és műhelye (1892-93), Garai u. 6-8.
- 20) -Budapest, Schulek Vilmos és Zsigmondy Gézáné bérháza (1893-1894), József krt 45.
- 21) -Szeged, múzeum és könyvtár pályaterve (1893)
- 22) -Debrecen, kereskedelmi iskola (1894), Piac u. 8.
- 23) -Debrecen, városháza terve (1894)
- 24) -Budapest, Wagner József bérházai Kecskeméti u. 6, Üllői út. (1896)
- 25) -a "Konstantinápoly Budapesten" elnevezésű színház és mulató (1896)
- 26) -Budapest, Földtani Intézet épületének pályaterve (1896)
- 27) -Hajdúböszörmény, református templom (1897)
- 28) -Igló, színház és vigadó épülete (1898-1899)
- 29) -Budapest, Gerster Lajos és családja villája (1890/1900 körül), Kelenhegyi út 32.
- 30) -Budapest, Pajor-szanatórium tervei (1900 körül)
- 31) -Budapest, Perci Mór Károly lakóháza (1901)
- 32) -Budapest, Zsigmondy Béla, mérnök és Zsigmondy Béláné lakóháza (1901), Kelenhegyi út 31.
- 33) -Budapest, Röck István, gyáros villája (1901 körül), Kelenhegyi út 29.
- 34) -Budapest, Erzsébet emlékmű pályázatára készített tervek (1902 és 1913-1916)
- 35) -Budapest, Klotild-szeretetház (1903-1905), Hidegkúti út
- 36) -Gyulafehérvár, törvényszéki palota és fogház (1904-1905 körül)
- 37) -Kistétény (ma Budatétény) római katolikus templom épülete (1904-12)
- 38) -Budapest, városligeti [Széchenyi-]fürdő (Czigler Győző 1905-ig; Gerster és Dvorák Ede 1905-1909)
- 39) -Budapest, Gerster Béla családi háza (1905-1909 körül), Kelenhegyi út 23/b
- 40) -Szentés, városháza terve (1907)
- 41) -Balassagyarmat, törvényszék épületének terve (1908)

- 42) -Debrecen, Takarékpénztár (Kölcsönös Segélyező Egylet) bérháza (1908), Piac u. 53.
- 43) -Budapest, Kölber Dezső festőművész műteremháza (1909), Ábel Jenő u. 29.
- 44) -Budapest, Vastagh Géza festőművész műteremháza (1909 körül), Somlói ú 26.
- 45) -Budapest, városligeti fasori református templom terve (1910)
- 46) -Temesvár, fürdő terve (1911)
- 47) -Temesvár, Püspök-híd terve (1912-13)
- 48) A Deák-mauzóleum
- 49) A Kossuth-mauzóleum
- 50) Árkádsor a Kossuth-mauzóleum körül
- 51) Csepreghy Ferenc síremléke
- 52) Stróbl Alajos síremléke
- 53) Gerster Miklós síremléke
- 54) Than Károly síremléke
- 55) Szarkofág a Deák Ferenc mauzóleumban
- 56) Szarkofágok a Kossuth mauzóleumon
- 57) Arany János síremléke
- 58) Kossuth szobor és Szabadságharc szobor tervei
- 59) Hősök emléke tervpályázat
- 60) Türr István síremlékterve
- 61) Linzbauer István síremléke
- 62) Zichy Mihály síremléke
- 63) Vízivárosi Honvédemlék
- 64) Henneberg Károly síremléke
- 65) Kossuth Lujza síremléke
- 66) Neuschloss Károly mauzóleuma
- 67) Ehrenfeld Antal mauzóleuma
- 68) Mauzóleumterv középkorias formákkal
- 69) Lónyay-mauzóleum, Deregnyő
- 70) Brüll család mauzóleuma
- 71) Tervsorozat egy mauzóleumhoz

72) Nagy Gábor mauzóleuma, Kolozsvár

73) Erzsébet királyné-emlék (1902, 1913-1916)

IV.FÜGGELÉK

GERSTER KÁLMÁN TERVHAGYATÉKÁNAK JEGYZÉKE

Országos Levéltár T-8 szekió. Gerster Kálmán hagyatéka. Bekerült 1930-ban, a Nemzetközi Építészkongresszus alkalmával, más építészhagyatékokkal (Czigler, Pecz, Györgyi) együtt.

No. 1. A Kossuth-síremlék tervei. 1903-1913. 1-118. több szakadt

No. 2. A Millenáris kiállítás épületének pályaterve. 1896. 1-98. több szakadt

No. 3. Az Iglói színház és vigadó építkezésének tervei. 1899-1900. 1-86 több szakadt 1-10

No. 4. A Balassagyarmati törvényszék épületének tervei 1938. [valójában egy tervsorozat négy lapja (két homlokzat, két metszet), 1908-ból] 1-4.

No. 5. A temesvári Püspök-híd tervei. 1912-1913. 1-23.

No. 6. A kistétényi r. kat. templom tervei. 1904-1912. 1-74.

No. 7. Debrecen városi építkezések tervrajzai. 19-20. sz. 1-49

No. 8. A budapesti Vas utcai Pajor-szanatórium tervei. 19-20. sz. 1-40.

No. 9. A budapesti Klotild-szeretetház tervei. 19-20. sz. 1-7.

No. 10. A budapesti svábhegyi Vaskovits-féle hidegvízgyógyház tervei. 19-20. sz. 1-14.

No. 11. A temesvári fürdő tervei. 1911. 1-6.

No. 12. Deák Ferenc síremlékének tervei. 1878-1879. 1-14.

No. 13. A gyulafahérvári törvényszék épületének tervei. 1905-1908. 1-129.

No. 14. A szentesi városháza pályaterve. 1907. 1-6.

No. 15. A pécsi izraelita templom tervei. 1864. 1-5 [Gerster Károly!]

No. 16. A budapesti szobrászati iskola tervei. 1889. 1-18.

No. 17. Templomtervek. 19-20. sz. 1-26.

No. 18. Síremlékek, emlékművek tervei. 19-20. sz. 1-143. több szakadt

- No. 19. Színházépület terve. 19-20. sz. 1-4.
- No. 20. Budapesti bérházak, villák, műtermek tervei. 19-20. sz. 1-126.
- No. 21. Vegyes tervek, fényképek. 19-20. sz. 1-149.
- No. 22. Gipsz múzeum tervei. 1-5.
- No. 23. Bányászati és erdészeti akadémia pályaterve 19-20. sz. 1-4.
- No. 24. Lakóépület tervei. 1908. 1-3.
- No. 25. Múzeum pályaterve („Közművelődési cél” jeligével) 19-20. sz. 1-8.
- No. 26. A győri városháza pályaterve 19-20. sz. 1-3.
- No. 27. Emlékmű pályaterve („Anima pia” jeligével) 1-4.
- No. 28. Az Országház terve 1-10.
- No. 29. Megyeház tervei 19-20. sz. 1-2.

Bibliográfia

- A IV.ker. főreál egykori tanítványai. Vasárnapi Ujság 1905. 4.sz. p.58.
- 100 éves a Debreceni Közkórház. 1893–1993. Emlékkönyv. Debrecen, 1993.
- Die k.k. Akademie der Bildenden Künste in Wien in Jahren 1892-1917. Zum Gedächtnis des 225-Jährigen Bestandes der Akademie. Hrsg. vom Professorenkollegium Wien, Verl. der Akademie der Bildenden Künste in Wien, 1917.
- Balassa Sándor: A debreceni Arany Bika szálló története. Debrecen, 1959.
- Balogh István – Geller Ferenc – Papp József: Debrecen műemléki katasztere, Debrecen, 1985.
- Barsi József: A törvényszék épületének története. Balassagyarmat, 2001.
- Stephen Beszedits: Dr. Rudolf Tauszky – a Hungarian Physician in the American Civil War. Vasváry Collection. Newsletter 2003/1 (29)
- Bethlen Gábor Közgazdasági és Postaforgalmi Szakközépiskola története. Debrecen, 2006.
- Bor Ferenc: Kossuth-mauzóleum. Tudományos Dokumentáció a Hild-Ybl Alapítvány Archívumában. Kézirat. Budapest, 1992.
- Bor Ferenc: Deák-mauzóleum. Tudományos Dokumentáció a Hild-Ybl Alapítvány Archívumában. Kézirat. Budapest, 1995
- Böckh János: Zsigmondy Vilmos (1821-1888). Budapest, 1890. klny. Földtani Közlöny 20. 1890.
- Budapest Főváros dunabalparti (volt pesti) részén megállapított új és régi helyrajzi számok mutatókönyve, Budapest, 1879.
- Budapest lexikon I-II. Budapest, 1983.
- Budapest riviérája. A Gellérthegy déli lejtőjén lévő telkek ismertetése. Budapest, 1910k.
- A Budapesti művésziskolák telepe. II. A szobrászati mesteriskola.. Építő Ipar 14. (1890) 28.
- Buday József: Deák Ferenc szobrának leírása és története, Budapest, 1897.
- Chalupecký, Ivan: Reduta v Spišskej Novej Vsi / Spišská Nová Ves: Mesto, 2002.

- Chirmiciu András: Hidak a régióban. Rozsda derbi. Nyugati Jelen, 2005. október 20
- Csapó V.: Huszár Adolf műtermében. In. Fővárosi Lapok 1881 p. 21
- Csobán E.: Hajdú vármegye és Debrecen város. (Vármegyei szociográfiák XII-XIII.), Budapest, 1940
- Csorba Csilla: A Kossuth mauzoleum építéstörténete. Ars Hungarica 1983. p.129-158.
- Suzanne Daley – Laurie Johnston: 19th Century Revisited. New York Times. December 16, 1982.
- A Debreceni m. kir. gazdasági tanintézet és kapcsolatban lévő földműves iskola értesítője. Debreczen, 1876-
- A Debreceni m. kir. gazdasági tanintézet. In. Debreceni Képes Kalendárium, Debrecen, 1905. p. 92-99.
- A Debreceni m. kir. gazdasági akadémia története rövid vázletben, 15 képpel. In. Debreceni Gazdasági Akadémia évkönyve 1926-27, Debrecen, 1927. p. 22-25
- Edvi Illés Aladár: Budapest műszaki mutatója. Budapest, 1897.
- Éles Bulcsú: A hajdúk „fővárosa“. In. Tájéoló. Debrecen, 2006. december 6. p. 17.
- Franz Engelmann: Temesvar und seine Brücken, Neuer Weg Kalender, Bukarest, 1972
- Engländerné Brüll Klára: Orvosok és kórházak Pest Budán a legrégebb időktől a városok egyesítéséig. Budapest, 1930.
- Az Erzsébet királyné emlékmű története, Budapest, 1932.
- F.G.[Fábián Gáspár]: A Kossuth-mauzóleum körüli tér rendezésének ügye. Építő Ipar-Építő Művészet, 1922. p.117-118
- Fábián Gáspár: Nagy magyar építőművészek I., Budapest, 1936.
- Farkas Zoltán: Székely Bertalan. Szabad Művészet 1955. 5. sz. p. 211.
- O. Farkas Zsuzsa: Erzsébet királyné emlékére 1837-1987. Kiállítási katalógus. Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Gödöllő, 1987.
- Fleischer Gyula: Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián. Budapest, 1935.
- Forster Gyula: Erzsébet királyné emléke, Budapest. 1907.

Frank Ödön (szerk.): Országos Közegészségügyi Egyesület. Évkönyv. Budapest, 1897-1898.

Fülep Lajos: Látogatás a műteremben Stróbl Alajosnál, in. Fülep Lajos, Egybegyűjtött írások, I. (szerk. Tímár Árpád), MTA, MKI, Budapest, 1988. p.156-163.

Gábor Eszter: Az Epreskerti művésztelep. in. Művészettörténeti Értesítő 39 (1990) 1-2, p. 22-69.

Gábor Eszter: Az epreskerti művésztelep. Művészek és műtermek. Szerk. Hadik András – Radványi Orsolya, Ernst Múzeum, Budapest, 2002. p. 30-43.

Gábor Eszter: Stadtwaldchen Allée – Városligeti fasor (1800-1873). Magyar Műemlékvédelem XIII, 2006, p. 97-230.

Gábor Eszter – Verő Mária(szerk.): Schickedanz Albert (1846-1915). Kiállítási katalógus. Szépművészeti Múzeum, Budapest, 1996.

Gábor Eszter – Verő Mária (szerk.): Az ország háza. Buda-pesti országháza-tervek 1784-1884. Kiállítási katalógus. Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2000.

Gárdonyi Albert: Ötven esztendő Budapest főváros történetéből. Budapest, 1925.

Gellér Ferenc – Papp József: Debreceni házakról. Debrecen, é.n. [1993] Kézirat

Gellért Jenő: Bölcsődal a nemzeti Szalonról. in: Déry Béla – Bányász László – Margitay Ernő (szerk.): Almanach (Képzőművészeti Lexikon), Budapest, 1912. p. 54-62.

Josef Geml: Alt-Temesvar im letzten Halbjahrhundert 1870-1920. Temesvar, 1920.

Gerster Béla: A Korinthusi földszoros átmetszése, Budapest, 1894.

Hajdú-Bihar megye műemlékei és népművészete, Debrecen, 1971.

Hála József – Maros Gyula: Art Geo palota a Stefánián, Budapest, 2001.

Henszlmann Imre: Minő stylben építsük a Magyar Tudományos Akadémia épületét? Budapesti Szemle XII.(1861) 370-379.

Henszlmann Imre: Az Akadémia palotájának eddigi története. (1862) In. Tímár Árpád (szerk.): Henszlmann Imre Válogatott képzőművészeti írások. Budapest, 1990. p. 210-219.

Henszlmann Lilla: Stróbl Alajos, Budapest, 1955

Herczeg Etelka (összeáll.): A budapesti iskolák. Budapest, 1961. (Levéltári Alapleltárak II., A Fővárosi Levéltár 3.)

Marta Herucová: K ikonografii náhrobku fin-de-siecle na Slovensku. Ars, 1-3/1997. p.65-142.

Adolf Hüppi: Kunst und Kult der Grabstätten, Walter Verl., Olten, 1968

Jancsó Árpád: Temesvár hídjai, Közlekedésépítés- és mélyépítéstudományi szemle, Bp, 1995. szept.

Jancsó Árpád: Bega-hidak Temesvárott. A nagy hídépítési program indítása, Műszaki Szemle, Kolozsvár, 1998.1-2. sz. p.16-22.

Jancsó Árpád: Temesvári hidak krónikája, Temesvár (kézirat)

Jancsó Árpád: Poduri timișorene construite în perioada interbelică, Zilele Academice Timișene, Timișoara, 1999

Jancsó Árpád: Pasarela Gelu a împlinit 50 de ani, Zilele Academice Timișene, Timișoara, 1999.

Kárándi Sándor: Hajdúböszörmény, Kálvin téri református templom. Budapest, 2006.

Katolikus lexikon. Budapest

ifj. Kauser Lipót: Kauser-saga. [Budapest?], 1954[?]

Kemény Mária: A Magyar Tudományos Akadémia épülete. Budapest Roosevelt tér 9. Tudományos dokumentáció. Budapest, 1986.

Kemény Mária - Farbaky Péter (szerk.): Ybl Miklós építész 1814-1891. kiáll.kat. BTM, 1991.dec-1992.márc., Hild-Ybl Alapítvány, Budapest, 1991.

Kemény Mária: A Magyar Tudományos Akadémia Palotájának 1861-es építési tervpályázata. In: Szabó Júla (szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia palotájának pályázati tervei 1861. Budapest, 1996. p. 7-27.

Kertész István: Elfelejtett könyvek. Palóczy Lipót Budapest környéke. Hegyvidék, 2005. április 6. p. 6.

Keserű Katalin: A Deák-mauzóleum indiai kupolája. in. Néprajzi Értesítő 1995.

Kismarty Lechner Jenő: Építőművészetünk a XIX. század második felében, Bp., 1945.

Kiss E. János (szerk.): Emlékkönyv a Budapest Székesfővárosi IV. kerületi főreáliskola félszázados fönnállásának évfordulójára, Bp. 1905.

Komárik Dénes: A historizáló építészet fő tendenciái Budapest középítkezéseinek tükrében. Építés és Építészettudomány 1991/1-2. p. 165-180.

- Komárik Dénes: Az építészeti historizmus problémája és kutatásának problémái. Schickedenz Albert 1846-1915. Ezredévi emlékművek múltjának és jövőjének. Kiállítás a Szépművészeti Múzeumban. 1996. szeptember 19-től december 31-ig. Szerk. Gábor Eszter és Verő Mária. Budapest 1996. 456 oldal. Művészettörténeti Értesítő 1998/1-2 p. 153-155.
- Komárik Dénes: Fotódokumentumok Feszli Frigyes és Feszli László hagyatékából. in *Ars Hungarica* 20 (1992)1. p.121-132.
- Komárik Dénes: Feszli Frigyes (1821-1884). Budapest, 1993.
- Komárik Dénes: Feszli Frigyes és megbízói. *Budapesti Negyed* 3. (1995) 3.sz. p. 11-30.
- Kovács Dénes (szerk.): Kossuth emlékalbum. Kossuth halála és temetése. A Kossuth mauzóleum felavatása alkalmából szerkesztette ~, írták a történelmi esemény szemtanúi. Wodianer és Fiai, Budapest, 1909.
- Karl von Lützow: *Geschichte der Akademie der bildenden Künste Wien*. Wien, 1876.
- Lampert Rózsa: A Széchenyi Gyógyfürdő műemléki felújítása. In. *Építészfórum*, 2005. október.
- Liber Endre-Cserhalmi Jenő-Pacher Béla: *Budapest szobrai és emléktáblái*, Bp. 1934.
- Lyka Károly: A IV. kerületi reál művészyerekei. *Új Idők* 1932. No. 43.
- Magyar kórházak és klinikák könyve. Budapest, 1985.
- Magyarország képes albuma. Budapest. é.n.
- M-th K-n [Mikszáth Kálmán]: Huszár műterme. *Vasárnapi Ujság* 1885. p. 69-70.
- B. Majkó Katalin – Nagy Ildikó (szerk.): *Stróbl Alajos és a szobrász mesteriskola, MKE – Stróbl Alajos Emlékhely Alapítvány*, Budapest, 2006.
- Maksay L. (szerk.): *Székely Bertalan válogatott művészeti írásai*. Budapest, 1962.
- Mervó Zoltánné: A debreceni iskolák. *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei* 8.sz. Debrecen, 1975. pp.13
- Michailich Győző: *Parkgassenbrücke in Temesvar. Beton und Eisen*, 1909
- Dr. Michailich Győző – Dr. Haviár Győző: *A vasbetonépítés kezdete és első létesítményei Magyarországon*. Budapest, 1966.

- Nagy Ildikó: Társadalom és művészet: a historizmus szobrászai. Művészettörténeti Értesítő 39 (1990) 1-2. p. 1-21.
- Nagy Ildikó: Egy fotóegyüttes az Epreskertről 1894-ből. Művészettörténeti tanulmányok Sinkó Katalin köszöntésére. A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1997-2001. Budapest, 2002. p. 205-214.
- Nemes Márta: Lechner Ödön Földtani Intézete Budapesten. Budapest, 1993.
- Németh Lajos: Funerális művészet, Ars Hungarica. 1983. p.7-19.
- Pallas-lexikon. Budapest
- Palóczy Lipót: Budapest környéke. Budapest, 1896.
- Papp Gábor: Deák Ferenc síremlékére kiírt pályázat történetének vázlata. in.Pest-Buda egyesítésének 125.évfordulója 1873-1998, Magyar Történezhallgatók egyesülete, Budapest, 1998, p.88-98
- Papp Gábor György: Gerster Kálmán síremléképítészeti munkássága. Ars Hungarica 30 (2002) 1. p. 49-122.
- Papp József: Debrecen Fűvészkert utca 2. sz. alatti ingatlan tulajoni és használati viszonyai. Forrásfeltáró tanulmány. Debrecen, 1993. Kézirat
- Petrik Albert: A budapesti Széchenyi-fürdő. Építő Ipar – Építő Művészet 1915.
- Pest város topográfiai mutatója, I-IV, Budapest, 1971-
- Reinhart Erzsébet: Jancsó Árpád könyvéről. Hidak sorsa, sorsok hídja. Romániai Magyar Szó, 2002/17 melléklet
- Schafarzik Ferenc: A Korinthusi csatornáról. Természettudományi Közlöny 1895. p. 281-295.
- Schoen Arnold: Huszár Adolf gyermektanulmányai. A Cél. A Magyar Országos Lovászegylet Hivatalos Közlönye. 1911. p. 176-179.
- Sisa József: Magyar építészek külföldi tanulmányai a 19. század második felében. Művészettörténeti Értesítő 45 (1996) 3-4, p. 169-186.
- Stróbl Mihály: A Gránitoroszlán. Egy magyar szobrász élete a Magyar-Osztrák-Monarchiában. Stróbl Alajos életútja. Rákosliget, 1972 – Budapest, 2004.
- Studien aus der Special-Schule von Theophil Ritter von Hansen. Hrsg. vom Vereine der Architekten an der k.k. Akademie der Bildenden Künste in Wien, 1880.

Szabó Júla (szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia palotájának pályázati tervei 1861. Budapest, 1996.

Székely Bertalan. Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1999.

Szendrey János – Szentiványi Gyula: Magyar Művészek Lexikona. Budapest, 1915.

Szentesi Edit: Az epreskerti szobrászműtermek Parthenón-fríze. In. *Ars Hungarica* 33.(2005.) 2. p. 383-404.

Szojka Gyula (szerk.): A debreceni Kereskedelmi Akadémia emlékkönyve. A nemzet ezredévi ünnepére, Debreceni Kereskedő Társulat megbízásából és a tanárkar közreműködésével szerk.~. Debrecen 1896.

Szőnyi Endre: Pozsonytól Kassáig. Felső-Magyarország építésze 1848-1918 között, Pozsony, 1996. (eredeti címe: Tak rástla Bratislava, Bratislava, 1967.)

Szuchy Tibor: Liptóújvári Stróbl Alajos 1856-1926. Budapest, 1941. (A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeli Intézetének dolgozatai No.69)

Thirring Gusztáv: Budapest. Bp. 1919.

Tímár Árpád: A Nemzeti Szalon alapítása. *Ars Hungarica*, 30, 2002/2, p. 411-428.

Edurad Toran: Architektúre druhej polovice 19. storocia na Slovensku. Diss. Bratislava, 1965.

Tóth Vilmos: A kerepesi úti temető I-II. Budapesti Negyed 7 (1999)1-2.

Trefort Ágoston önéletrajza. Ford. Barsi János. Sátoraljaújhely, Kazinczy Ferenc Társaság, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 1991. (sorozat: Kazinczy könyvtár)

Utcza-Név és házszám mutatókönyv a megfelelő új helyrajzi számokkal. Összeállította a székesfőváros mérnöki hivatala. I. rész. Buda. Budapest, 1903

Várady József: A Tiszántúl református templomai, I-II. Budapest, 1991

Vaskovits János: A budai vízgyógyintézet. Budapest, 1882.

Vörös Károly: Egy pesti család regénye. *Élet és Tudomány* 25 (1970) p. 1571-1574, 1619-1622, 1664-1667, 1715-1718. (újraközölve úő: Hétköznapok a polgári Magyarországon Bp. MTA TTI, 1997. p. 60-74.)

Walter Wagner: Die Geschichte der Akademie der Bildenden Künste in Wien, Wien, 1967.

Zádor Anna (szerk.): A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok. MTA MKI, Budapest, 1993

Zoltai L.: A dereceni városháza 400 éves története, Debrecen 1931.

Zsigmondy Gábor: A Zsigmondy-család. Turistaság és Alpinizmus, 1935, p. 223.